STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.3-8

CZU: 930.1(=135.1):94(498)"13/14" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5017884

PROBLEMA CHILIEI ȘI LICOSTOMO ÎN EPOCA SECOLELOR XIV-XV ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

Alexandru BEJENARU

Universitatea de Stat din Moldova

Subiectul principal al acestui articol reprezintă problema gradului de cercetare în istoriografia română, dedicat trecutului celor două localități amplasate în regiunea gurilor Dunării în secolele XIV-XV – Chilia și Licostomo. Discuțiile active în rândurile mai multor generații de istorici români s-au concetrat în mod special pe problemele perioadei genoveze în istoria celor două localități, a cronologiei istoriei politice a Chiliei și Licostomo în secolele XIV-XV și a rivalității moldo-muntene pentru controlul asupra Chiliei.

Cuvinte-cheie: *Chilia, Licostomo, istoriografie, Țara Moldovei, Țara Românească, Republica Genoveză.*

THE PROBLEM OF CHILIA AND LICOSTOMO DURING THE 14th-15th CENTURIES IN THE ROMANIAN HISTORIOGRAPHY

The main subject of this article is focused on the problem of the degree of research in the Romanian historiography, dedicated to the history of the two major settlements from the Danube region during the 14th-15th centuries: Chilia and Licostomo. The active discussions among several generations of Romanian historians were especially focused on the problems of the Genoese period in the history of the two cities, the chronology of the political history of Chilia and Licostomo in the 14th-15th centuries and to the rivalry between Moldova and Wallachia for the control over Chilia.

Keywords: *Chilia, Licostomo, historiography, Moldova, Wallachia, Republic of Genoa.*

Introducere

Localitățile Chilia și Licostomo ocupă un loc însemnat în istoria relațiilor internaționale și comerciale ale Europei de Sud-Est din secolele XIV-XV. Amplasate în regiunea gurilor Dunării, potențialul lor comercial și militar a fost apreciat la nivel înalt de puterile regionale, demonstrația directă a acestui fapt fiind lupta pentru controlul politic asupra celor două așezări din partea Imperiului Bizantin, Republicii Genoveze, Țării Moldovei, Țării Românești, Ungariei și Poloniei. Legătura directă dintre trecutul Licostomo și Chiliei cu politica externă a domnilor Țărilor Române a dat startul cercetării istoriei celor două așezări de la gurile Dunării în istoriografia română. Scopul articolului în cauză constă în prezentarea principalelor realizări ale istoricilor români în subiectele dedicate celor două porturi dunărene și trecutului lor în perioada secolelor XIV-XV.

Discuții și rezultate obținute

În atenția generală a istoriografiei române au intrat problemele legate de localizarea geografică a localităților Chilia și Licostomo, de identitatea celor două localități, precum și problema succesiunii controlului politic asupra lor de către puterile vecine. Primele răspunsuri majore în aceste direcții oferă Nicolae Iorga în monografia sa cunoscută *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, publicată în 1899. Autorul prezintă istoria politică a celor două cetăți din spațiul nord-vest pontic și atmosfera internațională diversă formată în jurul lor. Totodată, N.Iorga face observații pe seama valorii economice a celor două fortificații, semnalând participarea lor în circuitul comercial regional. Marele istoric român a încercat să prezinte primele răspunsuri referitoare la succesiunea controlului politic asupra Cetății Albe și a Chiliei exercitat de bizantini, tătari, genovezi, munteni (în cazul Chiliei) și moldoveni în secolele XIV-XV.

În ceea ce privește Chilia, N.Iorga leagă direct discuția despre istoria politică a acestei așezări la hotarul secolelor XIV-XV de acțiunile și personalitatea lui Mircea cel Bătrân. Conform lui, controlul direct asupra cetății Chilia a fost deținut de către genovezi din 1381 și până în 1403, după care a avut loc tranziția spre controlul exercitat de către Țara Românească, devenită realitate cel puțin către 1408 [1, p.71-72]. În ceea ce privește mențiunea Chiliei în tratatul de la Lublău din 1412, încheiat în prezența regelui Poloniei, Vladislav Jagiello (1386-1434), și a regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg (1387-1437), pentru a soluționa vădita contradicție între controlul muntean și cel moldovenesc asupra Chiliei, renumitul istoric român admite posibilitatea existenței concomitente a două Chilii: cea insulară (controlată de Țara Românească) și cea de pe

malul stâng al Dunării [1, p.77]. N.Iorga susținea ideea prezenței continue a muntenilor în Chilia cel puțin până la trecerea în 1424 a împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul prin această localitate în drumul său spre Constantinopol. Interpretând noutățile expuse de scriitorul bizantin Georgios Sphrantzes despre călătoria suveranului bizantin, istoricul român identifică *Valahia Mare*, în componența căreia se afla Chilia, cu Țara Românească [1, p.84].

Un alt pionier al studiilor dedicate istoriei Chiliei în secolele XIV-XV pentru istoriografia română a fost Petru P. Panaitescu, care a tratat problema acestei cetăți de pe Dunăre din perspectiva relațiilor Moldovei cu regalitatea poloneză în secolul al XV-lea. În viziunea istoricului, Chilia ar fi cunoscut o prezență timpurie a Țării Românești aici încă din 1404, imediat după retragerea autorității genoveze din oraș. Prima perioadă munteană în istoria cetății dunărene ar fi durat până în 1426, când, conform lui P.P. Panaitescu, forțele Moldovei sub Alexandru cel Bun au profitat de conflictele pentru tronul Țării Românești și au ocupat Chilia. Astfel, s-ar fi început îndelungatul conflict moldo-muntean pentru controlul asupra acestei cetăți, iar primul episod major al confruntării celor două state a avut loc în anii 1429-1430, când forțele lui Dan al II-lea al Țării Românești invadează hotarele de sud ale Moldovei, inclusiv Chilia [2, p.98-100].

Referitor la episodul cedării Chiliei în 1448 de către Petru al II-lea al Moldovei în favoarea protectorului său, Iancu de Hunedoara, P.P. Panaitescu evidențiază caracterul special al statutului cetății între anii 1448 și 1465. Conform lui, regimul instalat în oraș era cel de condominium ungaro-muntean: în această formulă, în cetate era dislocată o garnizoană maghiară din partea lui Iancu de Hunedoara, în timp ce voievodul Țării Românești (care în acel moment coopera într-o linie de politică externă comună cu regentul Ungariei) păstra sub controlul său vama, pescăriile și administrația târgului [2, p.106-107]. În ceea ce privește campaniile lui Ștefan cel Mare pentru Chilia din 1462 și 1465, P.P. Panaitescu le plasează în contextul intenției Regatului Poloniei de a-și înainta zona sa de influență spre Marea Neagră [2, p.109, 111].

Contribuții valoroase suplimentare aduse în istoriografia română privind cercetarea istoriei Chiliei și Licostomo aparțin lui Constantin C. Giurescu. Istoricul susține ideea localizării Chiliei bizantine și mai târziu genoveze în delta Dunării, pe grindul de la actuala așezare Chilia Veche, jud. Tulcea, aducând ca argument similitudinile dintre problema dublării Chiliei Vechi și Chiliei Noi cu alte cazuri de dublare a orașelor din spațiul românesc (Adjudul Vechi și Adjudul Nou, Orheiul Vechi și Orheiul Nou, Tohanul Vechi și Tohanul Nou etc.). Într-un efort de a infirma teoria lui P.P. Panaitescu despre localitzarea Licostomului pe malul de nord al Dunării și aducând aceste argumente de ordin toponimic, dar și cele de ordin documentar și cartografic, medievistul român demonstra existența anterioară a Chiliei mai întâi în delta Dunării, explicând totodată și originea toponimului Licostomo. Conform lui C.C. Giurescu, care vedea în Licostomo un al doilea nume pentru aceeași Chilie, semnificația acestui nume provine de la expresia „gura lupului", pe care navigatorii italieni din Marea Neagră au utilizat-o cu referință la această localitate [3, p.214-216].

Aportul lui N.Iorga, P.P. Panaitescu și C.C. Giurescu în cadrul discuțiilor istoriografiei române privind statutul politic al Chiliei în secolele XIV-XV este unul însemnat, studiile lor servind fie ca un punct de reper, fie pentru a pune sub semnul îndoielii o parte din afirmațiile celor doi istorici. Pentru cazurile din urmă, un exemplu major reprezintă problema amplasării geografice și a identității celor două așezări dunărene: erau ele în realitate o singură localitate, cum considerau N.Iorga, P.P. Panaitescu și C.C. Giurescu, sau totuși două porturi diferite? Opinii și argumente diverse în acest sens au oferit pentru ambele puncte de vedere Octavian Iliescu și Petre Diaconu.

În cadrul articolului său dedicat localizării coloniei genoveze Licostomo, O.Iliescu a prezentat mai multe argumente în baza materialelor cartografice și actelor genoveze cunoscute, susținând că Chilia și Licosotmo nu sunt una și aceeași localitate, ci, de fapt, reprezintă două colonii deosebite ale Genovei în zona deltei Dunării – prima era amplasată pe teritoriul actualei localități Chilia Veche, jud. Tulcea, în timp ce cealaltă s-ar fi poziționat la vechea gură a brațului Chilia de revărsare în Marea Neagră. Mai mult decât atât, istoricul român admite posibilitatea unei dublări a așezării Licostomo pe ambele maluri ale fluviului, referindu-se la cazul similar Chiliei Vechi și Chiliei Noi. Conform lui O.Iliescu, *vechiul* Licostomo ar fi fost castelul întărit bizantin și apoi genovez, amplasat la vechea gură a brațului Chilia, pe locul actualei localități Periprava, iar *noul* Licostomo a apărut vizavi de cel vechi, pe locul așezării actuale Vâlcov, reg. Odesa, Ucraina [4, p.452]. În timp ce Chilia era centrul mai însemnat al negustorilor italieni din punctul de vedere al populației și activităților comerciale, Licostomo, în viziunea lui O.Iliescu, era poziționat strategic la revărsarea Dunării în Marea Neagră și servea ca un punct de trecere pentru navele ce treceau în această regiune [4, p. 451-455].

O versiune modificată a ideii existenței a două localități distincte Chilia și Licostomo a fost propusă de către Anca Ghiață. Cercetătoarea sugerează identificarea Chiliei menționate în atestările documentare până la anul 1479 cu teritoriul actualei localități Chilia Veche din delta Dunării, în timp ce între 1479 și 1484 toponimul dat este aplicat pentru Chilia Nouă de pe malul stâng al Dunării, edificat la inițiativa lui Ștefan cel Mare. Cât privește Licostomo, cercetătoarea consideră că fortăreața întemeiată de genovezi poate fi localizată pe o insulă de la gura brațului Chilia, care în urma desfășurării procesului aluvionar a fost cuprinsă de nisip și deplasată spre vest față de actuală gură a marelui fluviu. Faptul dat s-ar fi împlinit în perioada dezvoltării deltei secundare a brațului Chilia, iar procesul ar fi fost atestat în hărțile secolelor XIV-XVII, unde Licostomo apare când pe malul drept, când pe malul stâng al Dunării [5, p.53].

În general, ideea de a diferenția Chilia de Licostomo a avut parte de o acceptare însemnată în istoriografia română. Printre adepții părerii expuse de O.Iliescu se regăsesc Ștefan Andreescu [6, p.225] și, cu anumite rezerve, Denis Căprăroiu [7, p.132]. Obiecții privitoare la existența a două localități diferite sub numele de Chilia și Licostomo au fost înaintate în răspuns de către un alt reprezentant al medievisticii române, P.Diaconu. Conform opiniei lui, actele notarului genovez Antonio di Ponzo din anul 1360 demonstrează cu certitudine că pe brațul Chiliei, nu departe de gura sa de revărsare, exista un singur oraș, Chilia, care se mai numea alternativ și Licostomo. În continuarea ipoteze sale, P.Diaconu explică dublarea localităților Chilia și Licostomo printr-o eroare cartografică. În timp ce în izvoarele occidentale orașul apare doar sub numele de Licostomo, în cele românești, bizantine și poloneze el este desemnat sub numele de Chilia sau Licostomo (referindu-se însă la una și aceeași așezare, conform lui P.Diaconu) [8, p.317].

Printre opiniile exprimate recent în istoriografia română privind problema localizării Chiliei și Licostomului în etapa genoveză a istoriei lor, putem remarca poziția lui Laurențiu Rădvan. Cercetătorul dat se pronunță în favoarea ipotezei existenței la Chilia a unei cetăți și oraș, în timp ce Licostomo putea să fie o cetate, care supraveghea navigația de la ieșirea Dunării în mare, dezvoltând astfel viziunea lui O.Iliescu asupra funcției economice și, respectiv, militare a celor două localități [9, p.507-509].

Un alt subiect de studiu dedicate problemei așezărilor Chilia și Licostomo reprezintă problema existenței unei stăpâniri bulgare la nord de Dunăre (care ar fi înglobat inevitabil și regiunea Chiliei) pe timpul țarului Theodor Svetoslav (1300-1322). Gheorghe I. Brătianu și Virgil Ciocâltan susțin posibilitatea unei asemenea prezențe episodice a celui de-al Doilea Țarat Bulgar la nord de Dunăre până la limanul Nistrului cu acordul hanului Hoardei de Aur, bazându-se pe cazul călugărului franciscan Angelus de Spoleto, ucis de bulgari în Mauro Castro în 1314, și pe eșecul oficialilor comunei genoveze în anul 1316 de a obține de la țarul bulgar reparații pentru pagubele aduse negustorilor genovezi la Maurocastro și în alte părți. Conform acestor păreri expuse, dominația bulgară în această regiune s-ar fi terminat odată cu moartea lui Theodor Svetoslav, după care autoritatea supremă a Hoardei de Aur a fost restaurată cel puțin asupra Maurocastro-ului [7, p.126].

Sergiu Iosipescu și Denis Căprăroiu nu sunt de acord cu această părere, dezvoltând rezervele lui Victor Spinei față de veridicitatea teoriei unei prezențe a statului bulgar la nord de Dunăre la începutul secolului XIV. S.Iosipescu localizează acel Maurocastro controlat de țarul Theodor Svetoslav în regiunea Varnei, în timp ce D.Căprăroiu presupune existența unui despotat bizantin la Isaccea (localitate amplasată pe malul drept al Dunării, la aproximativ 70 km distanță de Chilia Veche și Nouă), sprijinindu-se în argumentarea sa pe noile descoperiri de monede emise la gurile Dunării și pe prezența Chiliei și a Licostomului în lista posesiunilor patriarhiei de la Constantinopol, datată între 1318 și 1323 [7, p.126-127, 133].

Perioada prezenței genoveze la gurile Dunării a fost cercetată mai detaliat în cadrul istoriografiei române de către Șerban Papacostea și Virgil Ciocâltan. Conform analizei acestui subiect, prezentate de cei doi istorici, instaurarea prezenței politico-militare a genovezilor în Chilia și Licostomo a avut loc în contextul războiului dintre Genova și Hoarda de Aur în anii de domnie ai hanului Djanibeg (1342-1357). În perioada acestui conflict, Imperiul Biazntin ar fi încercat să recupereze pozițiile lor pierdute în favoarea negustorilor italieni în bazinul pontic, însă scopul propus nu s-ar fi realizat, provocând în schimb stabilirea controlului direct al genovezilor asupra gurilor Dunării după 1359 [10, p.61-62; 11, p.23]. Funcția Chiliei era predominant comercială, în timp ce Licostomo (amplasată pe insula cu aceeași nume) juca un rol militar în sistemul stabilit de genovezi în zona revărsării Dunării spre Marea Neagră. Societatea Chiliei era condusă de către un consul genovez, liderul nemijlocit al comunității genovezilor stabiliți aici și de autoritatea supremă în întreaga localitate. Intensitatea vieții economice a Chiliei în anii dominației genvoze era într-atât de înaltă, încât la un moment dat au activat concomitent patru bancheri, mai mult decât în principalul centru al Republicii Genoveze în spațiul pontic –

Caffa. Prezenţa notarilor şi a comercianţilor italieni, dar şi a grecilor, tătarilor, armenilor şi evreilor, prezenţa unei emisiuni monetare proprii a *asperilor de Licostomo,* precum şi întreţinerea legăturilor cu multe centre comerciale din spaţiul Mării Negre indică locul important ocupat de complexul Chilia-Licostomo în circuitul comerţului regional [10, p.63-64].

L.Rădvan leagă procesul ascensiunii importanţei regionale a Chiliei de criza principalului centru genovez de pe Dunăre, Vicina, al cărei comerţ a primit o lovitură semnificativă în rezultatul războiului dintre Imperiul Bizantin şi Republica Genoveză din 1351-1352 [9, p.359]. Cercetătorul român presupune de asemenea o continuă tutelă asupra Chiliei genoveze din partea lui Dimitrie, conducătorul mongol prezent în spaţiul Dunării de Jos încă către anii 1368-1369, care solicita plata unor taxe pe tranzacţiile comerciale efectuate în portul dunărean. Acelaşi istoric leagă dispariţia Chiliei din izvoarele genoveze după anul 1370 şi retragerea negustorilor italieni spre Licostomo cu posibilele consecinţe negative ale războiului comercial dintre Dobrotici, conducătorul Ţării Dobrogei, şi Republica Genoveză [9, p.509].

Prăbuşirea dominaţiei Hoardei de Aur în spaţiul nord-vest-pontic şi a entităţilor politice moştenitoare ei în spaţiul de la nord de Dunăre vor deschide calea pentru Ţara Moldovei şi Regatul Poloniei să intre în competiţia pentru participarea la comerţul din Marea Neagră, realizat prin centrele comerciale ale Cetăţii Albe şi ale Chiliei, ambele controlate de genovezi. În viziunea lui Ş.Papacostea, concurenţa polono-maghiară şi cea moldo-munteană pentru accesul la comerţul pontic vor defini evoluţia geopolitică a regiunii date până la a doua jumătate a secolului XV, când pe scenă intră al treilea factor politic extern – Imperiul Otoman [10, p.67-68; 11, p.23-24].

Cele mai active discuţii din cadrul istoriografiei române s-au concentrat totuşi pe subiectul succesiunii controlului politic asupra Chiliei şi Licostomo în secolele XIV-XV, analizate sub aspectul rivalităţii moldo-muntene pentru stăpânirea gurilor Dunării. Principalele întrebări adresate de către istoricii români se referă la periodizarea stăpânirii muntene şi moldovene în Chilia şi Licostomo, precum şi la explicarea cauzelor care au dus la schimbarea controlului politic asupra celor două aşezări pe parcursul secolelor XIV-XV.

Conform lui C.C. Giurescu, Chilia a trecut în stăpânirea Ţării Româneşti după 15 august 1403, referindu-se la o socoteală de 5015 hiperperi şi 15 carate „pentru cheltuielile castelului Licostomo" emisă la Caffa, însă merită să subliniem încă odată viziunea renumitului medievist român privind echivalenţa toponimelor Chilia şi Licostomo [3, p.221]. O.Iliescu propune plasarea începutului stăpânirii muntene asupra Chiliei după anul 1361, când dispar orice menţiuni ale acestui toponim în izvoarele genoveze emise pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea [4, p.455-456]. În acelaşi timp, numismatul român remarcă existenţa menţiunilor continue ale consulilor genovezi din Licostomo până în anul 1403, după care orice menţiuni despre apartenenţa politică a aşezării Licostomo până la campania lui Baiazid al II-lea din 1484 împotriva Moldovei dispar [4, p.453-454].

Ordinea cronologică a succesiunii schimbării controlului politic asupra Chiliei pentru primul sfert al secolului XV, propusă anterior de către P.P. Panaitescu, a fost activ criticată de către V.Ciocâltan. Remarcând interpretarea eronată a fragmentului cronicii lui G.Sphrantzes de către N.Iorga şi P.P. Panaitescu, V.Ciocâltan afirmă în schimb ideea unei stăpâniri politice a Moldovei asupra Chiliei pentru intervalul anilor 1412-1448 [12, p.2092-2094]. În plus, V.Ciocâltan îşi exprimă îndoielile referitoare la anul 1404 în calitate de posibil început al prezenţei muntene în Chilia, subliniind că campania lui Mircea cel Bătrân în Dobrogea nu prespunea numaidecât şi o posibilă cucerire a Chiliei. Utilizarea formulei „*către părţile tătăreşti*" în titulatura lui Mircea cel Bătrân în 1406 se repetă şi în anii 1413 şi 1415, când stăpânirea Moldovei asupra Chiliei deja este atestată documentar. În schimb, V.Ciocâltan propune pentru discuţie posibilitatea unei prezenţe a puterii Ţării Româneşti înainte de secolul XV asupra unei fâşii la est de Siret şi la nord de Dunăre, care ar putea explica originea termenului de Basarabia pentru această regiune [12, p.2095-2096].

Poziţia exprimată de V.Ciocâltan a fost, la rândul său, contrazisă de către alţi reprezentanţi ai istoriografiei române. De exemplu, Vasile Mărculeţ şi-a exprimat dezacordul cu viziunea lui Virgil Ciocâltan despre un posibil transfer de teritorii la nord de Dunăre în folosul Ţării Româneşti încă în perioada domniei lui Basarab I în prima jumătate a secolului al XIV-lea. V.Mărculeţ combate această ipoteză, referindu-se la o prezenţă continuă a dominaţiei tătare în Maurocastro conform *Legendei Sf. Ioan cel Nou,* la informaţiile cronicarului mameluc al-Mufaddal despre extinderea posesiunilor hanului Uzbek al Hoardei de Aur (1313-1341) până „*la hotarele Constantinopolului*", dar şi la surse documentare referitoare la dominaţia tătară în cetatea Vicinei de pe Dunăre [13, p.22-23, 24-25].

În schimb, V.Mărculeţ susţine ideea instaurării unei dominaţii politice asupra Chiliei şi a întregului Bugeac de sud-vest din partea Ţării Româneşti a lui Vladislav I Vlaicu în jurul anului 1369/1370, plasând acest eveniment

în contextul războiului victorios al domnului muntean împotriva Regatului Ungariei, aliat la acel moment cu Republica Genoveză și orașele deținute de negustorii liguri în spațiul pontic [13, p.28-29].

În ceea ce privește momentul trecerii controlului asupra Chiliei în favoarea Țării Moldovei, V.Mărculeț propune intervalul anilor 1408-1411 pentru realizarea acestei schimbări politice, susținându-și opinia în baza dispariției în 1407 a fostului voievod al Moldovei, Iuga, care până la acel moment era reținut la curtea lui Mircea cel Bătrân [12, p.244-246]. Conform opiniei istoricului, acțiunea dată a domnului Moldovei a avut succes datorită angajării domnului Țării Românești în conflictele militare cu otomanii în zona Silistrei și a Dobrogei de Sud. Răspunsul lui Mircea cel Bătrân la această acțiune ar fi fost reîncorporarea deltei Dunării, situate „*...către părțile tătărești*", și a fortăreței de la Licostomo, însă Chilia a rămas sub controlul direct al Moldovei, rămânând un subiect de dispută teritorială dintre cele două țări [14, p.247-248].

Șt.Andreescu la fel pune sub semnul îndoielii cronologia evenimentelor în jurul Chiliei din primul sfert al secolului XV, expusă de către V.Ciocâltan. Comparând titulatura domnească utilizată de către Mircea cel Bătrân la 23 noiembrie 1406 și Alexandru Aldea într-un hrisov din 15 martie 1433, Șt.Andreescu regăsește în ambele cazuri utilizarea formulei „*...către părțile tătărești*" și consideră sintagma „*...încă până la Marea cea Mare*" din titulatura lui Mircea cel Bătrân ca semn al controlului Țării Românești asupra cetății Chilia și a Licostomului, fapt care a avut loc între anii 1403 și 1406. Cât privește mențiunea Chiliei în tratatul de la Lublău din 1412, cercetătorul vine cu explicația că localitatea menționată se referea la un târg existent pe malul stâng al Dunării și sub controlul Moldovei, fiind astfel opus cetății Chiliei amplasate în delta Dunării și supuse autorității muntene [6, p.229-230].

De asemenea, Șt.Andreescu vine cu explicații suplimentare privind episodul dărâmării cetății Chilia din delta Dunării și edificarea unei noi fortificații pe malul stâng la ordinele lui Ștefan cel Mare în 1479. Istoricul român vede în aceste acțiuni ale domnului Moldovei intenția de a lichida orice șanse de revendicare, fie ele venite din partea Ungariei lui Matei Corvin, fie din partea Imperiului Otoman condus de Mehmed al II-lea, a drepturilor Țării Românești asupra Chiliei prin „mutarea" sa pe malul controlat de Țara Moldovei și lichidarea pretențiilor *de jure* din partea domnilor munteni asupra gurilor Dunării [6, p.230-231].

O cronologie alternativă a istoriei politice din jurul Chiliei și Licostomo aparține lui L.Rădvan. În opinia lui, după o perioadă de prezență genoveză la gurile Dunării (cercetătorul nespecificând însă în termene cronologice exacte limitele posibile ale acestei perioade), Chilia a trecut succesiv sub autoritatea mai multor puteri regionale: sub controlul Țării Românești cel puțin din 1403 sau 1404, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, până în 1426; din 1426 – sub controlul domnilor Țării Moldovei; între 1439 și 1445/1446 Chilia ar fi fost cedată Ungariei și transferată mai târziu Țării Românești, doar pentru ca în februarie 1446 să fie menționat aici un pârcălab al Moldovei; în 1448 Chilia revine sub controlul lui Iancu de Hunedoara, care o va reîntoarce Țării Românești, cetatea dunăreană rămânând în componența acesteia până în 1465; din 1465 și până în 1484 – în componența Țării Moldovei [9, p.360, 510-511].

Din secolul al XV-lea, nucleul urban al Chiliei se va muta pe malul de nord al Dunării, unde Ștefan cel Mare va ridica o nouă cetate în 1479. Atât această cetate, cât și orașul din aproprierea sa vor funcționa mai departe și după instaurarea administrației otomane. Cât despre Vechea Chilie, în pofida continuării existenței sale ca fortificație, ea va decădea treptat, pentru ca mai târziu în vecinătate să apară un sat cu același nume, Chilia Veche. Aceeași soartă a decăderii a cunoscut-o și cealaltă localitate de pe Dunăre, Licostomo. L.Rădvan susține ideea expusă anterior de către N.Iorga despre „rostul genovez" pierdut de către această fortăreață încă la începutul secolului XV, urmând din umbră destinul politic al Chiliei, ambele trecând sub administrația munteană sau moldovenească. Către 1484, Licostomo se afla într-o stare deplorabilă, fapt ce i-a îndemnat pe otomani să restaureze zidurile fostei fortărețe genoveze. Însă și această revitalizare a fost una temporară pentru Licostomo – conform opiniei lui L.Rădvan, pe măsură ce delta Dunării a continuat să înainteze spre mare, turcii vor abandona postul dat, marcând pentru Licostomo finalul istoriei sale [9, p.512-513].

Concluzii

În concluzie, putem prezenta următoarele observații privind dezvoltarea subiectului istoria Chiliei și Licosotmo în secolele XIV-XV în cadrul școlii istorice românești. În primul rând, istoriografia română a creat un bogat material științific dedicat statutului celor două localități dunărene în perioada sus-menționată. Începutul studiilor dedicate special istoriei așezărilor de la gurile Dunării a aparținut lui N.Iorga și P.P. Panaitescu, după care au urmat alte contribuții semnificative ale lui O.Iliescu, Ș.Papacostea, P.Diaconu, V.Ciocâltan și ale altor reprezentanți de seamă ai istoriografiei române contemporane.

În al doilea rând, discuțiile din cadrul școlii istoriografice românești pe seama așezărilor de la Chilia și Licostomo s-au focusat pe direcții diverse pe parcursul ultimilor ani: problema identității reciproce dintre Chilia și Licostomo, studierea perioadei pre-genoveze și genoveze în istoria celor două localități, importanța rolului ocupat de Chilia și Licostomo în circuitul comercial regional, problema stăpânirii Țării Românești și a Moldovei asupra Chiliei etc. Cercetările în aceste domenii continuă până în prezent, ceea ce indică actualitatea studiilor dedicate celor două porturi dunărene în istoriografia română, precum și contradicțiile încă prezente și nesoluționate referitoare la aspectele particulare ale trecutului Chiliei și Licostomo în mediul istoricilor români.

Referințe:

1. IORGA, N. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1900.
2. PANAITESCU, P.P. Legăturile moldo-polone și problema Chiliei. În: *Romanoslavica*, București, 1958, nr.3, p.95-115.
3. GIURESCU, C.C. *Târguri sau orașe moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*. București: Editura Enciclopedică, 1997.
4. ILIESCU, O. Localizarea vechiului Licostomo. În: *Studii. Revista de istorie*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, t.25, nr.3, p.435-462
5. GHIAȚĂ, A. Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea. În: *Studii istorice sud-vest europene*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, vol.1, p.43-126.
6. ANDREESCU, Șt. Note despre cetatea Chilia. În: *Pontica* (Constanța), 1999, nr.32, p.225-232.
7. CAPRĂROIU, D. *Orașul medieval în spațiul românesc extracarpatic (secolele X-XIV): o încercare de tipologizare a procesului genezei urbane*. Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2012.
8. DIACONU, P. Kilia et Licostomo ou Kilia=Licostomo? In: *Revue Roumaine d'Histoire*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986, t.25, nr.4, p.301-317.
9. RĂDVAN, L. *Orașele din Țările Române în Evul Mediu: sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011.
10. PAPACOSTEA, Ș. Modificări geo-strategice la Dunărea de Jos la mijlocul secolului al XIV-lea. În: *Studia Universitatis Cibiniensis. Series historica*. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga" din Sibiu, 2006-2007, vol.3-4, p.59-68.
11. PAPACOSTEA, Ș., CIOCÂLTAN, V. The Black Sea, the "plaque tournante" of the Euro-Asian Trade during the Thirteenth and Fourteenth Centuries. In: *Euxeinos – Culture and Governance in the Black Sea Region*, 2014, no.14, p.17-29.
12. CIOCÂLTAN, V. Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea. În: *Revista de Istorie*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, t.34, nr.11, p.2091-2096.
13. MĂRCULEȚ, V. Basarab Ier a-t-il gouverné aux Bouches du Danube? Considerations concernant le début de la domination de la Valachie sur le sud-ouest de Boudgeak. En: *Sargetia – Acta Musei Devensis*. Deva: Editura Astra, XXXIV, 2006, p.19-30.
14. MĂRCULEȚ, V. Chilia – subiect de dispută între Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun. În: *Revista Bistriței*. Cluj-Napoca: Accent, XXII, 2008, p.243-248.

Notă: Articolul este realizat în cadrul Proiectului de cercetare *Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I,* cifrul *20.80009.0807.36,* Program de Stat (2020-2023).

Date despre autor:
Alexandru BEJENARU, doctorand, Școala doctorală *Științe Umanistice;* asistent universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: bejenaru.alexandr@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6508-3917

Prezentat la 28.04.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.9-13

CZU: 930.1(=162.1):94(478:438)"1527/1538" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5017930

RELAȚIILE MOLDO-POLONE ÎN PERIOADA PRIMEI DOMNII A LUI PETRU RAREȘ (1527-1538) ÎN CERCETĂRILE ISTORICE POLONEZE CONTEMPORANE

Ion CHEPTENE

Universitatea de Stat din Moldova

Relațiile dintre Țara Moldovei și Regatul Poloniei în perioada primei domnii a lui Petru Rareş reprezintă un răstimp de tensionare politică generată de reapariția problemei Pocuției, precum și de evoluțiile „negative" politice internaționale în sud-estul Europei. Istoricii polonezi manifestă un interes sporadic față de dezvoltarea relațiilor bilaterale în secolul XVI. Adesea, istoriografia tinde să se orienteze spre unele aspecte fixe, evitând o abordare exhaustivă a rapoartelor moldo-polone. Articolul respectiv vine să puncteze care sunt zonele de interes și cum prezintă istoricii polonezi interferențele politice bilaterale în limita cronologică 1527-1538.

Cuvinte-cheie: *Țara Moldovei, Regatul Poloniei, istoriografie poloneză, problema Pocuției, bătălia de la Obertyn, campanii militare, Imperiul Otoman, Habsburgii, conflicte de hotar.*

MOLDO-POLISH RELATIONS DURING THE PERIOD OF PETRU RAREȘ'S FIRST RULE (1527-1538) IN THE CONTEMPORARY POLISH HISTORICAL RESEARCH

The relations between the Principality of Moldova and the Kingdom of Poland during the first reign of Petru Rareș represent a period of political tension generated by the reappearance of the Pocutia problem, as well as the "negative" international political developments in the Southeast Europe. Polish historians show a sporadic interest in the development of bilateral relations in the sixteenth century. Historiography often tends to focus on some fixed issues, avoiding a comprehensive approach to the Moldovan-Polish rapports. This article points out the areas of interest and how Polish historians present bilateral political interference in the chronological period 1527-1538.

Keywords: *Principality of Moldova, Kingdom of Poland, Polish historiography, Pocuția problem, Battle of Obertyn, Ottoman Empire, Habsburgs, military campaigns, border conflicts.*

Relațiile dintre Țara Moldovei și Regatul Poloniei la începutul secolului XVI au fost marcate de tensiuni diplomatice ce au ajuns chiar și la ciocniri militare. Cauza febrilității respective a fost reapariția problemei Pocuției în relațiile bilaterale, chestiune care s-a perpetuat și în perioada vizată actualmente de noi. Limitele cronologice ale primei domnii a lui Petru Rareş (1527-1538) au fost un răstimp de maximă tensiune politică bilaterală moldo-polonă. Interferențele respectivelor relații cu situația politică internațională a generat un grad relativ sporit de atenție din partea istoricilor polonezi față de rapoartele celor două state vecine în această perioadă. Cu toate acestea, cum am remarcat într-o publicație anterioară [1] „relațiile moldo-polone din sec. XVI au reprezentat până nu demult o *terra incognito* pentru istoriografia poloneză", fapt ce s-a materializat în numărul relativ mic de lucrări științifice ce ar fi abordat problema. Putem chiar afirma că politica „antagonistă" activă a domnului Moldovei Petru Rareş față de Polonia a impus istoriografia poloneză să atragă atenție la respectiva problematică.

Odată cu ocuparea tronului Țării Moldovei pe 20 ianuarie 1527, Petru Rareș a urmărit întărirea domniei, acțiunile sale de iertare a boierilor care au realizat complotul din 1523, stimularea comerțului cu Lvovul și Brașovul și alte acțiuni ale domnului ce se încadraseră perfect în această paradigmă politică. În politica externă domnul avea câteva probleme majore: medierea relațiilor cu Imperiul Otoman, de curând cea mai influientă putere din Sud-Estul Europei, clarificarea chestiunii cetăților Ciceiului și de Baltă [2] și moștenită de la predecesori problema Pocuției, ceea ce crea o anumită tensiune cu Regatul Poloniei [3].

Venit la tronul Moldovei, noul domn are dezideratul de a ameliora relațiile cu Polonia, fapt ce îi reușește, întrucât la 27 mai 1527 este semnat un tratat moldo-polon în care se reglementau și problemele de hotar. Situația ia o turnură spre tensionare a relațiilor odată ce Petru Rareş se implică în disputa pentru tronul Ungariei la care pretindeau aliatul otomanilor Ian Zapolya și regele polon Sigismund I. Rezultatul celor două campanii a fost favorabil domnului, care a devenit protectorul Brașovului și al minorității sașe din Transilvania. Dorind să

continue triumful pe arena internațională, Petru Rareș cere polonezilor Pocuția, devenită încă din 1387 un măr al discordiei dintre state [3], apoi o invadează și ocupă. Asigurându-se că acțiunile domnului au fost pe cont propriu, polonezii ripostează învângând armatele domnului la Gwozdziec și Obertyn, bătălie care a marcat interesul istoriografiei polone pentru Petru Rareș.

Unii istorici polonezi abordând tangențial perioada primei domnii a lui Rareș o catalogheză drept încercări de a urma o politică independentă ce s-a încheiat în cele din urmă cu înfrângere și subjugarea țării, prin înlăturarea lui Rareș de către Imperiul Otoman [4]. Marchând factorii relațiilor tensionate cu partea poloneză în prima jumătate a secolului XVI, unii istorici menționează că respingerea protecției Poloniei asupra Țării Moldovei din perioada lui Ștefan cel Mare, curs care a fost continuat de succesori, a fost o greșeală fatală. Chintesența fatalității fiind politica promovată de Petru Rareș care a mers la tensionarea relațiilor cu vecinii poloni, politică ce nu a avut succes, armatele domnului suferind înfrângere la Obertyn în 1531 și în momentul de cumpănă Rareș nu a avut nici suport polon contra otomanilor în 1538 [5].

Asemenea aprecieri intră în contradicție cu realitatea istorică existentă în 1538, căci regele polon a semnat anterior în 1533 un tratat de pace „veșnică" cu otomanii, unde era vădit declarat că spațiul românesc este sfera intereselor politice ale Porții. Putem admite că conflictul militar a răcit poziția polonă față de Moldova și personal față de Rareș, dar totodată este evident că nemulțumirea otomanilor față de Rareș se datora în speță politicii transilvănene, pe când în conflictul din 1531 sultanul a luat partea moldovenilor. Aceasta ne face să vedem în asemenea abordare tendința de părtinire istoriografică în cadrul analizei și aprecierii relațiilor dintre Petru Rareș și regele polonez.

Într-un alt articol [6], istoricul Dariusz Milewski, tangențial, dă o altă apreciere relațiilor bilaterale moldo-polone, de această dată remarcând existența tratatului din 1533 și „exclusivitatea" interesului otoman, iar evenimentele din 1538 plasându-le în perimetrul rebeliunii domnului moldovean Rareș față de Imperiul Otoman.

Ținem să remarcăm că interesul istoricilor polonezi față de relațiile bilaterale moldo-polone în limitele cronologice 1527-1538 au un caracter generalizat și adesea este analizat și apreciat tangențial. În acest sens o excepție poate fi considerat istoricul polon Zd.Spieralski, care are o lucrare fundamentală [7] pentru istoriografia poloneză în problema relațiilor bilaterale moldo-polone.

Apreciind interpretările istoriografiei poloneze asupra politicii externe a lui Rareș din perioada primei domnii (1527-1538), pot fi observate evitările de a marca rolul politicii polone în manifestările externe ale domnului, un moment omniprezent în istoriografia polonă. Chestiune care o deducem din tendința istoricilor de a nu accentua cauzele intensificării relațiilor dintre domnul Moldovei și Marele Cneaz al Moscovei începând cu 1529, dar și mai viabil în 1535, de asemenea campania polonă în Moldova din 1537, la Milewski, e amintită prin prisma că „a fost".

Evenimentul care cu adevărat și-a găsit teren în istoriografia poloneză a fost Bătălia de la Obertyn din 22 august 1531. În perioada contemporană lupta a devenit obiectul de studiu al câtorva monografii și articole științifice. Despre Obertyn au scris Aleksander Czołowski, M.Kukieł, Marek Plewczynski, Leszek Podhorodecki, Szymon Kobyliński. Au fost abordate aspectele militare, politice, precum și ale rapoartelor bilaterale în contextul situației internaționale. Urmează să remarcăm cum au apreciat istoricii poloni rolul bătăliei pentru evoluția relațiilor lui Petru Rareș cu Regatul Poloniei în perioada de până la 1538. Vom remarca lucrările care nu s-au limitat strict la aspectele pur militare.

Aleksander Czołowski a continuat unul dintre articolele sale publicate în 1890 și a scris una dintre primele monografii dedicate bătăliei respective. Monografia „Bitwa pod Obertynem" publicată în 1931 are la bază importante acte din colecția Acta Tomiciana care marchează măsurile politico-diplomatice, militare luate de Seimul de la Piotrków, și a pus în circuit scrisori din corespondența lui Petru Rareș cu regele Sigismund I. Astfel, la sfârșitul lunii ianuarie 1531 Rareș a trimis o scrisoare din Suceava, în care îl informa pe rege că luase Pocuția ce îi aparține legal. Răspunsul lui Sigismund venea să accentuieze că acțiunile domnului încalcă toate jurămintele și promisiunile și că domnul a anexat un teritoriu ce întotdeauna aparținea Poloniei. Autorul conchide că corespondența cu domnul Moldovei avea două scopuri: din partea polonezilor, să se identifice poziția otomanilor și să se lungească din timp pentru ca oștirile să fie adunate în Cracovia și Rutenia [8]. Autorul marchează incapacitatea domnului Petru Rareș de a percepe situația politică din zonă mizând pe repetarea faptelor eroice ale tatălui său Ștefan cel Mare, ceea ce nu corespundea cu situația politică, militară a anului 1531 [8]. Concluziile autorului privind impactul bătăliei asupra Țării Moldovei, Regatului Poloniei și situației politice inernaționale din zonă, precum și asupra evoluției relațiilor bilaterale sunt prezentate echilibrat.

Cu toate acestea, ținem să remarcăm că lucrarea conține un șir de lacune și erori. Bătălia e apreciată drept sfârșitul disputelor pentru Pocuția, iar victoria – drept o refacere a faimei armatei poloneze în fața moldovenilor după înfrângerea de pe timpul lui Ștefan cel Mare [8]. Politica domnului, în interpretarea autorului, a tensionat relațiile bilaterale și a grăbit înlăturarea domnului de la tronul Țării Moldovei.

Juliusz Demel, în sinteza sa „Historia Rumunii", a emis o apreciere demnă de notat, remarcând faptul că înfrângerea de la Obertyn și politica de apropiere de Habsburgi și, principalul, de Marele Cneaz al Moscovei, precum și tentativele domnului de a se revanșa pentru această luptă au predefinit poziția antagonistă a Poloniei față de domnul moldovean. Aceasta, plus otomanii nemulțumiți de atacurile asupra polonilor, dar și mișcările de consolidare a statului în plan politic au grăbit căderea lui Petru Rareș în 1538.

Tendința de a marca bătălia de la Obertyn drept punct culuminant al relațiilor bilaterale în limitele cronologice vizate s-au accentuat și după 1986. Istoricul militar Leszek Podhorodecki în monografia sa „Sławne bitwy Polaków", publicată în 1997, a umat cursul lui Zdzisław Spieralski [9] care a numit bătălia drept una dintre cele mai impunătoare victorii ale armatei poloneze în secolul XVI și, la rândul său, cataloga bătălia drept o victorie majoră a armatei poloneze [10], totodată accentând faptul că Obertyn a fost punctul de tornură în tendința domnului moldovean de a crea un stat viabil ce ar manevra între interesele marelor puteri ca Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Regatul Poloniei. „Greșeala" domnului Rareș fiind miza pe tensionarea relațiilor cu polonezii care ar fi fost unicii aliați reali ai Țării Moldovei contra otomanilor. Astfel, lupta din 22 august 1531 a devenit începutul sfârșitului aspirațiilor moldovene pe arena geopolitică.

În perioada recentă, interes față de lupta de la Obertyn și impactul ei asupra relațiilo moldo-polone a prezentat istoricul Marek Plewczynski, care în anul 2008 a publicat monografia „Obertyn 1531", în care autorul identifică principala problemă a tensionării relațiilor moldo-polone în disputa pentru Pocuția, teritoriu cu un relief complicat pentru operațiunile militare [11]. Prin prisma abordării din perspectivă militară a evenimentelor, autorul menționa că politica domnului în dispută pentru Pocuția a adus armata poloneză alcătuită din 20 Harunji de husari și patru de pedestrime la Obertyn [11].

Autorul dedică un capitol [11] genezei conflictului, după o retrospectivă începută în 1485. Referindu-se la politica lui Petru Rareș între anii 1527 și 1538, remarcă: „Rareș a încercat să imite politica lui Ștefan cel Mare, dar nu a ținut cont de situația politică schimbată, mai ales dincolo de granița de vest a țării sale" [11]. Marek Plewczynski abordează și tratatul bilateral moldo-polon din 1527, menționând că în el nu se vorbește de o dependență vasalică a Țării Moldovei față de Regatul Poloniei. De asemenea, observăm că istoricul polon susține că tratatul ar fi avut clauza prin care domnul Țării Moldovei, în cazul constrângerii de a se alătura otomanilor contra polonezilor, nu anula pacea cu Polonia. În baza respectivei concluzii, istoricul ajunge la ideea că tratatul și acordurile semnate erau „declarațiile goale ale moldovenilor", căci polonezii nu ar fi primit ajutor nici contra tatarilor, nici contra otomanilor [11]. Considerăm că asemenea tratare este lacunară, deoarece interpretarea respectivă omite momentul că domnul Rareș s-a angajat în cazul campaniei maghiaro-polone contra otomanilor să adere la respectiva, iar condițiile amintite trebuiau să fie o garanție pentru domn că o oarecare aventură politică nu îl va lipsi de tron, ceea ce e logic apriori, mai cu seamă că exista tratatul polono-otoman de pace asupra prelungirii căruia se lucra în sens diplomatic. Astfel, concluzia istoricului polon este îndoielnică. Prezintă interes și aprecierea personalității domnului Țării Moldovei: „Un om care a venit la putere în Moldova cu ajutorul regelui polonez, care se afla în Polonia de ani de zile și care în cele din urmă a reprezentat cercurile moldovenești poloneze, s-a dovedit a fi un dușman al lui Sigismund cel Bătrân. În plus, a devenit rapid cunoscut drept un conducător dezechilibrat cu ambiție exuberantă. În dorința câștigurilor teritoriale ia depășit pe toți ceilalți. ... El a pretins nu doar la unele teritorii ale Transilvaniei maghiare, dar și la Pocuția poloneză" [11]. Istoricul îl prezintă pe domnul Moldovei Rareș în ipostaze divergente – politic dezechilibrat și ambițios, iar pe regele Poloniei Sigismund I cel Bătrân drept un adept al neutralității care tacit dorea să identifice timpul favorabil pentru un atac asupra otomanilor. Strategie în care Petru Rareș ar fi fost un factor politic iritant pentru manevrele polone între Habsburgi și Otomani. Autorul remarcă și politica pro-rusă a lui Petru Rareș care ar fi îndreptată spre cucerirea Kievului de către moscoviți și a Pocuției de către moldoveni.

Evident, tendința autorului de a prezenta poziția poloneză în tratarea relațiilor moldo-polone în ajunul campaniei hatmanului de câmp Tarnowski în Țara Moldovei nu reprezintă un motiv de a generaliza motivația politică a domnului moldovean prin prisma însușirilor de personalitate și a infantilității politice. Autorul nu a avut nici cea mai mică tentație de a prezenta contextul politico-internațional al Țării Moldovei, obiectivele domnului în promovarea politicii pe filieră poloneză [11]. Marek Plewczynski evidențiază și agreează opinia

lui Zdzisław Spieralski, care admitea că domnul ar fi trimis emisari în Polonia pentru dezinformare. „Sarcina lor a fost de a face Polonia să creadă că acțiunea militară a Țării Moldovei asupra Pocuției a fost realizată în conformitate cu voința sultanului și poate fi un preludiu la un război cu turcii" [11]. Acceptând respectiva apreciere, Plewczynski intră în contradicție cu sine, căci anterior îl aprecia pe domnul Petru Rareș drept „conducător dezechilibrat" mai cu seamă în relațiile sale cu coroana poloneză. Oare ar putea un domn „politic infantil" și „dezichilibrat" să acționeze în modul respectiv? Asemenea momente persistă din ambundență în monografia istoricului polonez; nu dorim să ne oprim la toate, elocvent este și exemplul respectiv.

Spre deosebire de alți istorici, Marek Plewczynski nu apreciază victoria poloneză drept „cea mai ilustră" a cavaleriei poloneze, ci remarcă că luptele pentru Pocuția au continuat adesea contradictoriu până în 1538, când inițial campania polonă condusă de Tęczyński și Sieniawski a eșuat și apoi doar Tarnowski a putut reposta cu asediul Cetății Hotin [11]. Istoricul afirmă că Rareș a generat nemulțumirea otomanilor inclusiv prin politica sa antipolonă și după înlocuire „în conformitate cu intențiile sultanului, Ștefan al VI-lea a menținut relații de prietenie cu Polonia". Astfel, Petru Rareș a eșuat în manevrele politice între puterile politice din regiune și a plătit cu tronul.

Perpetuarea aprecierilor istoriografice menționate ne permite să formulăm câteva concluzii asupra modalității în care istoricii polonezi văd, analizează și interpretează tema respectivă.

Concluzii

Așadar, relațiile bilaterale dintre Țara Moldovei și Regatul Poloniei au prezentat interes pentru istoriografia poloneză contemporană în perimetrul a câtorva subiecte exacte. Acestea sunt:

1. Perpetuarea problemei „mai vechi" teritoriale în jurul Pocuției
2. Bătălia de la Obertyn din 22 august 1531
3. Impactul politicii externe a lui Petru Rareș asupra situației statului polon în plan internațional după evenimentele din 1538.

Scrierile istoricilor polonezi, în tratarea subiectelor, deraiază uneori spre aprecieri care conturează o poziție părtinitoare filopoloneză. Totodată, este evitată o analiză exhaustivă, integrală a contextului istoric în care aceste relații politice se dezvoltă. Mai mult ca atât, uneori asistăm la prezentarea doar a contextului politic polonez, lacunar rămânând prezentată poziția părții moldovene, în speță motivele domnului Petru Rareș; or, relațiile politice bilaterale implică interacțiunea a două părți. Cauza respectivelor derapaje istoriografice este, din punctul nostru de vedere, lipsa unei comunicări viabile dintre mediul istoriografic polonez cu cel românesc, și invers. O simplă analiză a bibliografiei românești utilizate ne deschide o imagine în care ca referințe sunt utilizate lucrările lui Xenopol, I.Bogdan, I.Ursu etc. și doar periodic apar referințe la lucrările recente ale lui I.Eremia, V.Ciobanu, V.Constantinov, L.Zabolotnaia ș.a. Chestiune care vine să argumenteze teza expusă mai sus.

De asemenea, poate fi observată cu ușurință perpetuarea unor aprecieri istoriografice în lucrările respective care au izul unei continuități din sec.XIX și din opera lui Spieralski în sec.XX. Odată nominalizate de Zd.Spieralski în lucrarea sa „Awantury mołdawskie", interpretările asupra evoluției relațiilor bilaterale în perioada 1527-1538 nu ies din paradigma istorică impusă de acest reputat istoric. Repetăm, aceasta se datorează în mare parte lipsei unei comunicări istoriografice viabile. Reglementarea respectivelor aspecte ține de intensificarea interacțiunii mediilor istorice româno-poloneze în perimetrul problemelor din limitele cronologice anunțate.

Referințe:

1. CHEPTENE, I. Relațiile moldo-polone în sec. al XVI-lea din perspectiva istoriografiei poloneze contemporane. În: *Sesiunea Națională de comunicări științifice studențești*, Chișinău: CEP USM, 2019, p.67-71.
2. EREMIA, I. Unele consideraţii privind hotarele Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În: *Tyragetia* (Chişinău), 2010, nr.2(19), p.83.
3. EREMIA, I. Statutul juridic internaţional al Moldovei la sfârşitul secolului al XIV-lea – omagiul din 1387. În: *Tyragetia* (Chişinău), 2006, anuar XV, p.96-102.
4. MILEWSKI, D. Między patronatem a współpracą – relacje Jana Zamoyskiego i hospodara mołdawskiego Jeremiego Mohyły (1595-1605). În: *Wieki Stare i Nowe* Tom specjalny, p.11-12.
5. MILEWSKI, D. Moldawia w orbicie wplywow polskich (1552–1572). În: *Spotkania polsko-mołdawskie*. Księga poświęcona pamięci Profesora Janusza Solaka, ed. naukowa marcin kosienkowski. Lublin, 2013, p.43-44.

6. MILEWSKII, D. Polskie oczekiwania i polityka wobec obsady tronu mołdawskiego w okresie pochocimskim 1621-1624. În: *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne* (Varșovia), 2013, no.20, p.99.
7. SPIERALSKI, Zd. *Awantury mołdawskie*. Wiedza Powszechna, 1967, p.213.
8. CZOŁOWSKI, A. *Bitwa pod Oberynem*. Ed.2. Lvov: Drukarna Polska, 1931, p.11-12, 17, 44.
9. SPIERALSKI, Zd. *Kampania obertynska 1531 roku*. Varșovia: Ed. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962, p.314.
10. L PODHORODECKI, L. *Sławne bitwy Polaków*. Varșovia: MADA, 1997, p.394.
11. PLEWCZYNSKI, M. *Obertyn 1531*. Ed. Bellona, 2008, p.6-28, 50, 82, 83, 84-85, 88, 220-223.

Notă: Articolul este realizat în cadrul Proiectului de cercetare *Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I*, cifrul *20.80009.0807.36*, Program de Stat (2020-2023).

Date despre autor:
Ion CHEPTENE, doctorand, Școala doctorală *Științe Umanistice;* asistent universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ioncheptene85@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9443-2522

Prezentat la 17.05.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.14-22*

CZU: 94(=1.495:478)"1812/1828" **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5017978**

ANTRENAREA POPULAŢIEI GRECEŞTI ÎN VIAŢA CULTURALĂ A BASARABIEI (1812- 1828)

Valeriu HARABARA
Universitatea de stat din Moldova

În primele decenii ale secolului al XIX-lea în viaţa culturală a Basarabiei se accentuează implicarea populaţiei greceşti. Prin activitatea cărturarilor greci are loc valorificarea potenţialului educativ şi ştiinţific, inclusiv promovarea literaturii şi valorilor culturii greceşti în provincie. Factorii care au influenţat acest proces au fost condiţionaţi de pregătirea intelectuală a elitei greceşti, precum şi de cunoaşterea mai multor limbi. Un rol important l-a jucat factorul politic, manifestat prin poziţia protectoare faţă de intelectualii greci refugiaţi în Basarabia în urma eşecului mişcării conduse de Alexandru Ypsilanti. Scopul acestei politici a constat în crearea unei imagini pozitive pentru Imperiul Rus şi în consolidarea intereselor sale geopolitice în Balcani.

***Cuvinte-cheie**: Basarabia, Imperiul Rus, imigranţi greci, interese geopolitice.*

INVOLVEMENT OF THE GREEK POPULATION IN THE CULTURAL LIFE OF BESSARABIA (1812-1828)

In the first decades of the 19th century, the involvement of the Greek population in the cultural life of Bessarabia is increasing. Through the activity of the Greek scholars, the educational and scientific potential is capitalised, including the promotion of Greek culture values and literature in the province. The factors that influenced this process were conditioned by the intellectual background of the Greek elite as well as by the knowledge of several languages. An important role was played by the political factor, that manifested through its protective position towards the Greek intellectuals who took refuge in Bessarabia after the failure of the movement led by Alexander Ypsilantis. The purpose of this policy was to create a positive image of the Russian Empire and strengthen its geopolitical interests in the Balkans.

***Keywords:** Bessarabia, Russian Empire, Greek immigrants, geopolitical interests.*

Introducere

În urma anexării Basarabiei la Imperiul Rus în 1812 se accentuează antrenarea populaţiei greceşti în viaţa culturală a Basarabiei. Fapt determinat de promovarea elementelor alogene şi a politicii protectoare a autorităţilor ruse faţă de etnicii greci. Confirmare ne servesc instrucţiunile amiralului P.Ciceagov adresate guvernatorului civil S.Sturdza, din 23 iulie 1812, privind atragerea în comerţul basarabean a negustorilor străini, îndeosebi a celor greci, prin acordarea diverselor înlesniri [1, p.108]. De asemenea, autorităţile ruse au permis pătrunderea unui număr important de refugiaţi greci pe teritoriul Basarabiei, în urma eşecului mişcării eteriste din Principatele Române din 1821.

Cadrul cronologic al investigaţiei are limita de jos anul 1812, când are loc anexarea spaţiului pruto-nistrean la Imperiul Rus. Limita superioară este anul 1828 marcat de promulgarea de către împăratul Nicolae I a Regulamentului privind administrarea regiunii Basarabia, prin care a fost abolită autonomia acordată provinciei în baza Regulamentelor din 1812 şi 1818. Delimitarea acestei perioade cronologice a fost determinată de circumstanța că consolidarea comunității greceşti pe teritoriul Basarabiei a avut loc în primele decenii după anexare, fapt determinat de acţiunile protecţioniste ale autorităţilor ruse faţă de această comunitate. Politică ce se va modifica în urma abolirii autonomiei; prin urmare, numărul grecilor şi influenţa acestora se va diminua.

Actualitatea ştiinţifică a temei abordate constă în lipsa unei lucrări speciale dedicate acestui subiect. Materialul a fost trasat tangenţial în studiile cu referire la viaţa culturală a regiunii între Prut şi Nistru sau în materialele cu referire la personalitățile de origine greacă care au locuit în Basarabia la începutul secolului al XIX-lea.

Rezultate şi discuţii

Constituirea elitei intelectuale greceşti din Basarabia a fost condiţionată de procesul de migraţie a intelectualilor greci de peste Prut, îndeosebi după eşecul mişcării eteriste din 1821. Spre exemplu, în rapoartele carantinei din Sculeni datate cu luna mai 1821 au fost menţionaţi profesorul grec Lencuri [2, f.62-verso] sau medicul Anastasie Doncila [3, f.62-verso], iar printre refugiaţii greci stabiliţi în oraşul Chişinău în anul 1823 au fost atestaţi profesorii greci Emanuil Calistrati [4, f.24-verso], Mercurii Canevide [5, f.24-verso], Dmitrie Dascalopolo[6, f.27-verso] şi alţii.

Printre personalităţile care s-au remarcat în Basarabia a fost călugărul şi cărturarul grec Daniel (Dimitrios) Philippide. Născut în localitatea Milias din Tesalia, şi-a făcut studiile în Franţa şi Italia, fiind preţuit de domnitorii fanarioţi şi de boierii pământeni. A fost invitat ca profesor la Academia din Iaşi, îndrumător al copiilor boierului Iordache Balş, în casa căruia a fost creat un laborator de experienţe. Împreună cu dascălul grec Athanasis Hristopoulos s-a ocupat de educaţia fiilor domnului Moldovei Alexandru Moruzi [7, p.79]. Cărturarul grec s-a afirmat pe plan ştiinţific prin lucrările: *Geografia modernă* (1791), *Istoria României* (1816), *Geografia României* (1816), prin care şi-a adus un aport substanţial la studierea istoriei şi geografiei acestei ţări. A tradus mai multe lucrări, printre care: *Logica lui Candilac* (1801) şi *Astronomia lui Lalande* (1803) [8, p.135]. În studiile sale Daniel Philippide a militat pentru introducerea ştiinţelor naturale în procesul de învăţământ, aducând o contribuţie esenţială la stabilirea terminologiei ştiinţifice în fizică şi astronomie. Aportul său a lăsat o amprentă esenţială în dezvoltarea cultural-ştiinţifică a Principatelor Române în această perioadă de timp [9, p.80]. Activitate apreciată de istoricul Ştefan Lemny, care a încadrat referirile faţă de cercetătorul grec în paragraful numit „Tendinţe Novatoare" al lucrării sale. Istoricul apreciază importanţa lucrării *Istoria României* publicată de Daniel Philippide, menţionând că „rămâne una dintre primele abordări moderne ale trecutului românesc" [10, p.68].

În această ordine de idei menţionăm poziţia istoricului Gh.Platon, care a abordat problema privind formarea conştiinţei naţionale la români. Istoricul menţionează că formarea conştiinţei naţionale este determinată de mai mulţi factori, cel mai important fiind de factură internă, ce s-a manifestat în mişcarea politică a elitei nobiliare care, în esenţă, şi-a păstrat caracterul românesc, în apărarea valorilor naţionale. Politica boierilor a fost pragmatică şi s-a limitat la realităţile epocii, în schimb străinii, printre care şi grecii, au prezentat expresia sentimentului naţional existent în mentalitatea timpului. Este cazul cărturarului grec D.Philippide, care prin utilizarea termenului România „a dat expresie conştiinţei de neam a românilor" [11, p.126].

Viaţa acestui personaj istoric a fost bogat reflectată în istoriografie, însă perioada aflării sale pe teritoriul Basarabiei a fost mai puţin elucidată. În perioada interbelică subiectul a fost abordat de cercetătorul Nicolae Bănescu, care a publicat în Anuarul Institutului de Istorie Naţională lucrarea cărturarului grec *Geografia României* [12, p.121].

Printre investigaţiile recente cu referire la viaţa şi controversele înmormântării cărturarului grec în localitatea Bălţi, în 1832, sunt cele semnate de cercetătorul Sorin Iftimi. În studiul său, istoricul menţionează că din 1814 Daniel (Dimitrios) Philippide este atestat pe teritoriul Basarabiei, fiind în relaţii bune cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. După care urmează o perioadă cu date puţine şi nesigure despre viaţa cărturarului grec. Înmormântarea acestuia în localitatea Bălţi este explicată prin ataşamentul faţă de familia greacă Panaiotis, proprietari ai moşiei Bălţi, ctitori al Bisericii Sf. Nicolae din această localitate [13, p.329].

Aflarea lui D.Philippide pe teritoriul Basarabiei şi călătoria pe teritoriul acesteia este confirmată de lucrarea sa *Geografia României*, în care autorul inserează menţiuni cu caracter geografic despre mai multe localităţi, printre care: Chişinău, Bender, Căuşeni, Hotin, Cetatea Albă, Bălţi, Ismail. Ataşamentul faţă de Chişinău este confirmat prin menţiunea că prin suportul lui Philippide au fost plantaţi în grădina Mitropoliei din Chişinău cinci copaci aduşi din Constantinopol [14, p.185]. În vara anului 1815 cărturarul grec s-ar fi aflat o perioadă în Cetatea Albă, fapt ce reiese din menţiunile sale şi din descrierea detaliată a oraşului şi împrejurimilor sale. Autorul descrie structura etnică a localităţii alcătuită din români, greci, bulgari; enumeră perspectivele geografice ale localităţii, care, însă, din cauza oamenilor, a ajuns un oraş „fără îngrijire" [15, p.182].

Preocupările ştiinţifice l-a determinat să părăsească Basarabia. Îl regăsim în Bucureşti, după care la Leipzig şi la Viena [16, p.177]. După eşecul mişcării eteriste din 1821 se stabileşte în Basarabia, unde a locuit până la decesul său. Fiind pe teritoriul Basarabiei a continuat activitatea didactică şi ştiinţifică. Printre elevii săi menţionăm pe feciorii nobilului Petrache Catargi, Iordache şi Nicolae [17, p.334]. Daniel Philippide a avut o influenţă benefică asupra contemporanilor săi, printre care grecului Iacovachi Rizo-Nerulos, refugiat în 1821 la Chişinău, care a devenit autorul unei istorii franceze despre mişcarea eteristă [18, p.174].

Istoricul Nicolae Iorga îl plasează în rândul intelectualilor basarabeni de origine greacă pe Ange Balli (Anghel Valli) autorul lucrării *Un ouvrage d'il y a un siécle sur la Bessarabie comme pays Moldave*, manuscris publicat de marele istoric în 1940 [19, p.3]. Importanţa activităţii ştiinţifice a lui Ange Balli a fost recunoscută de contemporanii acestuia. Cărturarul Alexandru Hâjdeu îl menţiona printre primii zece literaţi ai Basarabiei: doctor în jurisprudenţă, absolvent al instituţiilor de învăţământ din Italia şi Franţa, cunoscător a mai multor limbi, printre care greaca, greaca veche, latina, franceza, italiana, româna [20, p.206]. Interesul faţă de activitatea

cărturarului grec survine în istoriografia interbelică prin studiile lui N.Iorga şi Gh.Bezviconi, cercetări continuate în perioada contemporană de către cercetătoarea M.Danilov. Din investigaţiile efectuate reiese că Ange Balli se stabileşte în Basarabia după 1812, fiind încadrat în instituţiile administraţiei publice, atestat documentar în ianuarie 1817 ca membru al Comisiei juridice de lămurire a legislaţiei locale a Basarabiei. Pe lângă funcţionar public este atestat ca moşier şi arendaş [21, p.494]. Cu toate că o mare parte din manuscrisul cărturarului grec s-a pierdut, informaţiile relatate pot servi o completare a istoriei Basarabiei la începutul secolului al XIX-lea. Această poziţie o regăsim în studiile lui Gh.Bezviconi, care menţionează că materialul ştiinţific scris de Ange Balli au fost preluat de cercetătorul rus A.Zaşciuk [22, p.177]. O interpretare ştiinţifică a lucrării cărturarului grec a fost efectuată de cercetătoarea M.Danilov, care menţiona că studiul „merită să fie plasat printre puţinele scrieri care iau în dezbatere problematica Basarabiei imediat în urma raptului din 1812" [23, p.107].

Printre intelectualii cu origini greceşti care au locuit în Basarabia se numără şi Ştefan Margela (1783-1850). Născut în Principatul Moldovei, şi-a făcut studiile la Iaşi, apoi în Olanda, unde obţine profesia de avocat. În urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812 se retrage pe teritoriul Basarabiei, unde a locuit până în 1817. Este atestat ca funcţionar public, fiind numit în 1816 consultant juridic în Comitetul Provizoriu al Basarabiei [24, p.128]. În domeniul ştiinţific cea mai mare popularitate i-a adus-o *Gramatica rusească şi românească* editată la Petersburg în 1827. Importanţa acestei lucrări a fost interpretată neuniform în istoriografie. Alexandru Hâjdeu o caracteriza ca fiind „lipsită de orice calităţi" [25, p.206], în schimb Paul şi Zamfira Mihai menţionează că datorită acestei lucrări „învăţământul din Basarabia este la acelaşi nivel ca din Principatele Române" [26, p.20]. Iar filologii contemporani o apreciază ca o simplă traducere a unui manual din rusă în română [27, p.129].

Compasiunea lui Margela faţă de acţiunile grecilor din 1821 este confirmată prin publicarea la Petersburg în 1826 a lucrării *Îndreptăţirea grecilor*. Studiul este compus din două compartimente: Prefaţă şi Îndreptăţirea grecilor, structurată în forma unui dialog între grecul Felofei şi musulmanul Ali. Scopul lucrării a constat în popularizarea ideilor naţionale greceşti, a luptei antiotomane. De asemenea, lucrarea avea miză filantropică, fapt confirmat prin menţiunea în titlul studiului: „editată în folosul văduvelor şi copiilor greci, rămaşi orfani" [28, p.64].

Cu toate că a locuit o perioadă relativ scurtă în Basarabia, interesul cărturarului Margela faţă de această regiune a continuat şi după 1817, fapt confirmat de promovarea şcolilor lancasteriene în Basarabia, prin crearea suportului didactic acestor şcoli şi prin traducerea materialului didactic din rusă în limba română [29, p.56].

O contribuţie la învăţământul românesc a adus şi profesorul de origine greacă Dimitrie Gobdelas. Originar din Tessalia, oraşul Rapsani, cu titlul de doctor în filosofie şi profesor de arte literare la Universitatea din Budapesta. În anul 1804 trece cu traiul la Iaşi, unde a fost înaintat de Eforia şcolară, în frunte cu Veniamin Mitropolitul Moldovei, să predea la Academia domnească din Iaşi [30, p.62]. Contractul a fost întocmit pe o perioadă de patru ani (1808-1812), ca remunerare urma să i se achite un salariu de 3500 piaştri turceşti pe an. Avea obligaţia „să dea dimineaţa, timp de trei ceasuri, aritmetica şi algebra, iar după masă un ceas, cosmografia şi cronologia cu istoricul cutremurelor" [31, p.18]. De asemenea, pentru munca depusă i se mai oferea casă şi lemne pentru el, precum şi pentru doi servitori ai săi. Conflictul cu Divanul Moldovei s-a iscat în anul 1810 din cauza nerespectării condiţiilor stipulate în contract, precum şi din cauza poziţiei ostile a Prinţului Scarlat Ghica. Izvoarele documentare nu ne dau un răspuns privind sfârşitul acestui conflict. Profesorul Gobdelas reapare în 1816, la 21 martie, la şcoala de unde plecase, în calitate de director şi profesor [32, p.82]. Din cauza mişcării eteriste, a fost nevoit să părăsească şcoala ieşeană şi se refugiază în Basarabia. Fapt confirmat de registrul vamal din 11 martie 1822 al carantinei de la Noua Suliţă, care îl atestă pe D.Govdelas împreună cu slujitorul său Ioahan deplasându-se spre ţinutul Iaşi [33, f.217]. Deşi a locuit pe teritoriul Basarabiei o perioadă relativ scurtă, din 1822 până în anul 1825, cărturarul grec a încercat să promoveze proiectele sale educaţionale. Spre exemplu, în ianuarie 1823 acesta, prin intermediul secretarului de stat al Poloniei Ştefan Grabovscki, transmite împăratului Rusiei un nou program-ofertă, prin care cere permisiunea, ca el, Dimitrie Gobdelas, profesor în filosofie, să organizeze în oraşul Chişinău o şcoală centrală de limba greacă şi o reţea de şcoli primare în regiune [34, p.82]. Proiectul propus a fost discutat în instanţele respective, însă decizia nu a fost în favoarea profesorului. După această încercare, Dimitrie Gobdelas continuă să trăiască în Basarabia. În martie 1824 profesorul este numit de către guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei în funcţie de medic al ţinutului Bender. Însă, Gobdelas nu a acceptat acest post [35, p.169]. Intenţia sa de a pleca peste hotare este confirmată de împrumutul de la nobilul Dimitrie Karastati a 335 de galbeni olandezi, în aprilie 1825,

lăsând ca amanet biblioteca personală, care constituia unica sa avere. Timpul plecării nu se cunoaşte, dar este cert faptul că în anul 1828 el se afla la München, iar în 1830, după încheierea Tratatului de la Adrianopol, revine la Iaşi, unde decedează în anul 1831 [36, p.73].

Participarea intelectualilor greci la dezvoltarea învăţământului în Basarabia este confirmată, de asemenea, de documentele ce vizează salariile oferite de Consiliului eparhial Chişinău în anii 1814-1815. Contabilul Gh.Hrisostrat, de exemplu, a ridicat un salariu de 150 de lei. În registrele salariale eparhiale pentru anii 1814-1815 este indicat şi profesorul de limbă greacă N.Dochimos, cu un salariu de 100 de lei din aprilie până în octombrie 1814, şi de 150 de lei pentru perioada octombrie – aprilie 1815, ulterior încasând suma de 350 de lei [37, p.118].

Cea mai importantă instituţie de învăţământ din Basarabia de atunci era Seminarul Teologic din Chişinău, care a fost deschis oficial pe data de 31 ianuarie 1813, însă, din lipsă de elevi, seminarul şi-a început activitatea mult mai târziu [38, p.19]. Pe lângă alte probleme cu care se confrunta instituţia la început de cale era şi lipsa acută de cadre. Baza corpului didactic al seminarului l-au constituit pedagogii de peste Prut. Printre primii profesori se numără şi grecul X.Economus, care venise din Bucureşti şi preda limba greacă în clasele superioare [39, f.15]. Este semnificativ faptul că 14 din cei 26 de profesori ai instituţiei, care au activat în perioada 1813-1816, erau concomitent şi elevi în clasele superioare. În anul 1823 la seminar predau 25 de profesori veniţi din alte regiuni, inclusiv 17 ucraineni, 2 ruşi, 3 greci, unul din Galiţia, unul român şi unul de naţionalitate necunoscută [40, p.68]. Pe lângă profesori de origine greacă, la seminar îşi făceau studiile şi elevi de etnie greacă. Unul dintre ei este Constantin Meleghi, în vârstă de 14 ani, fiul preotului de la biserica Sf. Nicolae din satul Horăşti, ţinutul Orhei, înmatriculat la data de 8 septembrie 1813 în clasa gramaticală inferioară [41, p.182]. Totodată, în anul 1817 este înfiinţat un pension pentru copiii de nobili, aflat în subordinea direcţiei seminarului. Printre elevii acestei instituţii erau Nicolae Paleolog, în vârstă de 14 ani, fiul medelnicerului Constantin Paleolog din oraşul Chişinău, înmatriculat la data de 21 februarie 1817, şi Ştefan Ruset, în vârstă de 12 ani, fiul nobilului Constantin Ruset din satul Tătăreşti, ţinutul Orhei, înmatriculat la data de 14 octombrie 1817 [42, p.195]. Istoricul Dinu Poştarencu îi consideră greci pe elevii Gurmuz Carmigiu, fiul negustorului Teodor Carmigiu din satul Enichioi, ţinutul Codru, în vârstă de 12 ani, înmatriculat la 3 iunie 1817, precum şi pe elevul Ioan Camboli, fiul negustorului Gheorghe Camboli din satul Coselia Mică, ţinutul Greceni, în vârstă de 14 ani, înmatriculat la data de 3 decembrie 1817 [43, p.197].

În anul 1818 este înfiinţat învăţământul lancasterian. Acest proces a demarat odată cu vizitarea Basarabiei de către ţarul Rusiei Alexandru I. În Raportul lui A.N. Bahmetev privind succesele aplicării acestei metode pentru învăţarea oamenilor de rând, datat cu 17 martie 1820, se conţin primele date despre desfăşurarea învăţământului lancasterian. Astfel, pe parcursul anilor ′20 ai secolului al XIX-lea asemenea şcoli au fost deschise în mai multe centre urbane ale Basarabiei: în anul 1824 – la Chişinău, Bălţi şi Ismail; în 1826 – la Bender, în 1827 – la Hotin [44, p.84]. În dosarele Arhivei Naţionale a Republicii Moldova s-au păstrat listele elevilor din şcolile lancasteriene pentru anii 1826-1827. Din aceste documente reiese că în 1827 în Chişinău îşi făceau studiile în şcoala respectivă 3 elevi de origine greacă [45] şi în Bălţi un singur elev [46, f.50-verso]. Pentru Ismail s-au păstrat mai multe registre ale elevilor, cel mai voluminos fiind din septembrie 1826, în care sunt înscrişi 127 de elevi, inclusiv 24 de elevi de etnie greacă [47, f.52-verso]. În oraşul Bender erau 65 de elevi, 2 dintre care erau greci [48, f.5-verso]. De remarcat că în registrele din anii 1826-1827 numărul elevilor este diferit. Astfel, dacă în registrul din septembrie 1826 sunt atestaţi 24 de elevi, în registrul din 1827 – doar 7. Registrele menţionate *supra* ne oferă informaţii cu referire la familiile greceşti din aceste localităţi. Astfel, în registrul din 1827 din Chişinău sunt menţionaţi elevii greci Dimitrie şi Iachim Verba, precum şi Dimitrie Lefter [49, f.44-verso], în registrul din Ismail sunt înscrise numele Gadji, Pantazi, Hristo, Papandopulo, Menzinopulo [50, f.45-verso].

În acea perioadă pe teritoriul Basarabiei au apărut şi şcoli particulare. La serviciile acestor instituţii apelau şi grecii. De exemplu, la pensionul, a cărui proprietară era Maia din Chişinău, au studiat fiicele moşierului Canano din Ţara Moldovei [51, p.68]. Este şi o dovadă a interesului unor nobili greci din Principate de a oferi studii copiilor lor pe teritoriul Imperiului Rus. Copiii nobililor erau instruiţi şi de dascăli particulari, inclusiv de origine greacă. Astfel, la şcoala greacă din apropierea bisericii Sf. Arhanghel Mihail din Chişinău, în care învăţau copiii boierilor şi negustorilor, preda şi un profesor pe nume Constantin Grecu. Pe data de 30 iunie 1819 dascălul grec este atestat documentar, oferind explicaţii Dicasteriei, precum că el timp de 18 ani se preocupă de învăţătura copiilor şi cerea eliberarea unui certificat ce i-ar oferi dreptul de a preda în continuare [52, p.65].

Însă, în scurt timp autoritățile ruse au declanșat o politică de represiune față de învățământul particular și față de dascălii străini. Documentele cu privire la monitorizarea instituțiilor de stat denotă și numărul școlilor particulare ce funcționau în Basarabia. De exemplu, în raportul șefului poliției din Chișinău se menționează că în anul 1828 în oraș funcționau 6 școli particulare fără autorizație. De asemenea, sunt indicate și numele mai multor profesori străini, care, la fel, nu aveau autorizație, printre care Coher, Plato, Maia [53, p.148] Asemenea școli erau și în localitățile rurale, unele sponsorizate de nobili greci, cum ar fi școala din satul Voroncău, susținută de Constantin Atanaziade [54, f.293].

Un subiect contradictoriu este existența unor școli pur elene. La răscrucea anilor ′20 - ′30 ai secolului al XIX-lea se întreprind primele încercări ale comunităților grecești de a fonda asemenea școli. Spre exemplu, în septembrie 1830 este atestată documentar o școală primară particulară greacă în orașul Ismail, cu un contingent de 24-27 de elevi. Dar, în anul 1832, din lipsa cadrelor didactice, instituția este desființată [55, p.677]. O tentativă asemănătoare s-a întreprins și în Akkerman. Comunitatea grecească locală a adresat un demers privind organizarea unei clase grecești pe lângă școala județeană din oraș, asumându-și obligația de a remunera pedagogul respectiv. Potrivit documentelor timpului, clasa a fost deschisă în aprilie 1832 și în ea își făceau studiile 21 de elevi [56, p.677].

Etnicii greci participau activ și la acțiuni filantropice în Basarabia. Promovarea sistemului educativ a constituit o prioritate. În acest context menționăm că activitatea Seminarului Teologic din Chișinău a fost susținută de donații particulare, inclusiv din partea grecilor. De exemplu, în 1815 Mark Afanasie Gaios a donat prin testament șase prăvălii cu o pivniță din piatră amplasate în târgul Orhei, cu ajutorul cărora administrația Seminarului a obținut un venit anual de 700 de lei [57, p.77]. Iar grecul Cadela din Nejin a acordat Seminarului Teologic din Chișinău subsidii în valoare de 500 de lei [58, p.336]. La soluționarea problemei privind spațiul pentru înființarea Școlii Eparhiale de fete din Chișinău a contribuit grecul Arghirie Dimo, care jertfește o parte din pământul său pentru construcția școlii și a bisericii. Filantropul grec a fost o persoană influentă și cu mare trecere în mediul elitei intelectuale și comercial-industriale din Chișinău. Originar de pe una dintre insulele Ionice, se stabilise în Chișinău din 1821, după înăbușirea răscoalei grecești din Principatele Române [59, p.89].

Prin filiera grecilor pe teritoriul Basarabiei pătrunde un volum important de literatură tipărită. Acest fapt este demonstrat de registrele carantinelor de la hotar. Spre exemplu, în iulie 1820 negustorul grec Hristodor Sergheni trece vama Sculeni cu 80 de cărți grecești. De asemenea, un volum important de cărți au fost aduse în 1823 prin vama Sculeni de către grecii Anghel Popandopulo, Cleanti Diordiev, Anastasie Mihaila, literatura fiind în limbile greacă, latină și germană [60, p.93].

Atașamentul elitei nobiliare grecești din Basarabia față de literatură a determinat dorința acesteia de a-și completa bibliotecile personale prin importul de cărți, fapt confirmat de rapoartele vamale sau de instituțiile de cenzură ale provinciei. În acest context, în 1823 au fost atestate documentar volumele Ruxandei Ghica sau ale Zoiței Paleolog [61, p.136]. Cărți ce au devenit ulterior patrimoniu cultural al Basarabiei. Este cazul lui Dimitrie Carastati, care și-a adus aportul la dezvoltarea învățământului din Basarabia prin susținerea financiară a elevilor liceului regional din Chișinău, prin oferirea acestui liceu a peste 3000 de volume de carte [62, p.127].

Printre alte acțiuni filantropice se înscrie ctitorirea bisericilor. Documentele arată că în anul 1812 grecul Panaghiot (Panteleimon) Scordeli ridică în satul Mana o biserică [63, p.168]. De asemenea, negustorul grec Ioan Dimgos ctitorește, în anul 1815, biserica de lemn cu hramul Sf. Cuvioasa Parascheva din târgul Leova [64, p.47], Toma Paninopulos zidește, în anul 1816, biserica din piatră Marcăuți cu hramul Sf. Arhanghel Mihail din județul Orhei [65, p.151]. În același an este zidită biserica Sf. Parascheva din satul Gura Căinari, județul Soroca, de către Ioan Panaioti [66, p.190]. De asemenea, în anul 1817 este ctitorită biserica din lemn Tăierea Cinstitului Cap al Sf. Ioan Botezătorul de către proprietarul Gh. Carastaki, satul Pârlițíi [67, p.22]. În 1820 P.Catargi pune temelia bisericii din piatră din Cobâlnea, în incinta căreia au fost înmormântați mai mulți membri al acestei familii [68, p.44]. Negustorii greci Stamati Mavrodin și Ioan Mavrodin sunt ctitori ai unui lăcaș de cult din Telenești, ei fiind atestați în anul 1822 în Condica cheltuielilor pentru ridicarea bisericii din localitate [69,p.70]. În anul 1823 este sfințită biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Cinișeuți, județul Orhei, ctitorită de Nicolae Ziloti [70, p.11]. Un alt exemplu este biserica cu hramul Sfinții Împărați Constantin și Elena din satul Cimișeni, județul Lăpușna, ctitorită din anul 1826 de postelnicul C.Plaghino [71,p.44] sau biserica Sf. Nicolae din satul Puțântei, județul Soroca, fondată în anul 1828 de Nicolae Panaioti [72, p.192].

În rândul filantropilor regăsim şi familia Cantacuzino, care a participat activ în viaţa social-economică a Basarabiei. Gheorghe Matei Cantacuzino, ca şi fratele său, membru al Eteriei, în anul 1816 înfiinţează spitalul militar din Chişinău [73, p.67]. Iar în timpul epidemiei de pestă din anul 1819 Alexandru Cantacuzino a procurat din propriile resurse financiare medicamente pentru a proteja locuitorii oraşului Chişinău [74, p.67]. Şi grecul Chirlandi s-a implicat în acţiuni filantropice, donând autorităţilor din Chilia, în anul 1820, patru cai pentru necesităţile pompierilor [75, f.27].

Activitatea filantropică a nobililor de origine greacă a fost apreciată de autorităţile ruse. Drept argument serveşte conferirea în 1822 nobilului Dimitrie Carastati a diplomei de către generalul Inzov, cu mulţumiri din partea monarhului pentru participarea activă în 1819 la lichidarea consecinţelor holerei din Basarabia [76, p.211]. Dimitrie Carastati s-a manifestat prin acţiunile sale în localitatea Bălţi, unde devine membru al Comisiei de ajutorare, prin filiera căreia a donat produse alimentare pentru orăşeni în perioada pandemiei [77, p.212].

Aspecte privind activitatea filantropică a etnicilor greci se conţin în „Izvodul a cilenurilor şi a binefăcătorilor rossieneşti biblieceştii soţietăţi pe anul 1820, celor ce se află în dispărţirea bessarabiecească", unde sunt enumeraţi Simion grec – staroste, Enache grec – staroste, Cananu – consilier sau Leonard Alexandru – consilier [78, p.244], care au contribuit financiar la susţinerea societăţii respective. În acelaşi rând este pomenit şi Nicolae Demi, care a întreprins mai multe acţiuni pentru combaterea epidemiei de ciumă în sudul Basarabiei din anul 1829 [79,p.205]. Iar Cristofor Demi, moşier la Crăsnăşeni, după moartea sa a lăsat prin testament 100 de ruble spitalului orăşenesc din Chişinău, precum şi 500 de lei şcolii orăşeneşti din Delfinachi şi bisericilor din această localitate [80, p.206].

Un subiect pe care îl vom trasa se va referi şi la imaginea grecilor în societatea rusă, precum şi viceversa – a modului în care autorităţile ţariste erau interpretate de către diaspora greacă din sudul Rusiei. Mentalitatea populaţiei reprezintă un concept ce defineşte identitatea socioeconomică, socioculturală a unui grup social [81,p.103]. Această problemă am abordat-o cu scopul de a înţelege mai bine mentalitatea şi atitudinea aristocraţiei ruse faţă de comunitatea greacă, realităţi ce le vom elucida în contextul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, în baza mărturiilor călătorilor străini, ofiţerilor şi demnitarilor ruşi. Subiectul este abordat şi de istoricul grec Feodora Ianniţi, care evidenţiază faptul că imaginea despre Grecia şi etnicii greci în societatea rusă survine din manualele şcolare şi din literatura privind civilizaţia Greciei Antice. Larg era răspândită părerea privind exploatarea grecilor creştini-ortodocşi de către turcii musulmani şi rolul poporului rus în eliberarea lor [82, p.60]. În baza acestor concepţii autorităţile ruse şi-au conturat politica lor faţă de comunitatea greacă, acordându-şi rolul de protector al ortodoxiei. Susţinerea etnicilor greci de autorităţile ţariste nu a fost determinată de compasiunea faţă de un popor creştin, ci de interesele geopolitice ale Rusiei în Sud-Estul Europei, iar grecii erau priviţi ca un instrument în atingerea acestor scopuri. Poziţie redată de mai mulţi ofiţeri ruşi, printre care şi V.B. Bronevski, care utiliza în retorica sa termenul de ocupare, dar nu eliberare [83, p.71], iar în privinţa insulelor greceşti utiliza termenul „colonie", pe greci menţionându-i ca supuşi ai Imperiului Rus [84, p.72]. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că autorii ruşi reprezentau exponenţii stereotipului imperial de gândire ce nu prevedea crearea unor state independente pe teritoriile unde se răspândea influenţa Imperiului Rus.

Structura socială a celor care au pătruns pe teritoriul Imperiului Rus era pestriţă, însă imaginea grecilor a fost creată prin prisma elitei comerciale greceşti care a sesizat oportunităţile politico-economice oferite de autorităţile ţariste. Printre trăsăturile imigranţilor greci era spiritul antreprenoriatului comercial, posibilitatea de a-şi păstra identitatea naţională, posibilitatea de a se adapta la noile condiţii. Prin urmare, pe teritoriul Imperiului Rus se creează stereotipul grecului, ce era prezentat prin următoarele sintagme: creştin ortodox, marinar, negustor, cămătar, luptător, persoană care îi urăşte pe turci, stereotipuri ce se vor regăsi și în spaţiul basarabean.

Religia ortodoxă era considerată ca un element definitoriu în legăturile ruso-elene, iar poziţia binevoitoare a grecilor faţă de autorităţile ţariste era explicată prin aşteptările lor de a se elibera de sub jugul otoman [85, p.133]. Însă, relatările călătorilor demonstrează o poziţie rezervată a unor pături ale societăţii greceşti faţă de autorităţile ruse, acest fapt fiind determinat de viziunea divergentă a grecilor cu referire la politica eliberatoare a ruşilor. În acest context menţionăm memoriile călătorului rus I.I. Veşniakov care a călătorit în anul 1804 către Ierusalim traversând teritoriile greceşti. Acesta a fost atacat de un grec nemulţumit de pierderile suferite în urma acţiunilor militare ale flotei ruse împotriva celei otomane [86, p.63]. Această poziţie o putem explica ca o consecinţă a frecventelor conflicte ruso-otomane, care deseori creau impedimente pentru comerţ, ce reprezenta sursă de venit fix a multor etnici greci. Putem adăuga şi faptul că grecii au reuşit să se încadreze în ierarhia politică administrativă a Imperiului Otoman ce punea în pericol priorităţile obţinute.

Această poziţie o sesizăm în articolul cercetătoarei O.E. Petrunina, care evidenţiază o atitudine mai rezervată din partea etnicilor greci faţă de Rusia, îndeosebi după obţinerea independenţei Greciei, când s-a conştientizat că Imperiul Otoman reprezintă un pericol mai mic decât tendinţele expansioniste ale Imperiului Rus [87, p.34].

În viziunea istoricului Feodora Ianniţi, diaspora greacă din sudul Rusiei şi-a înaintat două obiective esenţiale, şi anume: păstrarea identităţii naţionale şi stoparea procesului asimilării. Aceste obiective au fost realizate la începutul secolului al XIX-lea, lucru ce s-a realizat şi prin politica binevoitoare a autorităţilor ţariste. Este de menţionat că structura socială a diasporei din Rusia era asemănătoare cu modul de adaptare socială a populaţiei greceşti din Imperiul Otoman. Ea se caracteriza printr-o organizare de clan, pilonii căruia o constituiau în primul rând biserica, iar pe planul secund erau mentorii comunităţii ce ofereau protecţie altor greci imigranţi. Un aşa centru a comunităţii greceşti s-a constituit la Odesa, sub patronajul mai multor familii greceşti, printre care Mesacsudi sau Rodocanaki, care ofereau susţinere financiară comunităţii şi contribuiau la dezvoltarea învăţământului naţional grecesc [88, p.206].

Cât priveşte Basarabia, elementul de bază al identităţii greceşti l-a constituit „mitul despre Patrie" [89, p.374] ce se corelează cu imaginea apartenenţei la cultura care a stat la baza civilizaţiei europene. Se profilează îndeosebi valorile civilizaţiei greceşti din antichitate. Acest element este sesizabil şi pentru comunitatea greacă din Basarabia. Ca argument serveşte conacul lui Ştefan Leonard din Cubolta, unde au fost amplasate 27 de postamente din marmură albă, majoritatea înfăţişând filosofi şi poieţi ai Greciei Antice. În mijlocul parcului era figura zeiţei greceşti Dahna [90, p.316]. Aspectul identităţii greceşti este demonstrată prin cunoaşterea şi utilizarea limbii greceşti. Este cazul Saftei Leonard care a locuit în spaţiul românesc, apoi în cel rusesc, a promovat limba greacă prin studiile în limba elenă pe care le oferea copiilor din jurul său [91, p.231]. Cultivarea dragostei faţă de limba greacă a fost promovată de Catinca Krupenski (Comnen), care primeşte în 1818 de la mama sa Maria Comnen 16 cărţi în limba greacă pentru educarea feciorului său Gheorghe [92, p.246].

Un alt specific al comunităţii greceşti din Basarabia îl constituie prezenţa în rândul nobililor a grecilor românizaţi, care involuntar şi-au adus aportul la promovarea şi păstrarea culturii româneşti în Basarabia. Argument servesc bibliotecile personale ale multor greci, printre care cele ale familiilor Catargi sau Leonard, unde a fost atestat un număr impunător de titluri româneşti [93, p.112].

Concluzii

Eşecul acţiunilor eteriste din Principatele Române din 1821 a determinat pătrunderea unui număr important de greci pe teritoriul Basarabiei. În scopul creării unei imagini pozitive şi obţinerii unui suport social, autorităţile ruse au promovat o politică protecţionistă faţă de intelectualii greci. Aceste realităţi şi-au lăsat amprenta asupra vieţii culturale din Basarabia. Datorită pregătirii intelectuale a elitei greceşti, aceasta a contribuit la valorificarea potenţialului educativ şi ştiinţific al Basarabiei. Prin intermediul cărturarilor a fost promovată literatura şi tradiţiile culturii greceşti, iar multiplele acţiuni filantropice organizate de greci pe teritoriul Basarabiei au justificat şi determinat respectul pentru ei din partea populaţiei autohtone.

Referinţe:

1. TOMULEŢ, V. Geneza burgheziei basarabene *sau* cum au fost ratate posibilităţile constituirii unei burghezii comercial-industriale naţionale în Basarabia (1812-1868). În: *Akademos, Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă* (Chişinău), 2015, nr.3. p.108.
2. ANRM, F.17, inv.1, d.155, f.62 verso.
3. ANRM, F.17, inv.1, d.155, f.62 verso.
4. ANRM, F.5, inv.2, d.679, f.24 verso.
5. ANRM, F.5, inv.2, d.679, f.24 verso.
6. ANRM, F.5, inv.2, d.679, f.27 verso.
7. LAZĂR, E. *Cărturari greci. Dicţionar bibliografic*. Bucureşti: Omia, 2009, p.79-82.
8. BĂNESCU, N. Viaţa şi opera lui Daniil (Dimitrie) Philippide. În: *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* (Cluj), 1923, p.134-138.
9. LAZĂR, E. *Cărturari greci...*, p.79-82.
10. LEMNI, Şt. *Întâlniri cu istoria în secolul XVIII: Teme şi figuri în spaţiul românesc*. Iaşi: Editura Universităţii Al.I. Cuza, 2003, p.68.
11. PLATON, Gh. Conştiinţă naţională românească: geneză, emergenţă, orizont european. În: *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al.I. Cuza, Iaşi (seria Nouă) Istoria*. Tomul XXXVII-XXXVIII, 1991-1992, p.126.
12. BĂNESCU, N. *Viaţa şi opera...*, p.119-205.

13. IFTIMI, S. Pe urmele lui Daniil Philippide (1755-1832). În: *Cercetări istorice. Buletin al Complexului Muzeal Naţional Moldova (Seria nouă),* XXI-XXIII. Iaşi, 2007, p.329-330.
14. BĂNESCU, N. *Viaţa şi opera...*, p.185.
15. *Ibidem*, p.182.
16. CORLĂTEANU-GRAICIUC, S. 175 Years from the death of Dimitrie Daniel Philippide. In: *Études Sud-Est Europien*., XLVII, 1-4, Bucarest, 2009, p.177.
17. IFTIMI, S. *Pe urmele*..., p.334.
18. BEZVICONI, Gh. Vechi cărturari basarabeni. În: *Profiluri de ieri şi de azi*. *Articole*. Bucureşti: Editura Librăriei Universitare, 1943, p.174.
19. BALLY, A. *Un ouvrage d'il y a un siécle sur la Bessarabie comme pays Moldave*, publicat de Nicolae Iorga, Vălenii-de-Munte, 1940, p.36.
20. HÂJDĂU, Al. Literaţi basarabeni. În: *Clipe de inspiraţie*. Bucureşti, 2004, p.206.
21. DANILOV, M. Manuscrisul basarabean al lui Ange Bally în contextul unei epoci de cenzură (secolul al XIX-lea*).* În*: Istorie şi cultură*. 20 noiembrie 2018. Chişinău: Institutul de Istorie, 2018, p.494-512.
22. BEZVICONI, Gh. *Vechi cărturari...*, p.177.
23. DANILOV, M. O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor (primele trei decenii ale sec. al XIX-lea). În: *Studii de arhondologie şi genealogie*. Chişinău, 2013, p.107.
24. COLESNIC-CODREANCA, L. Filologi basarabeni din secolul al XIX-lea. În: *Philologia* (Chişinău), 2011, LIII (5-6), p.128
25. HÂJDĂU, Al. *Literaţi basarabeni ...*, p.206.
26. MIHAIL, P., MIHAIL, Z. *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*. Bucureşti, 1993, p.20.
27. COLESNIC-CODREANCA, L. *Filologi basarabeni ...*, p.128.
28. МАРЦЕЛЛА, С. *Оправдание греков, издание в пользу сирот и вдов греков, пожертвовавших жизнью за веру и Отечество*. СПб.: тип. Н.Греча, 1826 с.64. https://www.prlib.ru/item/712611
29. ЗЕМЦОВА, Т. Штефан Марджелла – Просветитель, лингвист и педагог Бессарабии первой половины XIX-го века (1783–5.03.1850). În: *Glotodidactica. Revistă semestială a·Universității de Stat „Alecu Russo*" din Bălţi, 2012, nr.1, p.56.
30. LEVIT, E. Soarta unei biblioteci şi soarta unui om: *(D.Gobdelas în Basarabia)*. În: *File vechi necunoscute. Contribuţii ştiinţifico-documentare la istoria literaturii şi culturii moldoveneşti.* Chişinău: Ştiinţa, 1981, p.62-80.
31. BULAT, T. Un conflict între Divanul Moldovei şi profesorul Demetru Gobdelas (1810-1812). În: *Arhivele Basarabiei,* 1929, nr.1, p.17-31.
32. ŞPAC, I. Două conflicte ale profesorului grec Dimitrie Gobdelas în Moldova. În: *Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova*. Chişinău, 1999, p.82.
33. ANRM, F.2, inv.1, d.814, f.217.
34. ŞPAC, I. *Două conflicte ale profesorului grec...*, p.81-85.
35. АРШ, Г. Греческий ученый Гобделос в России. В: *Культура народов Балкан в новое время. Балканские исследования*. Том 6. Москва: Наука, 1980, с.168-177.
36. LEVIT, E. Soarta unei biblioteci şi soarta unui om: (*D. Gobdelas în Basarabia*). În: *File vechi, necunoscute. Contribuţii ştiinţifico-documentare la istoria literaturii şi culturii moldoveneşti.* Chişinău: Ştiinţa, 1981, p.73-84.
37. TOMESCU, C. Diferite ştiri din arhiva consiliului Eparhial-Chişinău. În: *Arhivele Basarabiei*, 1935, nr.2, p.117-144.
38. CIBOTARU, F. *Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (1812-1866).* Chişinău: Cartea Moldovenească, 1962, p.191.
39. ANRM, F.205, inv.I, d.5026, f.15.
40. POPOVSCHI, N. *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea.* Chişinău: Tipografia Eparhială „Cartea românească", 1931, p.510.
41. POŞTARENCU, D. *Destinul românilor basarabeni sub dominaţia ţaristă*. Chişinău: CE USM, 2012, p.182.
42. *Ibidem*, p.195.
43. *Ibidem*, p.197.
44. VOLOŞIN, R. Din istoria apariţiei şcolilor lancasteriene în Basarabia. În: *Pergament, Anuarul arhivelor Republicii Moldova*. Chişinău, 1998, p.84.
45. ANRM, F.152, inv.I, d.I, f.40 verso.
46. ANRM, F.152, inv.I, d.I, f.50 verso.
47. ANRM, F.152, inv.I, d.I, f.52 verso-55verso.
48. ANRM, F.152, inv.I, d.I, f.1 verso-5verso.
49. ANRM, F.152, inv.I, d.I, f.40 verso.
50. ANRM, F.152, inv.I, d.I, f.44 verso-55verso.
51. CIBOTARU, F. *Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (1812-1866).* Chişinău: Cartea Moldovenească, 1962, p.68.
52. GURIE, Arhiepiscopul. Câteva extrase din arhiva despre şcolile bisericeşti în Basarabia înaintea anexării ei de către Rusia. În: *Revista Societăţii Istorico - Arheologice Bisericeşti din Chişinău,* vol.XII. Chişinău, 1821, p.65.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.14-22

53. CIBOTARU, F. *Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (1812-1866)*, p.148.
54. ANRM, F.152, inv.I, d.5, f.293-294.
55. JARCUŢCHI, I. Cu privire la popularea Basarabiei cu locuitori de origine balcanică şi evoluţia sociodemografică şi educativă în sec. al XIX-lea. În: *Ţara Moldovei în contextul civilizaţiei europene*: Materialele Simpozionului internaţional, noiembrie 2008. Chişinău: Cartdidact, 2008, p.677.
56. *Ibidem.*
57. EŢCO, D. *Şcoala teologică din Basarabia (1812-1917).* Chişinău, 2018, p.77.
58. MIHAIL, P. Fapte trecute şi basarabeni uitaţi. În: *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi.* Chişinău: Universitas,1992, p.336.
59. EŢCO, D. Pagini din istoria înfiinţării şi funcţionării şcolii eparhiale de fete din Chişinău. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2000, nr.1-2, p.89-91.
60. CERETEU, I. Difuzarea cărţii româneşti vechi în estul Moldovei în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria „Ştiinţe umanistice", 2018, nr.4, p.93-95.
61. DANILOV, M. *Carte şi cenzură în Basarabia (1812-1917).* Chişinău: Epigraf, 2018, p.136.
62. BEZVICONI, Gh. Pe moşia Carastati. În: *Profiluri de ieri şi de azi. Articole*. Bucureşti: Editura Librăriei Universitare I.Cărăbaş, 1943, p.127.
63. GÎLCA, S. Neamul Scordeli. În: *Pergament, Anuarul arhivelor Republicii Moldova*, 2007-2008, nr. X-XI, p.168.
64. TOMESCU, C. Diferite ştiri din Arhiva Consiliului Eparhial Chişinău. În: *Arhivele Basarabiei*, 1936, nr.2-3, p.21-62.
65. TOMESCU, C. *Anuarul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului (Basarabia). Date oficiale*. Chişinău: Eparhia, 1922. 272 p.
66. *Ibidem*, p.190.
67. *Ibidem*, p.22.
68. GHIBĂNESCU, Gh. *Impresii şi note din Basarabia*. Chişinău: Civitas, 2001, p.44.
69. COSTĂCHESCU, M. *Satul şi târgul Teleneşti*: Schiţă istorică. Iaşi: Viaţa Românească, 1930, p.69.
70. POŞTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date şi documente (1812-1840).* Chişinău: Cartier istoric, 1998, p.11.
71. TROFIMOV, L. Parohii judeţului Lăpuşna. În: *Anuarul Arhiepiscopiei Chişinăului*, 1930, p.44.
72. TOMESCU, C. *Anuarul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului (Basarabia). Date oficiale*. Chişinău: Eparhia, 1922. 272 p.
73. VOLCOV, A. Neamul Cantacuzino în Basarabia. În: *Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova* (Chişinău), 2006, nr.IX, p.67.
74. *Ibidem*, p.67.
75. ANRM, F.2, inv.1, d.772, f.27-28 verso.
76. DANILOV, M. *Carte şi cenzură ...*, p.211.
77. *Ibidem*, p.212.
78. MIHAIL, P., MIHAIL, Z. *Acte în limba română ...*, p.244-251.
79. VOLOŞIN, R. Genealogia familiei Demi. În: *Tiragetia*, 1999, nr.9, p.205.
80. *Ibidem*, p.206.
81. DUŢU, Al. *Literatura comparată şi istoria mentalităţilor.* Bucureşti: Univers, 1982, p.103.
82. ЯННИЦИ, Ф. *Греческий мир в конце 18 – начале 20 вв. по российским источникам (к вопросу об изучении самосознания греков*). Москва, 2002, с.60.
83. *Ibidem*, p.71.
84. *Ibidem*, p.72.
85. АРШ, Г. *Этеристское движение в России: освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи.* Москва, 1970, с.133.
86. ЯННИЦИ, Ф. *Греческий мир* ...с.63.
87. ПЕТРУНИНА, О. Русско-греческие отношения и эволюция «Великой идеи» греков в XIII – начале XX века. В: *Греческий мир XVIII – XX вв. в новых исторических исследованиях*. Москва, 2006, с.34-44.
88. ЯННИЦИ, Ф. *Греческий мир ...*, с.206.
89. КОЧ, С. Локальная идентичность в кризисной ситуации (на материалах истории греческой диаспоры Украины). В: *Человек в истории и культуре*. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата государственной премии Украины академика РАЕН, профессора В.Н. Станко. Одесса, 2012, с.374 -383.
90. TARHON, P. *Parcurile vechi boieresti din Republica Moldova*. Chişinău, 2013, p.316.
91. GHERASIM, C. Familia de nobili Leonard. În: *Studii de arhondologie şi genealogie*. Vol.II. Chişinău, 2014, p.231-249.
92. GANE, C. *Amărâte şi vesele vieţi de jupânese şi cucoane. Boieroaice din Moldova şi Ţara Românească în veacurile XVI-XIX*. Bucureşti: Corint Books, 2016, p.246.
93. BEZVICONI, Gh. Curţi boiereşti. În: *Profiluri de ieri şi de azi*. *Articole*. Bucureşti: Editura Librăriei Universitare I.Cărăbaş, 1943, p.112-116.

Date despre autor:
Valeriu HARABARA, doctorand, Şcoala doctorală *Ştiinţe Umanistice*, Universitatea de Stat din Modova.
E-mail: vharabara@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8339-1400

Prezentat la 17.05.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.23-43

CZU: [94 + 316.344.42](478)"1812/1868" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5017988

ELITE ALE BURGHEZIEI COMERCIAL-INDUSTRIALE DIN BASARABIA (1812-1868)

Valentin TOMULEŢ, Sorin GRAJDARI
Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol, în baza literaturii monografice publicate şi a izvoarelor de arhivă inedite, autorii fac o caracteristică succintă a noţiunii de elită şi în persoana negustorilor angrosişti armeni şi greci pun în discuţie subiectul elitei comerciale din Basarabia, instituite în scurt timp după anexarea ei, în 1812, la Imperiul Rus.

Autorii constată că procesul de geneză şi evoluţie a burghezei basarabene, în general, şi a celei comercial-industriale, în particular, a fost generat de numeroşi factori, atât de ordin economic, cât şi de ordin politic, atât interni, cât şi externi. Un loc aparte în acest sens i-a revenit imigraţiei în Basarabia a negustorilor alogeni – armeni, greci, evrei, bulgari şi a celor din guberniile interne ruse, mulţi dintre care s-au transferat cu traiul în provincie, completând rândurile burgheziei comerciale basarabene şi manifestând loialitate faţă de politica naţional-comercială promovată de administraţia imperială în teritoriu nou-anexat.

Cuvinte-cheie: *elită, burghezie comercială, capital comercial, politică comercială, structură de ghildă, Imperiul ţarist, Basarabia.*

ELITE OF THE COMMERCIAL-INDUSTRIAL BOURGEOISIE FROM BESSARABIA (1812-1868)

In this article, based on the published monographic literature and unpublished archival sources, the authors make a brief description of the concept of elite and by examining the Armenian and Greek wholesale merchants raise the issue of the commercial elite of Bessarabia, which was formed shortly after its annexation to the Russian Empire in 1812.

The authors state that the genesis and evolution of the Bessarabian bourgeoisie in general, and the commercial-industrial in particular, was influenced by multiple factors, both economic and political, both internal and external. A special place in this respect belongs to the immigration of allogen merchants to Bessarabia – Armenians, Greek, Jews, Bulgarians, and those from the interior provinces of Russia, many of whom settled in the province for permanent residence, filling the ranks of the commercial bourgeoisie of Bessarabia as a consequence of national-commercial policy promoted by the imperial government in the newly annexed territory.

Keywords: *elite, commercial bourgeoisie, commercial capital, trade and customs policy, guild structure, the Tsarist Empire, Bessarabia.*

Formularea problemei

După finalizarea războiului ruso-turc din 1806-1812, încheiat prin semnarea Tratatului de Pace de la Bucureşti din 16(28) mai 1812, teritoriul dintre Prut şi Nistru a fost anexat la Imperiul Rus. De frica „robiei moscăleşti", în special după anexare, mulţi locuitori din teritoriul nou-anexat au fost nevoiţi să se refugieze peste Prut[1]. Administraţia imperială afirma, iniţial, că a găsit acest teritoriu ,,pustiu", considerent din care a întreprins toate măsurile pentru a încuraja popoarele străine, în special cele din Balcani, să se stabilească cu traiul în această regiune, prioritate acordându-se negustorilor străini şi, în baza diferitelor înlesniri şi privilegii, să-i orienteze spre comerţul cu guberniile interne ruse şi cu statele europene, considerându-i o puternică forţă economică ce ar putea favoriza integrarea teritoriului nou-anexat în sistemul pieţei interne ruse.

În instrucţiunile date de amiralul P.V. Ciceagov, comandantul-şef al armatei ruse de la Dunăre, şeful Administraţiei Generale a Moldovei şi Ţării Româneşti, adresate la 23 iulie 1812 guvernatorului civil al Basarabiei Scarlat Sturdza privind organizarea teritoriului nou-anexat, se sublinia clar că comerţul urmează să constituie subiectul preferenţial al Guvernului Regional [1, f.53], în care scop urmau să fie atraşi/invitaţi în Basarabia negustorii bogaţi, îndeosebi greci, din Viena, Triestr, Livorno, Genova şi Veneţia, „[…] să li se propună acestor capitalişti diferite înlesniri şi prin căi indirecte să li se aducă la cunoştinţă aceste propuneri" [2, f.53 verso]. Se considera că dacă aceştia se vor aşeza cu traiul în Basarabia, vor atrage prin exemplul lor şi alţi negustori şi vor contribui la înviorarea vieţii economice distruse după războiul îndelungat şi greu, care a căzut, în fond, pe umerii maselor populare.

---

[1] Despre strămutarea populaţiei din Basarabia în Moldova de peste Prut *a se vedea*: Dinu Poştarencu. *Exodul populaţiei peste Prut după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus.* În: Revista de istorie a Moldovei (Chişinău), 2003, nr.1-2 (53-54), p.93-99; Valentin Tomuleţ, *Exodul populaţiei din Basarabia în Moldova de peste Prut (anii 1812-1828).* În: Revista de Istorie a Moldovei. (Chişinău), 2012, nr.2, p.55-78; Idem. *Impactul anexării. Ţăranii basarabeni fug dincolo de Prut.* În: Historia, an XII, nr.125, mai 2012, Bucureşti, p.26-29.

Consecinţele nefaste ale acestui război erau recunoscute chiar de oficialităţile ruse. Şeful vămilor de control Lev S. Baikov, autorul studiului „Descrierea succintă a Basarabiei", datat cu anul 1813, scria în această privinţă: „Această ţară ce abunda în turme (de oi şi bovine – *V.T., S.G.*), jefuită şi pustiită în urma operaţiilor militare din anii 1806 până în 1810, prezenta un vast teritoriu pustiu şi nepopulat" [3, f.17 verso]. Iar rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei I.N. Inzov, în raportul din 17 martie 1822 prezentat instituţiilor imperiale, sublinia că populaţia din regiune a fost eliberată pe o perioadă de 3 ani de impozite nu doar în virtutea respectării condiţiilor Tratatului de la Bucureşti, dar şi „[…] în scopul de a aduce locuitorilor Basarabiei o uşurare, mult necesară după terminarea războiului de şase ani, pe parcursul căruia ea a suportat multiple greutăţi" [4, f.2].

Din acest considerent, în analiza procesului de geneză şi evoluţie a burghezei basarabene, în general, şi a constituirii elitei comercial-industriale, în particular, urmează să ţinem cont de numeroşi factori, atât de ordin economic, cât şi de ordin politic, atât interni, cât şi externi. Un loc aparte în acest sens îi revenea regimului de dominaţie stabilit în Basarabia şi politicii comerciale promovate de autorităţile imperiale. Evidenţierea şi analiza acestor factori ne va permite să determinăm gradul de influenţă a politicii comercial-vamale ruse asupra procesului de constituire şi evoluţie a burgheziei comerciale, iar de aici – şi a elitei comercial-industriale.

Noţiunea de elită în istoriografie

Înainte de a analiza măsurile întreprinse de ţarism în ce priveşte statornicirea alogenilor în Basarabia, îndeosebi a negustorilor, ar trebui să urmărim succint evoluţia conceptului de elită în istoriografie, punând accent pe cercetările de ultimă oră în acest domeniu. Analiza lucrărilor publicate la această temă demonstrează că abordarea elitară devine, treptat, o preocupare stabilă pentru diverşi cercetători.

Problema elitelor a fost abordată pe larg în ultimii ani în istoriografia română. Astfel, *Revista de ştiinţe politice POLIS* publică în 1995 un număr special consacrat elitelor, intitulat *Actualitatea elitelor*, care conţine contribuţii inedite, precum şi traduceri ale unor texte de bază pentru orice discuţie în domeniul elitelor (V.Burton, R.Gunther, J.Higley, F.Thom, G.Kolankiewicz, R.Eyerman şi alţii) [5, passim], care pune începutul unor discuţii de durată axate pe această temă.

Un an mai târziu (1996), Fundaţia Academică „A.D. Xenopol" din Iaşi a dedicat un volum special elitelor, în care au fost publicate mai multe studii la această temă. Dintre cercetătorii care au scris la acest subiect amintim pe Alexandru Zub, Alexandru-Florin Platon, Stelian Tănase, Cătălin Turliuc, Petru Bejan [6, p.13-18], Gheorghe Teodorescu, Florea Ioncioaia, Remus Câmpeanu, Simion Retegan, Ştefan-Mihai Ceauşu, Lucian Nastasă, Silviu B. Moldovan şi alţii [7, passim]. În viziunea acestor autori, „[…] elitele sunt grupuri sociale care trebuie privite ca unităţi distincte, dar care nu pot fi apreciate unilateral. Criteriile de selecţie a membrilor elitei sunt multiple şi sunt specifice – în funcţie de condiţiile istorice, mediul în care se creează şi activează şi de înseşi valorile promovate de cei care urmează a forma elita sau grupul elitar" [8, p.441].

Ulterior, acest subiect a fost pus în discuţie şi de unii istorici din Republica Moldova. Amintim, în acest sens, interesul faţă de tematica elitelor manifestat de mai mulţi cercetători, în special de cei tineri[2]. La 2 decembrie 2013, Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei a organizat, în cadrul proiectului „Elite social-politice şi economice ale Basarabiei (1812-1918)" (director de proiect dr. Sergiu Bacalov), Conferinţa ştiinţifică internaţională dedicată acestei probleme, cu participarea cercetătorilor ştiinţifici din România, Bulgaria şi din Republica Moldova, unde au fost puse în discuţie probleme ce ţin de elita nobiliară, burgheză şi cea intelectuală din Basarabia în secolul al XIX-lea [9, passim]. Scopul conferinţei (proiectului) a fost întocmirea studiilor ştiinţifice şi valorificarea documentelor referitoare la elitele social-politice şi economice ale Basarabiei în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea (boieri, boiernaşi, mazili, ruptaşi, şleahtici, negustori, industriaşi, funcţionari etc.), utile pentru investigaţiile istorice, demografice, sociologice, genealogice, onomastice, statistice, pentru cele privind relaţiile familiale, administraţia, proprietăţile funciare etc. Prezintă interes şi culegerile de documente publicate în cadrul proiectului pe parcursul anilor.

Un interes deosebit faţă de elita comercial-industrială din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea a manifestat profesorul Valentin Tomuleţ [10, p.23-52] şi tânăra cercetătoare Victoria Bivol[3]. Publicaţiile

---

[2] *A se consulta* în acest sens: *Elita social-politică şi economică a Basarabiei sec. XIX – începutul sec. XX. Documente.* Vol.I. (Coordonator S.Bacalov). Chişinău: Bons Offices, 2014; *Elita social-politică şi economică a Basarabiei sec. XIX – începutul sec.XX. Documente.* Vol.II. (Coordonator S.Bacalov). Chişinău, 2016; *Studii de arhondologie şi genealogie.* Vol.I. (Coordonator S.Bacalov). Chişinău: Bons Offices, 2014.

[3] *A se consulta* în acest sens: Valentin Tomuleţ, Victoria Bivol. *Elite ale burgheziei basarabene: negustorii angrosişti armeni şi greci (1812-1868).* În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Anuarul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Serie nouă. (Chişinău), 2012, vol.VI (XXI), nr.2, p.213- 234; Idem. *Reprezentanţi ai elitei burgheze din Basarabia: negustorul grec Pantelei Sinadino (anii '30-'50 ai sec. al XIX-lea).* În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Anuarul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Serie nouă. (Chişinău), 2013, vol.VII (XXII), nr.2, p.9-29.

din ultimii ani ale cercetătorului Valentin Tomuleț şi-au găsit reflectare întru-un capitol special din monografia dedicată genezei şi evoluţiei burgheziei comerciale din Basarabia [11, p.440-483], care însumează de fapt cercetările anterioare la această temă.

Termenul „elită" (lat. „*eligere*" – a alege, a tria) poartă un caracter polisemantic. Cei neavizaţi folosesc termenul dat pentru a reflecta anumite trăsături pronunţate, cum ar fi: „grâu de elită", „oştiri de elită", „cai de elită" etc., culturologii îl utilizează pentru a evidenția personalitățile marcante din domeniul culturii (ca sinonim al „spiritului aristocratic"), iar politologii, sociologii şi filosofii folosesc termenul în cauză pentru a scoate în vileag grupul valoros de oameni din cadrul societății, care prin statutul şi rolul pe care îl îndeplinesc constituie „structura puterii" şi exercită o influenţă majoră sau controlează direct elaborarea şi realizarea deciziilor politice, economice şi sociale într-o comunitate umană.

Potrivit dicţionarelor explicative mai noi ale limbii române, elita este caracterizată ca un „grup de persoane care reprezintă ceea ce este mai bun, mai valoros, mai ales într-o comunitate, o societate" [12, p. 337], „partea cea mai distinsă, cea mai valoroasă a unei societăţi" [13, p.442]. Sergiu Tămaş vede în elită pe acei „care prin status şi rol constituie *structura de putere* din societate exercitând o influenţă majoră sau controlând direct elaborarea deciziilor politice, economice, sociale într-o comunitate naţională sau locală" [14, p.100-101].

Cel mai important criteriu de identificare a apartenenţei la elita conducătoare este poziţia superioară ocupată pe scara ierarhică a societăţii. Elita reuneşte persoanele care monopolizează, într-un fel sau altul, autoritatea şi puterea, exercitându-le printr-o formă sau alta de dominaţie (economică, socială, politică, culturală, ideologică etc.) [15, p.211]. Această particularitate este mai puţin evidentă în fazele iniţiale ale evoluţiei societăţii aflate între medieval şi modern (în etapa premodernă), atunci când elementul burghez începe abia să se manifeste, este încă slab, acumulează avere (capital) şi caută pârghii de a pătrunde, prin diferite metode, în instituţiile puterii.

De-a lungul timpului, conceptul de elită şi-a schimbat domeniul de aplicare. La început acest termen era folosit pentru a desemna bunuri, produse de cea mai înaltă calitate, ulterior şi-a schimbat semnificaţia, termenul a început să fie atribuit şi aşa-numiţilor oameni aleşi, cum era nobilimea [16, p.131]. Începând cu secolul XX, acest termen pătrunde treptat în circuitul ştiinţific, fiind folosit deopotrivă atât de sociologi, cât şi de istorici.

Sociologul român Ilie Bădescu, în una dintre lucrările sale, afirmă că elitele reprezintă acei oameni care posedă calităţi de inteligenţă, de caracter, de capacitate de orice gen, de direcţie, de nivel remarcabil [17, p.163]. Un alt sociolog român, Radu Baltasiu, în lucrarea *Sociologie economică şi teoria elitelor*, explică termenul de elită ca fiind un corp social prin care se defineşte realitatea socială în societate. Elitele, susţine sociologul, sunt responsabile de starea lucrurilor din societate, fiind responsabile de evoluţia lucrurilor într-o direcţie nepotrivită, şi invers – îşi asumă meritul pentru un nivel înalt de dezvoltare pe care l-au atins [18, p.92].

Dan Dumitru Iacob, în lucrarea *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea,* a expus o viziune originală asupra conceptului de elită. Fiecare autor, susţine el, defineşte într-o manieră proprie acest termen, adaptând explicaţiile la propriul domeniu de cercetare. Potrivit istoricului, elitele constituie un „ansamblu de grupuri sociale care domină societatea prin influenţa lor, prestigiul lor, bogăţia lor, puterea lor economică, culturală şi politică, acea fracţiune a populaţiei în care se concentrează puterea, autoritatea şi influenţa" [19, p.13-14].

Un alt cercetător, Pantelimon Varzari, în lucrarea *Introducere în elitologie*, afirmă că „termenul „elită" este utilizat de specialişti în domeniul ştiinţelor socioumane pentru a consemna oameni deosebiţi prin pregătire şi talent în domeniul lor de activitate (politică, economie, cultură, ştiinţă etc.), care se remarcă prin crearea de valori pentru societate, au acces la mecanismele şi tainele puterii, ale dominaţiei [...], posedă anumite funcţii de conducere şi un anumit volum de putere" [20, p.6].

În istoriografie există numeroase controverse legate de singularul şi pluralul termenului „elită". Jaques Coenen-Huther spune că „a vorbi despre elită la *singular* înseamnă a-i diferenţia pe cei mai buni dintr-un anumit domeniu de activitate de indivizii obişnuiţi, adică de toţi cei care, fără a fi lipsiţi de anumite talente, nu se deosebesc cu nimic de masa largă a semenilor [...]". În această categorie, spune autorul, ar intra clasa politică, autoritatea administrativă, dar şi celelalte persoane care decid soarta comunităţii. În ceea ce priveşte *pluralul* termenului – elite, acesta indică mai degrabă toate persoanele care se află pe poziţia superioară în domeniul lor de activitate (medici, profesori, jurişti etc.) [*apud* 21, p.121].

În prezent, pentru majoritatea cercetătorilor termenul „elită" este explicat ca „toţi cei aflaţi în vârful ierarhiei sociale, exercitând aici funcţii importante, care sunt valorizate şi recunoscute public prin intermediul unor venituri importante, diferite forme de privilegii, de prestigiu şi alte avantaje oficiale sau oficioase" [22, p.216]. Când vom analiza elita comercial-industrială din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, anume pe aceste avantaje oficiale vom pune accent – venituri, privilegii şi prestigiu.

Dacă elita politică, faţă de alte grupuri de elite, participă nemijlocit la exercitarea puterii politice, atunci elita economică, care ne preocupă în acest articol, exercită dominaţia economică şi realizarea puterii economice în societate. Această categorie socială (comercială, cămătărească, manufacturieră, industrială, financiară etc.) va include toţi angajaţii în activităţi economice – marii negustori (de primele două ghilde), mari cămătari, patronii diferitelor întreprinderi comercial-industriale, reprezentanţii marelui capital şi pe marii proprietari, inclusiv marii proprietari funciari, orientaţi la cerinţele pieţei, membrii firmelor şi caselor de comerţ, ai consiliului directorilor marilor corporaţii, ai băncilor etc., care se deosebeau între ei nu atât din punctul de vedere al originii şi al locului pe care îl ocupau în societate, cât mai ales după interese şi nivelul de avere.

În societăţile moderne interacţiunea dintre elita politică şi elita economică pare a fi un lucru firesc de neocolit, determinat de anumiţi factori de ordin obiectiv şi subiectiv. *Pe de o parte*, cucerirea puterii politice, menţinerea şi exercitarea ei necesită mijloace financiare destul de impunătoare, iar, *pe de altă parte*, elita economică, acordând susţinere financiară elitei politice, urmăreşte mai mult scopuri economice decât politice. În alţi termeni, economia de piaţă presupune în mod obiectiv şi neapărat interese reciproce ale elitei economice şi ale elitei politice. Prin urmare, este greu a stabili nişte limite fixe când ne referim la delimitarea elitelor ca grupuri sociale, deoarece acestea de cele mai multe ori se întrepătrund şi se influenţează reciproc. Aceste limite sunt mai accentuate sau mai puţin evidente anume în funcţie de contextul social şi politic în cadrul căruia elitele se constituie şi se dezvoltă ulterior ca categorii sociale distincte şi care, în anumite împrejurări istorice concrete, se vor impune prin ideile şi voinţa lor în cadrul maselor.

Elita economică, în cazul nostru cea comercială, pe care o vom supune analizei în acest articol, este cea care deţine dominaţia economică şi realizează puterea economică în societate. În acest context, cercetătorul Cătălin Turliuc afirmă că nu există tipologii istorice şi sociologice unanim acceptate vizavi de problema elitelor. Totuşi, consideră că din elita economică fac parte proprietarii de stabilimente economice industriale, marii acţionari şi membrii consiliilor de administraţie ale acestora, negustorii patentari de categoria I (în cazul Basarabiei, negustorii mai angrosişti de ghilda întâi şi a doua), proprietarii de bănci sau marii acţionari ai instituţiilor de credit, deţinătorii unor importante pachete de acţiuni în societăţile de transport, telecomunicaţii etc., proprietarii şi întreprinzătorii din domeniul agricol cunoscuţi prin poziţia şi puterea lor economică [23, p.123]. Dar, este evident că o astfel de tipologie nu evită întrepătrunderea elitei economice cu cea politică.

Prin urmare, în cele ce urmează vom analiza acest subiect prin prisma domeniului de activitate al negustorilor ca stare socială, accent punându-se pe diverse forme de comerţ în care erau antrenaţi aceştia, nivelul de avere şi, respectiv, prestigiul social.

Într-o societate capitalistă/modernă rolul elitelor îi revine ***burgheziei***. Pentru a înţelege mai profund această problemă, vom oferi o explicaţie succintă a termenului „burghezie"[4]. Potrivit dicţionarului explicativ al limbii române, burghezia reprezintă o clasă socială care, în orânduirea capitalistă, stăpâneşte mijloacele de producţie şi deţine puterea în stat [24, p.93]. Cercetătorul român Alexandru-Florin Platon, în lucrarea dedicată genezei burgheziei în Principatele Române, menţionează că noţiunea de burghezie „[…] a ajuns să facă parte astăzi din vocabularul nostru uzual, tocmai fiindcă desemnează, cu un alt nume, însuşi ţesutul vital al istoriei epocii moderne" [25, p.1].

Din numeroasele definiţii ale acestei stări sociale analizate de Alexandru-Florin Platon destul de reuşită pare a fi cea expusă de istoricul francez François Pierre Guillaume Guizot (1787-1874), care scria la timpul său că „burghezia s-a format în mod succesiv din elemente foarte diverse. În general, nu s-a ţinut seama, în istoria ei, nici de succesiune, nici de diversitate. Ori de câte ori s-a vorbit de burghezie, s-a bănuit că în toate epocile ea a fost compusă din aceleaşi elemente. Absurdă supoziţie! Poate tocmai în diversitatea compoziţiei sale în diferite perioade trebuie căutat secretul destinului ei" [*apud* 26, p.6]. Istoricul francez pătrunde în adâncul înţelegerii noţiunii respective, estimează diversitatea compoziţiei ei ca stare socială, iar de aici şi înţelegerea destinului ei istoric.

Referindu-se la noţiunea de burghezie, jurnalistul şi eseistul francez René Johannet (1884-1972) accentua: „Numesc burghez pe orice om căruia regimul proprietăţii îi oferă măcar un rudiment de independenţă şi care,

---

[4] ***Burghezie*** (germ. *burg;* fr. *bourg.* – oraş) – termen care apare în sânul societăţii medievale, în sec. al XIII-lea, în procesul de diferenţiere a micilor producători de mărfuri şi a acumulărilor de capital. Este folosit pe scară largă în perioada Revoluţiei franceze pentru a desemna pe acei cetăţeni (în primul rând orăşeni, dar nu numai) care deţineau o putere economică, politică şi socială din ce în ce mai mare, deosebindu-se, prin poziţie şi rol (mici producători de mărfuri, patroni de manufacturi sau de alte întreprinderi comercial-industriale), de nobili, ţărani sau muncitori (Valentin Tomuleţ. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni).* Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2014, p.116).

bucurându-se de un anumit răgaz, își consacră activitatea fie agriculturii, fie comerţului, fie industriei, fie carierelor liberale, inclusiv armatei. Burghezul se defineşte prin părinţii săi, prin felul în care mănâncă, bea, locuieşte, se îmbracă, prin natura veniturilor sale, prin educaţia primită…, prin copiii care-i are, prin felul cum îşi întrebuinţează timpul şi, mai ales, prin timpul liber egal cu capacitatea de a se dedica unor ocupaţii dezinteresate" [27, p.66]. Autorul vede mult mai larg înţelesul noţiunii de burghezie, înţelege diversitatea compoziţiei şi manifestările ei prin care se defineşte, ceea ce ne permite să înţelegem mult mai profund această noţiune.

Din cele patru tipuri de burghezie sau, cum le defineşte istoriografia contemporană, clase burgheze [28, p.47-83]: *burghezia economică* (comercială, cămătărească, manufacturieră etc.), *funcţionarii de stat*, pătura „*intelectuală*" şi „*mica burghezie*" *(мещане)* [29, p.39-40], în cadrul studiului de faţă, cum constatam *supra*, ne interesează mai mult burghezia economică, accent fiind pus doar pe burghezia comercial-industrială.

Etapele de constituire a burgheziei comercial-industriale în Basarabia

În procesul de constituire şi evoluţie a burgheziei şi elitei comercial-industriale din Basarabia putem evidenţia, convenţional, două perioade ce corespund, în fond, cu etapele de includere a provinciei în sistemul pieţei interne ruse: prima cuprinde anii 1812-1830; cea de a doua – anii 1831-1868[5].

Prima perioadă coincide cronologic cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus conform Tratatului de la Bucureşti din 16(28) mai 1812 şi finalizează cu suprimarea cordonului vamal de la Nistru şi cu unificarea vamală a regiunii cu guberniile ruse la 26 septembrie 1830 (decretul imperial intrând în vigoare începând cu 1 ianuarie 1831) [30, f.93-94 verso].

În această perioadă Basarabia este separată de piaţa internă rusă prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar de pieţele europene tradiţionale – prin cel de la Prut şi Dunăre. Pentru o anumită perioadă de timp, până în 1828, Basarabia deţine statutul de autonomie limitată şi provizorie în componenţa Imperiului Rus. Instituţiile imperiale iau cunoştinţă nu doar de condiţiile în care se desfăşura comerţul, de cererea şi oferta pe piaţa internă rusă şi pe cea basarabeană, dar studiază şi particularităţile desfăşurării comerţului, constituite în baza trăsăturilor deja stabilite în comerţul Moldovei la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, particularităţi păstrate de ţarism pentru o anumită perioadă de timp şi în Basarabia, atât din considerente de ordin economic, cât şi de ordin politic. Se stabilesc primele legături comerciale şi se desfăşoară primele operaţii de proporţii în care rolul de bază le revine negustorilor străini şi celor din guberniile ruse şi ucrainene, iar în activitatea comercială se ţine cont nu doar de particularităţile autohtone în desfăşurarea comerţului, dar se fac şi primele tentative de a implementa în provincie legislaţia comercial-vamală rusă.

La rândul său, perioada anilor 1812-1830 poate fi împărţită, convenţional, în două etape. **Prima etapă cuprinde anii 1812-1825**, când se întreprind măsuri concrete în vederea atragerii în Basarabia a negustorilor bogaţi din străinătate şi din guberniile limitrofe ucrainene (în special din portul Odesa). Aceste măsuri au finalizat cu creşterea rapidă a numărului de negustori străini, îndeosebi al grecilor, armenilor şi evreilor. Se consolidează puternic poziţiile negustorilor greci şi armeni, în special în porturile Ismail şi Reni, aceştia monopolizând exportul de cereale şi produse animaliere din Basarabia prin respectivele porturi.

Tot atunci negustorilor locali, în baza deciziei Comitetului de Miniştri din 28 noiembrie 1816, li s-au acordat unele privilegii, inclusiv dreptul de a exporta mărfuri din Basarabia în guberniile ruse fără plata taxei vamale, prin această măsură încercându-se de a reorienta comerţul regiunii spre guberniile interne ruse, pentru ca ulterior acest teritoriu să fie inclus mai uşor şi mai repede în sistemul economic şi politic imperial [31, f.681-681 verso]. Piaţa basarabeană este transformată într-o piaţă relativ avantajoasă pentru mărfurile manufacturate şi de fabrică ruseşti. După multe discuţii şi tentative, în 1817, la hotarele de apus ale Basarabiei – la Prut şi Dunăre – este instituit un nou cordon sanitaro-vamal, fără a-l suprima pe cel de la Nistru[6]. În comerţul Basarabiei predomină negustorii străini, urmaţi de cei din guberniile ucrainene şi ruse, iar în legislaţia comercială se observă tendinţa de trecere de la tarifele vamale liberale din 1816 şi 1819 la tariful vamal prohibitiv din 1822, ţinându-se cont de specificul regiunii.

---

[5] Analiza detaliată a etapelor *a se vedea*: Valentin Tomuleţ. *Basarabia, gubernie rusească (1812-1918).* În: Liliana Corobca (editor). Panorama comunismului în Moldova Sovietică. Bucureşti, 2019, p.67-79; Idem. *Tipologia includerii în componenţa Imperiului Rus a diferitor regiuni şi popoare: etapele şi specificul încorporării Basarabiei*. În: Basarabia în Istoria Românilor. Volum al Congresului Naţional al Istoricilor Români, Iaşi, 29 august – 1 septembrie 2018. Coordonatori: Gheorghe Cojocaru, Gheorghe Iacob, Ionuţ Nistor. Iaşi, 2020, p.165-181.

[6] Despre instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre *a* se *consulta*: Valentin Tomuleţ. *Măsurile întreprinse de administraţia imperială rusă în vederea instituirii cordonului sanitaro-vamal la hotarele de apus ale Basarabiei (anii 1812-1818)*. În: Analele Universităţii Libere Internaţionale. Istorie. Anul 2004, Chişinău, 2004. vol.II, p.82-100.

Cea de-a doua etapă cuprinde anii 1825-1830, când în Basarabia este pus în aplicare *Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825,* care limita exportul peste Nistru a unor mărfuri basarabene (vinuri, sare etc.) ce constituiau ponderea de bază a comerţului cu guberniile ruse şi care asigura importul fără plata taxei vamale a mărfurilor manufacturate şi de fabrică ruseşti [32, f.21-29]. În comerţul Basarabiei cu guberniile ruse se stabileşte o preponderenţă dublă a importului mărfurilor ruse în Basarabia asupra exportului mărfurilor basarabene în Rusia. Regulamentul din 17 februarie era, în esenţă, reacţionar, nu doar prin faptul că limita exportul celor mai solicitate mărfuri basarabene pe piaţa internă rusă şi acorda negustorilor din guberniile ruse drepturi nelimitate în comerţul Basarabiei, dar şi prin aceea că limita activitatea comercială a negustorilor basarabeni pe piaţa internă rusă şi, în aşa fel, frâna procesul de acumulare iniţială a capitalului şi consolidarea poziţiilor acestora pe piaţa regională. Ca rezultat, poziţiile negustorilor străini pe piaţa basarabeană treptat slăbesc, în schimb se întăresc poziţiile negustorilor din guberniile ruse.

A doua perioadă cuprinde anii 1831-1868 şi începe după lichidarea particularităţilor locale în sistemul administrativ, după intrarea în vigoare pe teritoriul Basarabiei a legislaţiei comerciale ruse, inclusiv: după aplicarea la 26 septembrie 1830 a Regulamentului ghildelor, suprimarea cordonului vamal de la Nistru şi unificarea vamală a teritoriului nou-anexat cu Rusia, instituirea Administraţiei Speciale a oraşului Ismail etc.[7] În această perioadă Basarabia este inclusă în sistemul pieţei interne ruse, determinându-se locul ei în comerţul intergubernial ca furnizor de cereale şi de produse animaliere, pomicole şi viticole, de tutun, sare etc. şi ca piaţă de desfacere a „mărfurilor ruse" – articole ale industriei textile şi de prelucrare a metalelor.

Anume în această etapă burghezia basarabeană se constituie ca o pătură socială. Măsurile întreprinse de ţarism prin aplicarea structurii de ghildă denotă că burghezia comercială în Basarabia nu s-a constituit ca o categorie economică, obiectivă, ci mai mult ca una fiscală şi juridică, proces ce se datora nu atât trăsăturilor de ordin intern – economice şi sociale, nu atât naşterii – genezei şi evoluţiei sale, ci mai mult deciziilor administraţiei imperiale şi regionale. Ca urmare, elementul burghez alogen a găsit în Basarabia un teren destul de vast de activitate şi posibilităţi reale de a se consolida şi a deveni dominant. În plus, structura burgheziei comerciale basarabene în perioada supusă analizei a fost destul de instabilă, cu afilieri fluctuante dintr-o categorie socială în alta, îndeosebi pentru alogeni – evrei, armeni şi greci, destul de pricepuţi în depistarea surselor de îmbogăţire şi receptibili la privilegiile pe care le acorda ţarismul burgheziei comerciale în Basarabia. De rând cu burghezia comercială bogată, de ghilda întâi şi a doua, ce va alcătui grupul elitar al acestei stări sociale, în Basarabia întâlnim destul de frecvent burghezia comercială mică – de ghilda a treia, mult mai săracă şi slabă.

Negustori străini pe piaţa din Basarabia

În scopul înviorării vieţii economice şi valorificării cât mai rapide a teritoriului nou-anexat, precum şi în vederea impunerii fiscale şi obţinerii unui profit cât mai mare şi stabil, administraţia imperială foloseşte nu doar metoda tradiţională de colonizare, folosită pe larg la periferiile naţionale ale imperiului, dar caută să atragă în Basarabia negustori şi industriaşi străini, acordându-le diverse înlesniri şi privilegii.

La elucidarea locului şi rolului alogenilor în structura etnică a burgheziei comercial-industriale din Basarabia urmează să ţinem cont de următoarele particularităţi ce s-au creat în provincie după 1812.

Imediat după încheierea Tratatului de pace de la Bucureşti ţarismul, din considerente economice şi fiscale, interesat în includerea teritoriului nou-anexat în sistemul pieţei interne ruse, susţine şi încurajează statornicirea negustorilor alogeni şi a celor din guberniile interne ruse în diferite oraşe şi târguri ale Basarabiei. Activitatea negustorilor alogeni pe piaţa din Basarabia era reglementată atât de „obiceiul moldovenesc" ce permitea încadrarea în comerţ a tuturor stărilor sociale, inclusiv a străinilor cu o plată a taxei ce nu depăşea 15 lei anual [33, f.41-42], cât şi de legislaţia rusă. Potrivit dispoziţiei din 1 ianuarie 1807, negustorii străini care se ocupau cu comerţul în Rusia erau scutiţi în primele 6 luni de plata impozitelor, după care în următoarele 6 luni urmau să se înscrie în categoria oaspeţilor sau să părăsească hotarele Rusiei [34, f.42].

Statornicirea negustorilor alogeni pe piaţa din Basarabia era dictată atât de interesele economice şi politice, cât şi de politica colonial-comercială promovată de administraţia imperială pe teritoriul nou-anexat. Un prim aflux, în fond al negustorilor ruşi, care s-au ocupat cu comerţul şi au beneficiat de diverse înlesniri şi privilegii

---

[7] Despre aplicarea în Basarabia a reformei ghildelor *a se vedea*: Valentin Tomuleţ. *Reforma ghildelor în Basarabia şi problema formării burgheziei comerciale naţionale (anii 1831-1868).* În: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socioumane". Chişinău, 1997, p.63-70.

în Ţările Române încă în anii războiului ruso-turc din 1806-1812[8], îl observăm după încheierea Tratatului de la Bucureşti, când mulţi dintre ei au început să se refugieze în Basarabia, pentru a-şi asigura operaţiile lor comerciale şi, principalul, pentru a beneficia de privilegii acordate Basarabiei. Aceştia ştiau că în baza deciziei din 23 iunie 1812 privind formarea *Administraţiei provizorii în Basarabia*, semnate la Bucureşti de comandantul armatei ruse din Principatele Române P.V. Ciciagov şi intrat în vigoare pe teritoriul anexat la 2 octombrie 1812, a avut loc scutirea „[…] tuturor locuitorilor acestei provincii şi a celor care se vor stabili aici […], pe timp de trei ani, de orice capitaţie şi de impozitul funciar plătit statului" [35, f.1-1 verso]. Ulterior aceste privilegii au fost prelungite sau, altfel spus, capitaţia a fost amânată. Astfel, la sfârşitul anului 1815, după expirarea termenului înlesnirilor de 3 ani acordate populaţiei, acesta fiind luat în calcul de la data anexării Basarabiei la Rusia (cum indică izvorul – 2 octombrie 1812), la şedinţa comună a Departamentului II al Guvernului Regional şi a altor membri invitaţi, a fost creat un *Comitet Special Birnic* care urma să se ocupe cu stabilirea pe teritoriul Basarabiei a dărilor de stat [36, f.91]. Din informaţiile Administraţiei Financiare constatăm că privilegiile ce au fost acordate până la 2 octombrie 1815 au fost prelungite până la 1 iulie 1817 [37, f.1-1 verso]. Privilegiile au fost de durată şi negustorii au căutat să beneficieze de ele.

Respectiv, numărul negustorilor străini: austrieci, turci, moldoveni, bulgari etc., unii dintre care erau evrei, greci şi armeni, a crescut considerabil după 1812. Aceasta o confirmau şi oficialităţile regionale. Spre exemplu, şeful vămilor de control Lev S. Baikov, caracterizând oraşul Akkerman, scria în 1813 că „[…] mulţi negustori greci, armeni şi evrei s-au aşezat aici, folosindu-se de avantajele aşezării geografice" şi practică nu doar comerţul interior, dar şi exportă „[…] diferite produse pentru a le comercializa în Odesa şi în gubernia Herson" [38, f.222].

Conform unor date incomplete de arhivă, doar în martie 1817, 25 de negustori din oraşele Moscova, Ekaterinoslav, Tula, Elisavetgrad, Kremenciug, Oboiansk, Putivli, Nikolaev, Belgorod, Viazniki etc., care în perioada războiului ruso-turc s-au ocupat cu comerţul în Ţările Române, după încheierea păcii s-au transferat în oraşul Chişinău şi cereau de la instituţiile regionale să li se permită transferarea cu traiul permanent în acest oraş pentru a se ocupa cu comerţul [39, f.662-664]. Cererile negustorilor au coincis cu intenţiile ţarismului de a forma în teritoriul nou-anexat o burghezie comercial-industrială cosmopolită şi prin această metodă să-şi asigure sprijinul economic şi să probeze dispersarea etnică.

Documentele de epocă conţin un material bogat şi variat despre etnia negustorilor străini şi a celor din guberniile ucrainene şi ruse statorniciţi în Basarabia. Un rol aparte, în acest sens, le-a revenit evreilor, grecilor şi armenilor[9]. Ei deţineau poziţii-cheie în comerţul interior şi exterior, îndeosebi în capitală, în centrele judeţene şi în oraşele-porturi Ismail, Chilia, Reni şi Akkerman. Generalul rus K.F. Kazacikovski, în raportul „Descriere succintă a Basarabiei", datat cu 6 martie 1819, scria în această privinţă că „[…] toate sferele comerţului au fost acaparate de greci şi evrei, care i-au oprimat pe moldovenii molatici şi ursuzi în speculaţii şi au devenit unicii negustori" [40, f.12].

În plus, izvoarele de arhivă mai atestă că până la adoptarea *Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825* numărul negustorilor străini care se ocupau cu comerţul şi cu diferite activităţi lucrative în diferite oraşe şi târguri ale regiunii a crescut şi era destul de impunător. Destul de mare era numărul supuşilor străini care practicau diferite activităţi economice în oraşul regional Chişinău la începutul anilor '20 ai secolului al XIX-lea (Tab.1).

---

[8] Doar în 1808, în oraşul Chilia se ocupau cu comerţul şi cu diferite meşteşuguri 26 de persoane din Moscova, Simferopol, Nikolaev, Cernigov, Orlov, Riga, Viniţa, Odesa, Oriol, Kozelsk şi din alte oraşe ale guberniilor Podolia, Herson, Taurida etc. Un an mai târziu, 434 de cetăţeni ruşi se ocupau în Moldova cu meşteşugăritul şi comerţul, inclusiv: în judeţul Iaşi – 219 persoane, Orhei – 89, Covurlui – 57, Tutova – 17, Soroca – 16, Făleşti –12, Roman şi Hârlău – câte 6, Tecuci şi Botoşani – câte 5 şi Cârligătura – 2 persoane (ANRM, F.1, inv.1, d.57, f.24; d.580, f.2-9).

[9] Despre activitatea comercială a acestor etnii *a se vedea* detaliat: Valentin Tomuleţ. *Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a sec. al XIX-lea*. În: Tyragetia. Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Anuar IV-V. Chişinău, 1997, p.239-250; Idem. *Burghezia evreiască din Basarabia sub raport îndeletnicitar (în baza datelor statistice inedite din 1858)*. În: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socioumane". Chişinău, 1998, p.73-80; Idem. *Influenţa activităţii comerciale a negustorilor evrei asupra evoluţiei stărilor mijlocii din Basarabia (anii 1812-1868)*. În: Sympozia Professorum. Seria „Istorie". Materialele Sesiunii ştiinţifice din 4-5 mai 2001. Chişinău, 2001, p.47-53.

Tabelul 1

Numărul supuşilor străini antrenaţi în diferite activităţi economice în Chişinău între anii 1819 şi 1821*

Meseriile practicate	Viza de reşedinţă					Numărul total	Raportul, în %
	Imperiul Austriac	Sublima Poartă	Moldova	Prusia	Franţa		
Negustori	41	47	5	2	1	**96**	**46,4**
Meşteşugari**	46	1	-	-	-	**47**	**22,7**
Cârciumari	12	-	1	-	-	**13**	**6,3**
Agricultori	7	4	-	-	-	**11**	**5,3**
Cizmari	9	2	-	-	-	**11**	**5,3**
Croitori	6	-	-	-	-	**6**	**2,9**
Franzelari	1	6	1	-	-	**8**	**3,9**
Crescători de animale	4	-	-	-	-	**4**	**1,9**
Fierari	4	-	-	-	-	**4**	**1,9**
Ceasornicari	3	-	-	-	-	**3**	**1,4**
Lemnari	2	-	-	-	-	**2**	**1,0**
Ţipiteri	1	-	-	-	-	**1**	**0,5**
Frizeri	-	1	-	-	-	**1**	**0,5**
Numărul total	**136**	**61**	**7**	**2**	**1**	**207**	**100,0**
Raportul, în %	**65,7**	**29,5**	**3,4**	**1,0**	**0,5**	**100,0**	**-**

* ANRM, F.75, inv.1, d.105, f.1-16.
** Meşteri aurari şi argintari.

Datele sistematizate în Tabelul 1 reflectă destul de elocvent că în oraşul regional Chişinău în diferite activităţi economice erau încadraţi 136 (65,7%) de supuşi austrieci, după care urmau: 61 (29,5%) – supuşi turci, 7 (3,4%) – moldoveni, 2 (1,0%) – supuşi prusaci şi o persoană (0,5%) – supus francez. Din numărul total de 207 de persoane încadrate în diferite activităţi economice ponderea de bază revenea negustorilor (46,4%) şi meşterilor aurari şi argintari (22,7%). În Chişinău, un rol important în activitatea comercială îl deţineau negustorii din Sublima Poartă (49,0%) şi din Imperiul Austriac (42,7%).

Documentele de epocă atestă şi volumul capitalului comercial disponibil al acestor negustori. Cei mai bogaţi negustori care se ocupau în aceşti ani cu comerţul şi cu alte activităţi economice în Chişinău erau negustorii austrieci. Dintre aceşti negustorii care deţineau cele mai mari capitaluri comerciale nominalizăm negustorii I.Ekubovici, I.Dansberg şi P.Vandemerov, care dispuneau fiecare de mărfuri în valoare de 50 mii lei, P.Davidovici – 40 mii, M.Sender – 35 mii, H.Nedovici – 30 mii, I.Finkel – 25 mii lei [41, f.1 verso-2, 9 verso-10].

Observăm şi altă tendinţă vădită în activitatea acestor negustori. Deşi negustorii din Sublima Poartă prevalau numeric în cadrul pieţei din Chişinău, aceştia nu erau atât de bogaţi ca cei din Imperiul Austriac, care comercializau mărfuri de manufactură şi fabrică destul de competitive şi căutate pe piaţa locală. Doar supusul turc Nicolae Focşan dispunea de mărfuri în valoare de 15 mii lei [42, f.12].

Fiind destul de bogaţi, deţinând un asortiment destul de variat de mărfuri, aceşti negustori erau mari concurenţi ai negustorilor autohtoni, dar şi ai celor din guberniile ruse, cauzându-le mari obstacole nu doar în desfăşurarea comerţului, ci şi în procesul de acumulare iniţială a capitalului.

Pe parcursul anilor numărul negustorilor străini a continuat să crească. Deja în 1822 în oraşul Chişinău se ocupau cu comerţul 287 de negustori, inclusiv 232 de negustori din Imperiul Austriac, Sublima Poartă şi, parţial, din Saxonia şi Prusia şi 55 de negustori şi mic-burghezi din guberniile interne ruse [43, f. 54-61]. Numărul mare al acestor negustori şi implicarea lor în diferite activităţi comerciale subminau poziţiile negustorilor autohtoni, care, fiind mai puţini la număr şi mai slabi din punct de vedere economic, nu puteau să reziste concurenţei şi de cele mai multe ori se ruinau. Această situaţie este observată şi de administraţia regională. Spre exemplu, în raportul din 18 octombrie 1817 şeful de poliţie din Chişinău scria că negustorii locali, spre deosebire de cei străini, „[…] se ocupă mai puţin cu comerţul", iar cei de peste hotare „[…] nu sunt supuşi prestaţiilor" [44, f. 13]. Privilegiile de care beneficiau negustorii străini stimula extinderea activităţii lor comerciale.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.23-43

O anumită micşorare a numărului negustorilor străini poate fi observată doar după lichidarea autonomiei limitate acordate Basarabiei (1828) şi întreprinderea măsurilor concrete în vederea încadrării provinciei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus. Spre exemplu, în 1829 în Chişinău desfăşurau activităţi comerciale 156 de negustori străini, inclusiv: 103 cetăţeni de peste Prut, 44 – austrieci, 4 – sârbi, 4 – polonezi şi 1 cetăţean englez [45, f.28-38 verso].

Unii negustorii străini, cum putem constata din mai multe documente de arhivă, s-au transferat în Basarabia nu doar din interese economice, dar şi din cauza unor evenimente politice care au avut loc în Balcani, Principatul Moldovei şi în Regatul Polonez. În special, numărul acestora a crescut simţitor în timpul Eteriei şi revoluţiei lui Tudor Vladimirescu. Spre exemplu, la 20 martie 1822 Duma orăşenească din Chişinău a discutat cererea negustorilor din Moldova F.Vasiliu, S.Coste-Rodovici, N.Hrisostom, G.Toma, I.Ciolan şi S.Pengovici, care, alături de alţi negustori, s-au strămutat, în urma evenimentelor din 1821 din Moldova de peste Prut în Chişinău şi, nemulţumiţi de dublarea sau chiar triplarea impozitelor, cereau reducerea lor [46, f.17-17 verso]. O cerere similară a fost înaintată şi de negustorii sârbi, transferaţi în Chişinău din Moldova în urma aceloraşi evenimente [47, f.53].

Conform altor izvoare, în urma evenimentelor din 1821, către 1830 în Basarabia s-au transferat din Ţările Române, la început pentru o perioadă de 6 luni, iar ulterior au cerut viză de reşedinţă mai mult de 40 de persoane, supuşi turci (în fond supuşi moldoveni), din numărul cărora: G.Bercovici, G.Ivanov, A.Nicolau, I.Muca, C.Panaiot şi I.Dim, care se ocupau în diferite oraşe şi localităţi cu diferite activităţi comerciale [48, f.14-15, 17, 20, 23-24, 27, 31, 34, 37, 40, 43, 48, 51, 54, 58-59, 63, 67, 70-71, 73, 76, 80, 83, 86, 89, 92, 95, 98, 101, 104, 110, 114, 122, 126, 130, 133, 138, 141]. Mulţi dintre aceşti negustori, precum şi alţii, despre care nu dispunem de informaţii, au rămas cu traiul în Basarabia şi, începând cu 1831, s-au înscris în categoria negustorilor de ghildă basarabeni.

Negustorii străini care se ocupau cu comerţul în Basarabia devin concurenţi serioşi nu doar pentru negustorii autohtoni, dar şi pentru cei din guberniile interne ruse. Pe parcursul anilor '20-'30 ai sec. al XIX-lea negustorii autohtoni au cerut în repetate rânduri autorităţilor regionale şi centrale limitarea influenţei negustorilor străini pe piaţa basarabeană, solicitând ca aceştia să plătească impozite. Limitând importul unor mărfuri străine în Basarabia în baza tarifelor vamale din 1819 şi 1822 [49, f.1], taxând negustorii străini în baza decretului imperial din 1821 şi acceptând importul din Rusia în Basarabia în baza *Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 19 februarie 1825*[10] a tuturor mărfurilor permise pentru export fără niciun obstacol şi fără plata taxei vamale, ţarismul căuta să protejeze negustorii autohtoni şi cei din guberniile ruse de concurenţa negustorilor străini în Basarabia şi să monopolizeze piaţa basarabeană pentru mărfurile ruse.

Dar cea mai mare concurenţă negustorilor şi industriaşilor autohtoni o făceau negustorii austrieci, care dispuneau de mari privilegii în Basarabia. Drept exemplu elocvent în acest sens ne poate servi activitatea negustorilor austrieci care se ocupau cu comercializarea vitelor în Basarabia.

În raportul din 17 mai 1828 al Departamentului comerţului exterior, adresat şefului districtului vamal Basarabia, se menţiona că, reieşind din informaţiile de care dispune Departamentul, se poate constata că „[…] în Basarabia comerţul cu vite, ce constituie ramura de bază a industriei locale, este destul de neconvenabil pentru locuitorii autohtoni, din considerentul că industriaşii austrieci care se adună din diferite locuri la iarmaroace în districtul Bucovina, fiind cunoscuţi în amănunte cu situaţia din Basarabia, destul de rar vin în regiune pentru a cumpăra vite. Beneficiind de privilegii personale, în baza cărora au dreptul de a goni de peste hotare în Basarabia la păşunat diferite specii de animale fără a plăti la intrare vreo taxă, ei nu sunt impuşi să-şi vândă vitele la preţuri reduse, deoarece ştiu că, deţinând aceste privilegii, pot să se întoarcă din nou cu ele în Basarabia la iernat sau păşunat fără a fi impuşi la achitarea unei noi taxe" [50, f.2]. În schimb, negustorii şi industriaşii din Basarabia fiind impuşi la întoarcere, în cazul nerealizării vitelor, la o taxă conform tarifului mai mare decât la plecare, „…sunt nevoiţi să le comercializeze la cel mai redus preţ, deoarece, potrivit legislaţiei vamale, ei nu au dreptul să se întoarcă cu ele fără achitarea taxei" [51, f.2 verso].

Luând în considerare aceste particularităţi ale comerţului exterior al Basarabiei şi numeroasele plângeri ale negustorilor basarabeni, autorităţile imperiale cereau Administraţiei Regionale informaţiile necesare referitor la această situaţie.

---

[10] Despre aplicarea Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825 *a se vedea* detaliat în: Valentin Tomuleţ. *Politica colonial-comercială a ţarismului în Basarabia în anii '20 ai sec. al XIX-lea (în baza „Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia" din 17 februarie 1825).* În: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socio-umane". Chişinău, 1999, p.256-262.

La 30 mai 1828, şeful Districtului vamal Basarabia Şubin scria Departamentului comerţului exterior că locuitorii regiunii, neîntâlnind modalităţi accesibile şi avantajoase de a-şi comercializa vitele peste hotare şi neavând experienţa respectivă, comercializează în număr mare vitele la iarmaroacele de pe loc, îndeosebi în oraşul Bălţi, negustorilor străini care vin în fiecare an în timpul respectiv pentru a le exporta peste hotare. Mulţi dintre negustorii basarabeni practică personal, deja de câţiva ani, comerţul cu animale peste hotare [52, f.3].

Negustorii basarabeni şi cei străini se opreau la început în localitatea austriacă Sadagura, aflată la o distanţă de 25 de verste de Noua Suliţă, iar în cazul în care nu puteau comercializa avantajos vitele erau nevoiţi să plece mai departe la Viena, Olomuţ şi în alte localităţi, unde deseori, în cazul cererii slabe la vite, erau nevoiţi să le comercializeze la preţuri destul de mici. Şubin lămurea că acest fenomen are loc nu doar din cauza necesităţii de a achita la întoarcere taxa vamală pentru vitele care n-au fost comercializate, dar şi din cauza noilor cheltuieli la întoarcerea vitelor şi a cheltuielilor mai mari pentru un nou păşunat sau iernat, care, de regulă, dublează preţul la vite. Mai mult decât atât. Şubin scria că, în pofida faptului că negustorii nu achită anumite taxe la intrare pentru păşunatul şi iernatul vitelor, aceştia caută să vândă vitele peste hotare şi rareori se întorc cu ele înapoi în Basarabia [53, f.3-3 verso].

Negustorii străini şi cei din guberniile interne ruse care se ocupau cu comerţul în Basarabia, ţinând seama de starea şubredă a burgheziei comerciale locale şi de dificultăţile cu care ea se confruntă, au folosit acest teritoriu ca sursă sigură de îmbogăţire, slăbind astfel posibilităţile autohtonilor de a acumula capital comercial. Autorităţile regionale scriau în această privinţă, în 1829, organelor centrale: „[…] negustorii (străini şi cei din guberniile ruse – *V.T., S.G.*), care se ocupă cu comerţul, folosesc diverse pretexte pentru a se eschiva de la plata prestaţiilor personale şi orăşeneşti; acumulând liber capital, se întorc la locurile natale, pe când localnicii suportă greutăţi şi incomodităţi în activitatea lor comercială; fiind constrânşi de impozite, aceştia suferă mari pagube" [54, f.34].

Către sfârşitul anilor'20 ai sec. al XIX-lea în activitatea negustorilor străini şi a celor din guberniile interne ruse pot fi determinate următoarele particularităţi: în comerţul de iarmaroc predominau negustorii din guberniile ruse; în comerţul permanent – cei străini. Spre exemplu, în 1831 la iarmarocul sf. Dumitru din Chişinău (26 octombrie-26 noiembrie) suma mărfurilor importate de 44 negustori din guberniile ruse şi de 21 negustori străini (7 din Austria, 5 din Moldova, 4 din Ţara Românească şi 5 din Ungaria) depăşea 219 mii de ruble, din care „mărfurilor ruse" le revenea 167,5 mii (76,5%), iar celor străine – 51,6 mii de ruble (23,5%) [55, f.2 verso, 3 verso, 4 verso].

Numărul negustorilor străini a continuat să se reducă şi după aplicarea începând cu 1 ianuarie 1831 a regulamentului ghildelor, în 1832 constituind 139 de negustori din Imperiul Austriac, Imperiul Otoman, Moldova de peste Prut şi, parţial, din Serbia şi Anglia şi doar 38 din guberniile interne ruse [56, f.22-38].

Elita comercial-industrială din Basarabia

Într-un studiu anterior consacrat elitelor constatam că, odată cu anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, „[…] elita aristocratică şi economică, în special cea comercială, este inclusă într-un nou sistem economic şi politic, cel rusesc, fapt ce a condiţionat trăsături specifice de dezvoltare a societăţii în ansamblu, dar şi a celor cu referinţă la procesul de constituire a elitelor. O trăsătură specifică a acestei elite va fi faptul că pe lângă componenta românească se va constitui o puternică componentă alogenă, reprezentată în cea mai mare parte de etnici greci şi armeni care au migrat în regiune încă din secolul XVII-XVIII, iar alţii în secolul al XIX-lea, pentru a beneficia de privilegii şi cărora, pe parcurs, li se vor adăuga comercianţii evrei, ruşi, ucraineni, bulgari etc. Burghezia naţională era în faza incipientă de constituire, atât din cauza consecinţelor generate de regimul suzeranităţii otomane, cât şi ca urmare a insecurităţii ce a caracterizat regiunea timp de mai multe secole, iniţial datorită prezenţei tătarilor în imediata apropiere a graniţei de est a Moldovei, iar ulterior datorită intervenţiilor frecvente şi dezastruoase ale armatelor ţariste în timpul războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. În aceste condiţii, este evident faptul că pe teritoriul viitoarei Basarabii nu se putea constitui o burghezie autohtonă, decât cu mici excepţii" [57, f.216].

Aceste particularităţi au influenţat direct procesul de geneză şi evoluţie a burghezei basarabene, în general, şi a celei comercial-industriale, în particular, iar de aici şi a componentei ei elitare.

Cum constatam *supra*, burghezia basarabeană s-a constituit ca stare socială prin Regulamentul ghildelor din 26 septembrie 1830 şi includea negustori de trei ghilde, mica burghezie comercială, ţărănimea comercială de patru categorii şi vânzători de două clase. Activitatea lor comercială era reglementată de drepturile determinate de capitalul comercial declarat, care era destul de mare: pentru negustorii de ghilda întâi – 50 mii ruble, de ghilda a doua – 20 mii şi de ghilda a treia – 8 mii ruble [58, f.93 verso-94]. Aceste sume erau aplicate şi pentru ţărănimea comercială din cadrul primelor trei categorii.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.23-43*

Însă, stratificarea în categorii a tuturor comercianţilor şi impunerea de a declara capitalul comercial pentru înscrierea în ghildele comerciale au diminuat nu doar posibilitatea de a acorda, potrivit tradiţiilor stabilite în regiune, libertate şi egalitate deplină tuturor stărilor de a se încadra în comerţ, dar au impus ţărănimea comercială de primele trei categorii să dispună de acelaşi capital comercial şi să presteze aceleaşi îndatoriri şi obligaţiuni fiscale ca şi negustorii de ghildă [59, f.291], care au afectat substanţial această stare socială.

Decretul din 26 septembrie 1830 stipula că pentru aplicarea în Basarabia a reformei „[…] tuturor negustorilor autohtoni basarabeni, începând cu anul 1831, li se vor acorda pe o perioadă de 10 ani privilegii, fără a fi scutiţi, totuşi, de achitarea impozitelor locale" [60, f.93]. Privilegiile prevedeau scutirea negustorilor, a mic-burghezilor şi a ţărănimii comerciale în decursul primilor 5 ani de achitarea taxei pentru certificatele comerciale, pentru veniturile comerciale obţinute, pentru folosirea căilor de comunicaţie maritime şi terestre şi a taxei speciale pentru vânzători; în următorii 3 ani pentru certificatele comerciale se încasa doar a patra parte din prestaţiile de ghildă, iar în ultimii 2 ani – jumătate [61, f.93-93 verso].

De privilegii puteau beneficia şi negustorii străini, însă numai în cazul în care s-au transferat cu traiul în Basarabia până la adoptarea Regulamentului sau care se vor transfera în această perioadă de 10 ani în regiune, urmând să adopte cetăţenia rusă şi să se înscrie în rândurile burgheziei comerciale locale [62, f.93 verso]. Privilegiile nu se aplicau asupra evreilor din străinătate, cărora le era interzis accesul cu traiul în Rusia.

Negustorii ruşi puteau beneficia de privilegii numai în cazul în care ei erau înscrişi deja în categoria negustorilor basarabeni până la adoptarea structurii de ghildă şi nu plăteau prestaţiile de ghildă în alte oraşe ale Rusiei [63, f.93 verso-94]. Aceste condiţii erau în vigoare şi pentru ţărănimea comercială rusă care se ocupa cu comerţul în Basarabia.

Evoluţia dinamicii numerice a negustorilor de gildă şi valoarea capitalului comercial declarat în perioada de 10 ani a privilegiilor este sistematizată în Tabelul 2.

Tabelul 2

Dinamica numerică a burgheziei comerciale din Chişinău şi valoarea capitalului comercial declarat (în mii ruble asignate) între anii 1831 şi 1840*

Anii	Categoria ghildei						Numărul şi valoarea totală		Raportul, în %, faţă de 1831	
	I		II		III					
	Numărul certificatelor comerciale	Valoarea capitalului	Numărul certificatelor comerciale	Valoarea capitalului	Numărul certificatelor comerciale	Valoarea capitalului	Numărul certificatelor comerciale	Valoarea capitalului	Numărul certificatelor comerciale	Valoarea capitalului
1831	5	250	16	320	291	2328	**312**	**2898**	**100,0****	**100,0****
1832	5	250	22	440	253	2024	**280**	**2714**	**89,7**	**93,7**
1833	6	300	30	600	270	2160	**306**	**3060**	**98,4**	**105,6**
1834	5	250	32	640	296	2368	**333**	**3258**	**106,7**	**112,4**
1835	3	150	33	660	272	2176	**308**	**2986**	**98,7**	**103,0**
În total	**24**	**1200**	**133**	**2360**	**1382**	**11056**	**1539**	**14916**	**55,1**	**56,1**
1836	2	100	20	400	243	1944	**265**	**2444**	**84,9**	**80,9**
1837	2	100	16	320	256	2048	**274**	**2468**	**87,8**	**85,2**
1838	4	200	15	300	253	2024	**272**	**2524**	**87,2**	**87,1**
1839	2	100	13	260	214	1712	**229**	**2072**	**73,4**	**71,5**
1840	6	300	14	280	196	1568	**216**	**2148**	**69,2**	**74,1**
În total	**16**	**800**	**78**	**1560**	**1162**	**9296**	**1256**	**11656**	**44,9**	**43,9**
Numărul şi valoarea totală	**40**	**2000**	**211**	**3920**	**2544**	**20352**	**2795**	**26572**	**100,0**	**100,0**
Raportul, în %	**1,4**	**7,6**	**7,6**	**14,8**	**91,0**	**76,9**	**100,0**	**100,0**	**–**	**–**

* Valentin Tomuleţ. *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Ediţia a doua, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2015, p.373.

** În tabel cifra 100,0% este acceptată convenţional, servind drept punct de pornire pentru studierea evoluţiei numărului certificatelor comerciale şi a valorii capitalului comercial faţă de 1831.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.23-43*

Datele Tabelului 2 atestă o micşorare a numărului negustorilor de ghildă în a doua jumătate a anilor '30: de la 24 de certificate comerciale pentru negustorii de ghilda întâi în anii 1831-1835 la 16 certificate comerciale în 1836-1840; de la 133 la 78 – pentru negustorii de ghilda a doua şi de la 1382 la 1162 – pentru negustorii de ghilda a treia. Este semnificativ faptul că autorităţile regionale constatau că micşorarea numărului negustorilor de ghildă are loc proporţional cu majorarea taxei pentru certificatele comerciale [64, p.229-230].

Prezintă interes raportul negustorilor de gildă creştini şi evrei şi valoarea capitalului comercial declarat în a doua perioadă a privilegiilor, când numărul negustorilor bogaţi angrosişti s-a redus (sistematizat în Tabelul 3).

Tabelul 3

Numărul negustorilor de ghildă creştini şi evrei din oraşul Chişinău şi valoarea capitalului comercial declarat (în mii ruble asignate) în 1836-1837*

Categoria ghildei	1836				Numărul şi valoarea totală		1837				Numărul şi valoarea totală	
	Creştini**		Evrei				Creştini**		Evrei			
	Numărul negustorilor	Valoarea capitalului	Numărul negustorilor	Valoarea capitalului	Numărul negustorilor	Valoarea capitalului	Numărul negustorilor	Valoarea capitalului	Numărul negustorilor	Valoarea capitalului	Numărul negustorilor	Valoarea capitalului
I	1	50,0	1	50,0	**2**	**100,0**	1	50,0	1	50,0	**2**	**100,0**
II	15	300,0	5	100,0	**20**	**400.0**	10	200.0	6	120,0	**16**	**320,0**
III	169	1352,0	74	592,0	**243**	**1944,0**	185	1480,0	71	568,0	**256**	**2048,0**
Total	**185**	**1702,0**	**80**	**742,0**	**365**	**2444,0**	**196**	**1730,0**	**78**	**738,0**	**274**	**2468,0**
În %	**69,8**	**69,6**	**30,2**	**30,4**	**100,0**	**100,0**	**71,5**	**70,1**	**28,5**	**29,9**	**100,0**	**100,0**

* ANRM, F.2, inv.1, d.2594, f.65.
** În categoria „creştini" intrau negustori de diferite etnii, inclusiv armenii şi grecii.

Datele tabelului atestă că, spre deosebire de prima perioadă, când, în 1831, au fost eliberate 5 certificate de ghilda întâi şi 16 certificate de ghilda a doua, în 1836 au fost eliberate doar 2 certificate de ghilda întâi şi 20 de certificate de ghilda a doua, ceea ce atestă faptul că unii negustori s-au transferat în ghildele inferioare pentru a plăti taxe şi impozite mai mici, activitatea lor comercială rămânând, în fond, aceeaşi.

Analiza raportului creştini-evrei atestă ponderea mai mare a negustorilor bogaţi angrosişti, a creştinilor: 15 creştini şi 5 evrei în 1836; 10 creştini şi 6 evrei în 1837.

Prezintă interes şi alt fapt. Per ansamblu, în 1836 creştinilor le reveneau 182 (69,8%) de certificate comerciale şi 1702 (69,6%) mii rub. asignate capital comercial, iar evreilor 80 (30,2%) de certificate comerciale şi 742 (30,4%) mii rub. capital comercial, iar în 1837, respectiv: creştinilor – 196 (71,5%) de certificate comerciale şi 1370 (70,1%) mii rub. asignate capital comercial, iar evreilor 78 (28,5%) de certificate comerciale şi 738 (29,9%) mii rub. capital comercial, ceea ce atestă o pondere absolută a creştinilor în comerţul angrosist din capitală.

Scăderea numărului negustorilor de ghildă în a doua jumătate a anilor '30 ai secolului al XIX-lea, când privilegiile s-au redus esenţial, a impus Administraţia imperială să acorde noi înlesniri şi privilegii negustorilor din Chişinău. Prin decretul Senatului din 11 august 1839 locuitorii oraşului Chişinău care au construit sau au cumpărat, începând cu 1 ianuarie 1836, sau în decursul perioadei de privilegii, clădiri sau întreprinderi comerciale, inclusiv: uzine, fabrici, prăvălii, erau scutiţi pentru anii 1840-1850 de plata impozitelor de ghildă, după principiul: dacă valorau mai mult de 10000 rub. – dreptul negustorilor de ghilda întâi, mai mult de 5000 rub. – dreptul negustorilor de ghilda a doua, mai mult de 1000 rub. – dreptul negustorilor de ghilda a treia. Negustorii primelor două ghilde căpătau dreptul de a se ocupa cu comerţul şi meşteşugăritul fără achitarea taxelor în cele trei gubernii din Novorosia – Herson, Taurida şi Ekaterinoslav, iar în celelalte gubernii – cu achitarea taxelor. Privilegiile pentru negustorii de ghilda a treia se limitau doar la oraşul şi judeţul Chişinău [65, f. 261-263]. În iulie 1845 de aceste privilegii puteau beneficia şi nobilii „[…] care, ocupându-se cu comerţul, vor fi obligaţi să se înscrie în ghilde, vor cumpăra sau vor construi în Chişinău clădiri, a căror valoare se va încadra în sumele fixate în decretul din 1 ianuarie 1836" [66, f.19 verso]. Ulterior, conform dispoziţiei Comitetului de Miniştri din 31 octombrie 1849, aceste privilegii au fost prelungite până în 1860 [67, f.300-303].

Privilegiile din 11 august 1839 au contribuit la sporirea numărului de negustori mari angrosişti de ghilda întâi şi a doua din oraşul Chişinău şi la consolidarea poziţiilor lor. Dacă în perioada 1831-1835 burgheziei comerciale din capitală i-au fost eliberate 1539 de certificate comerciale (inclusiv 24 (1,6%) de certificate negustorilor de ghilda întâi şi 133 (8,6%) negustorilor de ghilda a doua), apoi între anii 1841 şi 1845 au fost eliberate doar 1158 de certificate (însă a crescut simţitor numărul certificatelor eliberate negustorilor mari angrosişti, inclusiv: 64 (5,5%) de certificate negustorilor de ghilda întâi şi 179 (15,5%) – negustorilor de ghilda a doua). În schimb, numărul certificatelor comerciale de ghilda a treia s-a redus de la 1382 (89,8%) în perioada 1831-1835 la 916 (79,1%) în perioada 1841-1845 [68, f.161 verso; d.4517, f.105 verso; d.3586, f.31; d.4141, p.I, f.35-35 verso, d.4411, p.III, f.159-159 verso; d.5286, f.67-67 verso; d.5362, f.9 verso-10; F.75, inv.1, d.957, f.1-501; d.1207, f.12-552; d.1245, f.25-30; d.1375, f.1-12, 19-22; ASRO, F.3, inv.1, d.30, f.7 verso-8]. Ca rezultat, de privilegiile acordate de decretul Senatului Guvernant din 11 august 1839, dar şi de cel din 31 octombrie 1849, a beneficiat, în fond, elementul burghez înstărit din Chişinău – negustorii angrosişti de ghilda întâi şi a doua, ceea ce, în viziunea autorităţilor regionale, urma să constituie sprijinul social al ţarismului în teritoriul nou-anexat.

Prezintă interes repartizarea în diferite oraşe şi târguri ale Basarabiei, în perioada privilegiilor, a negustorilor de ghildă, a negustorilor din alte oraşe ale provinciei şi din diferite gubernii ale Rusiei, a nobililor şi funcţionarilor încadraţi în ghildele comerciale. Datele statistice pentru anii 1843-1845, când negustorii şi alte categorii sociale încadrate în ghildele comerciale au beneficiat de scutiri la plata impozitelor, în cazul construcţiilor de clădiri sau diferite întreprinderi comercial-industriale, inclusiv uzine, fabrici şi prăvălii, şi de dreptul de a comercializa liber diferite mărfuri în cele trei gubernii din Novorosia, sunt sistematizate în Tabelul 4.

Tabelul 4

Numărul negustorilor de ghildă din Basarabia în anii 1843-1845*

Oraşele	**1843**					**1844**					**1845**				
	Categoria ghildei			**Numărul total**	**Raportul, în %**	**Categoria ghildei**			**Numărul total**	**Raportul, în %**	**Categoria ghildei**			**Numărul total**	**Raportul, în %**
	I	**II**	**III**			**I**	**II**	**III**			**I**	**II**	**III**		
Chişinău	17	34	174	**225**	**37,4**	15	28	116	**159**	**29,7**	14	39	180	**233**	**36,9**
Hotin	-	-	42	**42**	**7,0**	-	-	44	**44**	**8,2**	-	-	50	**50**	**7,9**
Bălţi	-	-	46	**46**	**7,7**	-	-	48	**48**	**8,9**	-	-	48	**48**	**7,6**
Soroca	-	-	8	**8**	**1,3**	-	-	11	**11**	**2,1**	-	-	10	**10**	**1,6**
Orhei	-	-	16	**16**	**2,7**	-	-	18	**18**	**3,4**	-	-	17	**17**	**2,7**
Bender	-	-	39	**39**	**6,5**	-	-	40	**40**	**7,5**	-	-	40	**40**	**6,3**
Cahul	-	-	3	**3**	**0,5**	-	-	5	**5**	**0,9**	-	-	7	**7**	**1,1**
Akkerman	-	-	34	**34**	**5,7**	-	1	33	**34**	**6,4**	-	-	31	**31**	**4,9**
Ismail	8	30	75	**113**	**18,8**	6	26	78	**110**	**20,6**	6	24	81	**111**	**17,6**
Chilia	-	-	9	**9**	**1,5**	-	-	10	**10**	**1,9**	-		10	**10**	**1,6**
Reni	-	2	22	**24**	**4,0**	-	2	20	**22**	**4,1**	-	5	22	**27**	**4,3**
Total	**25**	**66**	**468**	**559**	**93,0**	**21**	**57**	**423**	**501**	**93,6**	**20**	**68**	**496**	**584**	**92,4**
Negustori din alte oraşe	1	1	33	**35**	**5,8**	-	-	29	**29**	**5,4**	-	1	44	**45**	**7,1**
Nobili şi funcţionari	-	-	7	**7**	**1,2**	-	-	5	**5**	**0,9**	-	2	1	**3**	**0,5**
Total	**1**	**1**	**40**	**42**	**7,0**	**-**	**-**	**34**	**34**	**6,4**	**-**	**3**	**45**	**48**	**7,6**
Numărul total	**26**	**67**	**508**	**601**	**100,0**	**21**	**57**	**457**	**535**	**100,0**	**20**	**71**	**541**	**632**	**100,0**

* ANRM, F.2, inv.1, d.4411, f.35-35 verso, 159-159 verso, d.4517, f.105 verso.

O analiză generală a datelor statistice sistematizate în Tabelul 4 ne permite să constatăm că în 1843 din cei 601 negustori de ghildă înregistraţi în Basarabia, 225 (37,4%) erau localizaţi în oraşul Chişinău, 113 (18,8%) – în portul Ismail, 46 (7,7%) – în oraşul Bălţi, 42 (7%) – în oraşul Hotin, 39 (6,5%) – în oraşul Bender şi 34 (5,7%) – în oraşul Akkerman; în celelalte oraşe numărul negustorilor era destul de mic. Ceva mai mic este

numărul negustorilor în 1844: din cei 535 de negustori de ghildă, 159 (29,7%) erau concentraţi în Chişinău, 111 (17,6%) – în Ismail, 48 (8,9%) – în Bălţi, 44 (8,2%) – în Hotin, 40 (7,5%) – în Bender şi 34 (6,4%) – în Akkerman; în celelalte oraşe numărul negustorilor era destul de mic. O uşoară creştere observăm în anul următor 1845, când din cei 632 de negustori de ghildă 233 (36,9%) erau înregistraţi în oraşul Chişinău, 111 (17,8%) – în Ismail, 48 (7,6%) – în Bălţi, 50 (7,9%) – în Hotin, 40 (6,3%) – în Bender şi 31 (5,7%) – în Akkerman. Ca şi în anii precedenţi, în celelalte oraşe ale Basarabiei numărul negustorilor era destul de mic.

Tot în aceşti ani, în oraşele Basarabiei, în diferite activităţi comerciale erau antrenaţi un anumit număr de negustori din alte oraşe ale Basarabiei şi din guberniile interne ruse, cărora le revenea între 35 (4,8%) de persoane; 29 (5,4%) şi 45 (7,1%) de persoane din numărul total de negustori.

Şi mai redus era numărul nobililor şi funcţionarilor încadraţi în ghildele comerciale, numărul lor fiind în descreştere, iar ponderea destul de mică: 7 (1,2%) – în 1843, 5 (0,9%) – în 1844 şi 3 (0,5%) – în 1845.

Este semnificativ faptul că negustorii mari angrosişti, de ghilda întâi şi a doua, erau concentraţi în două oraşe ale Basarabiei – oraşul regional Chişinău şi portul Ismail. În oraşul Chişinău lor le revenea în 1843 – 51 (22,7%) din numărul total de certificate comerciale eliberate de Duma orăşenească din acest oraş, 43 (27%) – în 1844 şi 53 (22,7%) – în 1845; în portul Ismail, respectiv: 38 (33,6%) din numărul total de certificate comerciale eliberate în 1843 negustorilor din acest oraş, 32 (29,1%) – în 1844 şi 30 (27%) – în 1845.

Anumite schimbări în componenţa ghildelor comerciale din Basarabia, respectiv şi a grupului elitar – a negustorilor angrosişti de ghilda întâi şi a doua, intervin la sfârşitul anilor '40 – începutul anilor '50 ai secolului al XIX-lea (Tab.5).

Tabelul 5

Numărul certificatelor comerciale eliberate burgheziei comerciale din Basarabia la sfârşitul anilor '40 – începutul anilor '50 ai secolului al XIX-lea*

Oraşele şi judeţele	1849				1850				1851			
	Categoria ghildei			În total	Categoria ghildei			În total	Categoria ghildei			În total
	I	II	III		I	II	III		I	II	III	
Chişinău	6	16	133	**155**	12	42	316	**370**	6	19	200	**255**
Orhei	-	-	46	**46**	-	-	45	**45**	-	-	46	**46**
Iaşi	-	1	63	**64**	-	1	67	**68**	-	1	67	**68**
Soroca	-	-	53	**53**	-	-	53	**53**	-	-	70	**70**
Hotin	1	-	78	**79**	1	-	65	**66**	1	-	82	**83**
Bender	-	-	43	**43**	-	-	59	**59**	-	-	55	**55**
Cahul	-	5	73	**78**	-	4	91	**95**	-	4	90	**94**
Akkerman	-	-	83	**83**	-	-	89	**89**	-	-	83	**83**
Ismail	7	27	75	**109**	2	2	24	**28**	16	58	137	**211**
În total	**14**	**49**	**647**	**710**	**15**	**49**	**809**	**873**	**23**	**82**	**830**	**835**
Eliberate de Adm. Financiară Cahul	-	5	19	**24**	-	4	22	**26**	-	4	16	**20**
Akkerman	-	-	37	**37**	-	-	35	**35**	-	-	40	**40**
În total	-	5	56	**61**	-	4	57	**61**	-	4	56	**60**
Numărul total	**14**	**54**	**703**	**771**	**15**	**53**	**866**	**934**	**23**	**86**	**886**	**895**
Raportul, în %	**1,8**	**7,0**	**91,2**	**100,0**	**1,6**	**5,7**	**92,7**	**100,0**	**2,3**	**8,6**	**89,1**	**100,0**

* ANRM, F.24, inv.1, d.8, f.65.

Datele Tabelului 5 confirmă că, graţie privilegiilor acordate oraşului Chişinău şi înviorării vieţii economice din regiune, intervin anumite schimbări în grupul elitar al burgheziei comerciale: se măreşte parţial numărul, se extinde aria geografică şi cresc capitalurile comerciale ale negustorilor mari de ghida întâi şi de ghida a

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.23-43

doua. Alături de oraşul regional Chişinău şi portul Ismail, negustori mari angrosişti apar şi în oraşele Bălţi, Hotin şi Cahul, deşi numărul lor este încă destul de mic. Totuşi, poziţiile-cheie aceşti negustori le deţin în oraşul Chişinău şi în portul Ismail. Statistica din 1849 înregistrează 771 de negustori, inclusiv: 14 (1,8%) – de ghilda întâi, 54 (7%) – de ghilda a doua şi 703 (91,2%) – de ghilda a treia; în 1850, respectiv: 934 de negustori, inclusiv: 15 (1,6%) – de ghilda întâi, 53 (5,7%) – de ghilda a doua şi 866 (92,7%) – de ghilda a treia şi 895 de negustori în 1951, inclusiv: 23 (2,3%) – de ghilda întâi, 86 (8,6%) – de ghilda a doua şi 886 (89,1%) – de ghilda a treia.

Conform datelor prezentate de Comitetul Prestaţiilor Locale, în medie, în anii 1849-1851 în Basarabia certificate comerciale au fost eliberate negustorilor de ghilda întâi: creştinilor – 12 certificate şi evreilor – 5 certificate; de ghilda a II-a, categoria a doua – 60 de certificate; de ghilda a III-a, categoria a treia, în oraşele guberniale şi portuare – 359 de certificate [69, f.72].

La începutul anilor '50 se întăresc, în special, poziţiile negustorilor angrosişti din Ismail implicaţi în comerţul cu cereale cu Sublima Poartă şi cu ţările europene[11]. Deja la 1851, în portul Ismail activau 16 negustori de ghilda întâi şi 82 – de ghilda a doua, număr ce depăşea cu mult numărul negustorilor angrosişti din oraşul Chişinău. În plus, apropierea oraşului Cahul de porturile dunărene – Ismail, Chilia şi Reni, dar şi de portul-franc Odesa, a contribuit la constituirea în acest oraş a unui grup mic elitar, alcătuit din 8 negustori de ghilda a doua, care se ocupau cu exportul cerealelor şi produselor animaliere prin aceste porturi.

Politica comercială promovată de administraţia imperială a influenţat direct asupra constituirii burgheziei comerciale naţionale din Basarabia, afectând substanţial această componentă etnică. Datele referitor la apartenenţa etnică a negustorilor din Chişinău la sfârşitul anilor '30 – începutul anilor '40 secolului al XIX-lea, când negustorii mai beneficiau de privilegiile minime acordate prin Regulamentul din 26 septembrie 1830 şi de privilegiile noi acordate acestei stări sociale prin decizia Senatului din 11 august 1839, sunt sistematizate în Tabelul 6.

Tabelul 6

Dinamica numerică şi componenţa etnică a burgheziei comerciale din Chişinău şi numărul certificatelor comerciale eliberate la sfârşitul anilor '30 – începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea*

Anii	Apartenenţa etnică												Numărul total	Raportul, în %
	Evrei	Velicoruşi	Greci	Bulgari	Armeni	Moldoveni	Ucraineni	Germani	Sârbi	Italieni	Austrieci	Neidentificaţi		
	Numărul certificatelor comerciale eliberate													
1838	53	49	40	33	12	12	4	1	-	-	-	17	**221**	**21,0**
1839	67	39	35	34	11	11	2	1	-	-	1	6	**207**	**19,6**
1840	71	44	35	28	12	7	1	2	-	-	-	-	**200**	**19,0**
1841	80	40	40	29	12	4	1	1	1	1	-	12	**221**	**21,0**
1842	79	33	35	32	12	3	2	-	2	1	-	6	**205**	**19,4**
În total	**350**	**205**	**185**	**156**	**59**	**37**	**10**	**5**	**3**	**2**	**1**	**41**	**1054**	**100,0**
Raportul, în %	**33,2**	**19,4**	**17,6**	**14,8**	**5,6**	**3,5**	**0,9**	**0,5**	**0,3**	**0,2**	**0,1**	**3,9**	**100,0**	**-**

* ANRM, F.75, inv.1, d.752, f.1-233 verso; d.754, f.151-151 verso, 211-211 verso, 229-229 verso, 290, 334-334 verso; d.810, f.391-398; d.860, f.1-200; d.892, f.1-279; d.957, f.1-501; Valentin Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Ediţia a doua, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2015, p.360.

Datele generalizate în Tabelul 6 confirmă ponderea destul de mare a alogenilor în comerţul capitalei: evreilor revenindu-le 33,2% din numărul certificatelor comerciale, velicoruşilor – 19,4%, grecilor – 17,6%,

---

[11] Despre comerţul Basarabiei prin portule Ismail şi Reni, *a se vedea* mai detaliat: Valentin Tomuleţ. *Rolul porturilor Ismail şi Reni în comerţul exterior al Basarabiei prin Marea Neagră (1812-1856).* În: In honorem Gheorghe Gonţa. Ţara Moldovei în contextul civilizaţiei europene. Materialele Simpozionului Internaţional. Noiembrie 2008, Chişinău, 2008, p.689-721.

bulgarilor – 14,8%, armenilor – 5,6% şi moldovenilor – doar 3,5% dintre certificatele eliberate de Duma orăşenească din Chişinău. Celorlalte etnii le revenea un rol nesemnificativ în comerţul capitalei. În plus, putem observa şi altă tendinţă. Dacă pentru negustorii alogeni este caracteristică o situaţie cât de cât stabilă, pentru negustorii moldoveni observăm o tendinţă de reducere a numărului de certificate comerciale, ceea ce corespunde, de fapt, scopului politicii comerciale promovate de ţarism în Basarabia.

Acordarea privilegiilor de 10 ani negustorilor din Basarabia conform Regulamentului ghildelor din 26 septembrie 1830, îndeosebi eliberarea de taxa pentru certificatele comerciale în primii 5 ani şi acordarea dreptului negustorilor de ghilda a treia de a practica comerţul exterior, a permis încadrarea în comerţ a tuturor stărilor sociale, indiferent de apartenenţa etnică – inclusiv a moldovenilor. Însă, limitarea privilegiilor în următorii 5 ani şi acordarea de noi privilegii (conform decretului Senatului Guvernant din 11 august 1839) negustorilor şi industriaşilor din capitală în schimbul unor investiţii serioase în dezvoltarea comerţului orăşenesc sau a celui imobiliar, i-au impus pe negustorii mai mici, care nu dispuneau de capitaluri serioase, să se transfere în categoria micii burghezii.

Un anumit interes prezintă numărul şi componenţa etnică a negustorilor de ghildă din Chişinău care au beneficiat de privilegii la sfârşitul anilor '40 ai secolului al XIX-lea (Tab.7).

Tabelul 7

Numărul negustorilor de ghildă din Chişinău care beneficiau de privilegii de 10 ani şi valoarea capitalului comercial declarat (în mii ruble argint) în 1849*

Negustori	Categoria ghildei									Numărul şi valoarea totală a capitalului		
	I			II			III					
	Persoane	Capitaluri declarate	Valoarea capitalului	Persoane	Capitaluri declarate	Valoarea capitalului	Persoane	Capitaluri declarate	Valoarea capitalului	Persoane	Capitaluri declarate	Valoarea capitalului
Creştini**	2	2	30,0	14	8	48,0	60	39	93,6	**76**	**49**	**171,6**
Greci	-	-	-	7	4	24,0	18	9	21,6	**25**	**13**	**45,6**
Armeni	-	-	-	3	1	6,0	43	17	40,8	**46**	**18**	**46,8**
Evrei	8	4	60,0	37	17	102,0	177	77	184,8	**222**	**98**	**346,8**
Cetăţeni de onoare	4	1	15,0	-	-	-	1	1	2,4	**5**	**2**	**17,4**
Total	**14**	**7**	**105,0**	**61**	**30**	**180,0**	**299**	**143**	**343,2**	**374**	**180**	**628,2**

* ANRM, F.134, inv.3, d.88, f.246 verso-250.
** În categoria „creştini" intrau negustori de diferite etnii, în afară de greci şi armeni.

Datele Tabelului 7 atestă că în 1849 în oraşul Chişinău au beneficiat de privilegii 180 de negustori, inclusiv: 7 (3,9%) negustori de ghilda întâi, 30 (16,7%) – de ghida a doua şi 143 (79,4%) – de ghilda a treia. Negustorilor mari angrosişti, de ghilda întâi şi de ghilda a doua, le-a revenit 37 (20,6% din numărul total) de certificate comerciale, inclusiv: creştinilor 10 (27%), grecilor – 4 (10,8%), armenilor – 1 (2,7%), evreilor – 21 (56,8%) şi cetăţenilor de onoare[12] – 1 (2,7%) certificat. Negustorilor mici de ghilda a treia, care erau mult mai mulţi la număr, iar activitatea lor comercială destul de diversă şi măruntă, le-au revenit 143 de certificate comerciale, inclusiv: 39 (27,3%) – creştinilor, 9 (6,3%) – grecilor, 17 (11,9%) – armenilor, 77 (53,8%) – evreilor şi 1

[12] ***Cetăţean de onoare*** – stare socială privilegiată, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 şi divizată în cetăţeni de viţă şi personali şi acordată fie personal pe durata vieţii, fie ereditar şi negustorilor care activau o perioadă de 10 ani la rând în prima ghildă sau 20 de ani în a doua ghildă într-un oraş, precum şi negustorilor care exercitau funcţia de consilier de comerţ sau care au fost decoraţi cu un ordin imperial, marilor industriaşi, persoanelor care s-au remarcat în domeniul ştiinţei şi artei, celor cu studii universitare, precum şi copiilor de nobili. Ei erau scutiţi de impozite, prestaţii personale, serviciu militar obligatoriu şi de pedepse corporale, aveau dreptul de a alege şi de a fi aleşi în organele de administraţie orăşenească, de a se numi în actele oficiale *cetăţean de onoare*; casele lor erau dispensate de încartiruire (Valentin Tomuleţ. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni).* Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2014, p.165-166).

(0,7%) – cetăţenilor de onoare. Aceste date atestă nu doar ponderea mare în comerţul capitalei a negustorilor mici de ghilda a treia, dar şi ponderea majoră a evreilor care au beneficiat de privilegiile de 10 ani acordate capitalei. În plus, datele Tabelului 5 atestă o pondere mică a negustorilor greci şi armeni care au beneficiat de privilegii – 31 (17,2%) de negustori (13 greci şi 18 armeni), ceea ce se lămureşte nu doar prin faptul că în comerţul capitalei predominau evreii şi ceilalţi negustori creştini şi concentrarea lor masivă în oraşele-porturi Ismail, Chilia şi Reni, dar şi prin faptul cu mulţi dintre ei, în perioada privilegiilor acordate de reforma ghildelor din 1830, au reuşit să-şi construiască case de locuit şi să-şi fondeze întreprinderi comercial-industriale.

Privilegiile acordate stărilor sociale încadrate în comerţul Basarabiei conform Regulamentului ghildelor au întărit poziţiile economice, în special ale negustorilor alogeni: armeni, greci şi evrei. Spre exemplu, conform raportului din 17 decembrie 1842 al comisiei orăşeneşti instituite pentru verificarea activităţii comerciale a negustorilor, în comerţul din Chişinău capitaluri însemnate deţineau negustorii de ghilda întâi Iacob Bogacev, Ivan Koltov, David Glikman şi Monaşko Hasilev, care comercializau mărfuri în valoare de 72 mii rub. argint. În categoria negustorilor de ghilda a doua o preponderenţă vădită revenea negustorilor evrei: L.Hasilev (12 mii), Z.Kogan (10 mii), S.Hasilev (10 mii), Ya.Hamudes (10 mii), L.Rabinovici (9 mii), P.Hasilev (8 mii), Ş.Cuciuc (7 mii), C.Fradel (4,5 mii), G.Ekselbert (2 mii), H.Livşiţ, M.Gudelman, V.Kiţis (toţi trei câte o mie de rub. argint) etc. Din numărul negustorilor creştini pot fi evidenţiaţi D.Lovcinski (14 mii), D.Inozemţev (10 mii), K.Minko (10 mii), soţia lui N.Maltiţa (10 mii rub. argint) etc. O bună parte dintre aceşti negustori deţineau câte 1-2-3 prăvălii, unde comercializau cele mai diverse mărfuri [70, f.20 verso-23].

Marea majoritate dintre acesti negustori îi întâlnim în rapoartele comisiei orăşeneşti pentru verificarea activităţii comerciale a negustorilor din Chişinău şi în anii următori [71, f.18-66; d.1575, f.9-26; d.1578, f.38-63].

Destul de puternice erau poziţiile negustorilor angrosişti armeni şi greci în oraşele-porturi Ismail şi Reni, graţie veniturilor considerabile pe care le obţineau de la comercializarea cerealelor, care constituia pondera cea mai mare în comerţul exterior şi interior al Basarabiei. În 1831, spre exemplu, în comerţul exterior prin portul Ismail erau încadraţi 54 de negustori: Nicolai şi Gherasim Veroti, Ivan Goiardi, Dmitri Karavasili, Nicolai Kordali, Carabet Hadji Markarov, Gheorghi Popandopolo, Artiom Afanasov, Dmitri Albu, Anastasie Dimitriev, Nicolai Iliadi, Andrei Caraman, Constantin Kuiumgioglo, Panait Nalbangioglo, Iacumi Piţinio, Mihailo Fotiano etc., iar în comerţul exterior prin portul Reni 23 de negustori: Varnali, Dobre, Davidoglo, Banari etc. care dispuneau de impunătoare capitaluri comerciale [72, f.4-4 verso]. În 1831 doar capitalul comercial declarat pentru înscrierea în ghildele comerciale a negustorilor din Ismail, Reni şi Chilia constituia 3582000 ruble asignate [73, f.2]. Spre deosebire de celelalte oraşe ale Basarabiei, în special oraşul Chişinău, numărul negustorilor evrei în oraşele-porturi Ismail şi Reni era destul de mic. Aceştia erau doar agenţi ai negustorilor mari angrosişti. Izvoarele de epocă ce vizează diferite aspecte ale vieţii economice şi sociale a oraşului Ismail din anii'30 ai secolului al XIX-lea atestă că „[…] evreii se ocupă în particular cu comerţul mărunt" [74, f.38].

În rapoartele ulterioare, autorităţile din Ismail evidenţiază cele mai influente familii greceşti şi armeneşti implicate în comerţul cu cereale. Spre exemplu, în raportul din 1838 administraţia locală din Ismail nota că exportul de cereale era concentrat în mâinile negustorilor de ghilda întâi – Nicolai Iliadi, Dmitri Caravalschi, Panaiot Nalbangioglo, Karabet Hadji Markarov, Anton Milanovici şi ale negustorilor de ghilda a doua – Iakov Piţinio, Gheorghe Krassa şi Anton Celebedachi, care au exportat cereale în valoare de 3799857 ruble asignate [75, f.12 verso]. Aceştia constituiau, de fapt, grupul elitar comercial din acest oraş şi din întreaga Basarabie.

Sfârşitul privilegiilor acordate oraşului Chişinău şi portului Ismail, retrocedarea sudului Basarabiei Principatului Moldovei, cu porturile Ismail, Chilia şi Reni, conform Tratatului de la Paris din 18 (30) martie 1856, au micşorat substanţial numărul negustorilor angrosişti de ghilda întâi şi a doua. La începutul anilor '60 ai secolului al XIX-lea aceştia puţin depăşeau în Basarabia 30 de familii: în 1860 – 3 (0,4%) negustori de ghilda întâi, 27 (3,1%) – de ghilda a doua şi 836 (96,5%) – de ghilda a treia; în 1861 – 2 (0,2%) negustori de ghilda întâi, 30 (3,3%) – de ghilda a doua şi 873 (96,5%) – de ghilda a treia. Constituind doar 3,5% din numărul total al burgheziei comerciale din Basarabiei, negustorii de ghilda întâi şi de ghilda a doua deţineau 9% din valoarea capitalului comercial declarat [76, f.7].

Mulţi negustori, în afară de activităţile comerciale, erau proprietari funciari [77, f. 233], deţineau spălătorii de lână [78, f.11-17], fabrici de distilare a alcoolului [79, passim], erau proprietari de abatoare [80, f.1-4], de mori cu aburi [81, p. 261], de staţiuni de montă[13] etc.

Vom supune analizei doar una dintre diversele activităţi comercial-industriale ale negustorilor de ghildă – cea a proprietarilor de staţiuni de montă. În 1835, spre exemplu, la cele 111 staţiuni de montă din Basarabia erau înregistraţi 25780 de cai, iar în 1840, la 140 staţiuni – 40000 [82, f.923-924; d.2595, f.11]. O parte dintre staţiunile de montă aparţineau negustorilor. În 1835 în judeţul Akkerman, plasa Tatarbunar, 3 dintre cele 5 staţiuni de montă aparţineau negustorului de ghilda întâi din Odesa Morholi, negustorului de ghilda a treia din Akkerman Radion Hadji Iani şi negustorului de ghilda a treia din Chilia P.Stoikov; în plasa Olăneşti, dintre cele 17 staţiuni de montă doar o staţiune aparţinea negustorului din Chişinău M.Kovalji [83, f. 30-31]. În 1851, dintre cele 67 staţiuni de montă, unde erau întreţinuţi 6227 de cai, 12 (17,9%) aparţineau negustorilor, în care erau întreţinuţi 1112 cai [84, f.37-48]. În 1855, dintre cele 120 staţiuni de montă din Basarabia, în care erau înregistraţi 11147 cai, negustorilor le reveneau: în judeţul Soroca – 2 staţiuni (446 cai), în judeţul Iaşi – o staţiune (126 cai), în judeţul Cahul – 12 staţiuni (873 cai) şi în judeţul Bender – 2 staţiuni (228 cai) [85, f.56-69].

Poziţii importante, după numărul staţiunilor de montă şi numărul de cai, deţineau negustorii în judeţul Bender (Tab.8).

Tabelul 8

Numărul staţiunilor de montă din judeţul Bender în 1857

Proprietarii staţiunilor de montă	Tipul de cai			Numărul total	Raportul, în %	Anul instituirii staţiunii	Anul deţinerii staţiunii
	Armăsari	Iepe de prăsilă	Cai de rasă simplă				
Moşierul E.G. Gagarin	5	263	90	**358**	**27,5**	1830	1830
Moşierul A.P. Laskarin	2	78	27	**107**	**8,2**	1842	1842
Colonistul din Comrat Ya.A. Trubci	2	65	21	**88**	**6,8**	1835	1835
Arendaşul negustorului C.S. Stamerov**	4	196	70	**270**	**20,8**	1850	1850
Arendaşul negustorului L.P. Stoilov***	3	82	29	**114**	**8,8**	1852	1852
Arendaşul negustorului C.A. Zotov****	3	130	78	**211**	**16,2**	1852	1852
Negustorul din Bender Z.M. Obelman*****	3	111	38	**152**	**11,7**	1845	1845
Numărul total	**22**	**925**	**353**	**1300**	**100,0**	**-**	**-**
Raportul, în %	**1,7**	**71,2**	**27,1**	**100,0**	**-**	**-**	**-**

* ANRM, F.322, inv.1, d.19, f.37-37 verso, 41.
** Negustor grec din Nejin.
*** Negustor de ghilda a treia din Chişinău.
**** Negustor de ghilda întâi din Chişinău.
****** Negustor de ghida a treia.

Datele Tabelului 8 atestă că în judeţul Bender în proprietatea negustorilor basarabeni erau 42,9% din numărul staţiunilor de montă, iar dacă ţinem cont de faptul că posesorul-grec din Nejin C.S. Stamerov era tot negustor, acest procent va creşte până la 57,1%. În proprietatea negustorilor basarabeni erau 40,9% din numărul armăsarilor şi 34,9% din numărul iepelor de prăsilă; dacă însă îl luăm în considerare şi pe negustorul C.S. Stamerov, procentul va creşte – respectiv 54,5% şi 56,1%.

[13] ***Staţiune de montă*** – în stepele Basarabiei (Bugeac) şi în unele localităţi din ţinuturile Soroca şi Iaşi erau păşunate herghelii de cai, care în documentele timpului erau numite, de cele mai multe ori, staţiuni de montă, staţiuni în care moşierii, arendaşii, negustorii şi unii ţărani se ocupau cu împreunarea diferitelor specii de cai în vederea reproducţiei şi obţinerii unor rase mai bune de cai (Valentin Tomuleţ. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni).* Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2014, p.549).

Pe parcurs a crescut numărul staţiunilor de montă, respectiv şi interesul negustorilor faţă de această ramură economică din Basarabia. Dar, în pofida creşterii numărului staţiunilor de montă, creşterea cailor nu a căpătat o dezvoltare vertiginoasă. Comitetul regional pentru creşterea cailor din Basarabia recunoştea la mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea că nu doar locuitorii din mediul rural, dar şi arendaşii se avântă mai mult după cantitate decât după calitate [86, f.8-8 verso]. Autorităţile judeţene lămureau dezvoltarea slabă a acestei ramuri economice prin faptul că moşierii şi coloniştii se ocupă, de regulă, cu creşterea oilor şi vitelor cornute mari, iar creşterea cailor nu constituie o preocupaţie de prestigiu [87, f.3-4].

Concluzii finale

Analiza izvoarelor de arhivă inedite şi a lucrărilor care au tangenţă directă cu tema de cercetare ne permite să concluzionăm că procesul de constituire şi evoluţie a burgheziei comercial-industriale în Basarabia şi a segmentului ei elitar a fost determinat de un şir de circumstanţe, atât de ordin intern, cât şi de ordin extern, atât economice, cât şi politice, atât obiective, cât şi subiective. Procesul dat era generat nu doar de factori favorizanţi – de bogăţiile naturale ale provinciei şi de potenţialul ei uman, de centrele comerciale situate în apropiere (Odesa, Ismail, Reni, Chilia şi Akkerman), de prezenţa pieţelor de desfacere avantajoase (ruseşti, austriece, moldoveneşti şi turceşti) etc., dar şi de factori frenatori, în special de politica colonial-comercială promovată de ţarism în Basarabia, de multe ori prohibitivă, care a împiedicat procesul obiectiv de formare a elementului naţional comercial început în Moldova încă în secolul al XVIII-lea şi în care au fost implicaţi activ autohtonii.

Situaţia periferică a Basarabiei şi statutul ei de colonie în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus a determinat o atitudine vădit discriminatorie a autorităţilor centrale faţă de acest teritoriu, care au limitat drepturile şi posibilităţile autohtonilor, în fond ale moldovenilor, prin faptul că în comerţul provinciei au fost atraşi în mare parte negustorii străini şi cei din guberniile interne ruse cărora le-au fost acordate diverse înlesniri şi privilegii – pentru a se încadra în categoria burgheziei comerciale.

Promovând în Basarabia o politică colonial-comercială, separând până în 1830 acest teritoriu de guberniile interne ruse prin cordonul vamal de la Nistru, iar de pieţele tradiţionale – europene – prin cel de la Prut şi Dunăre, administraţia imperială rusă, din anumite interese economice şi politice, a permis strămutarea de peste hotare şi din guberniile interne ruse a negustorilor străini, care în scurt timp deţin monopolul pe piaţa basarabeană. Burghezia basarabeană ce se forma era alcătuită, în fond, din alogeni – greci, armeni, evrei, ucraineni, ruşi etc., care deţineau cea mai mare parte din capitalul comercial, constituind, de fapt, elita comercială din Basarabia.

După 1831, odată cu intrarea în vigoare a Regulamentului ghildelor şi perfectarea juridică a acestei stări sociale, pe parcursul anilor '30-'60 ai secolului al XIX-lea în Basarabia a crescut nu doar numărul burgheziei comerciale, dar şi nivelul de avere – capitalul comercial. Burghezia comercială basarabeană, formată în fond din alogeni, va deţine un loc important între guberniile europene ale Imperiului Rus atât după număr, cât şi după nivelul de avere – capitalul comercial.

O trăsătură caracteristică a elitei comercial-industriale din Basarabia va prezenta faptul că pe lângă componenta românească se va constitui o puternică componentă alogenă, reprezentată în cea mai mare parte din etnici greci, armeni şi evrei care au migrat în regiune după anexare, pentru a beneficia de privilegii şi cărora, pe parcurs, li se vor adăuga comercianţii ruşi, ucraineni, bulgari etc. Elementul burghez naţional era în faza incipientă de constituire, influenţat direct de regimul de suzeranitate otomană, ceea ce a cauzat lipsa de securitate a afacerilor ce a caracterizat regiunea timp de mai multe secole, de dezastrul cauzat de războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea care au influenţat negativ asupra procesului de acumulare iniţială sau primitivă a capitalului. În aceste condiţii, segmentul elitar al burgheziei comercial-industriale era în fond alogen – alcătuit din armeni, greci şi evrei, care au concentrat în mâinile lor principalele afaceri comerciale, în special exportul de cereale şi produse animaliere prin portul-franc Odesa şi prin porturile dunărene – Ismail, Reni şi Chilia.

Referinţe:

1. Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F.19, inv.3, d.130, d.29, f.53.
2. *Ibidem*, f.53 verso.
3. AISR, F.19, inv.3, d.129, f.17 verso.
4. AISR, F.1308, inv.1, d.3, f.2.
5. POLIS. Revistă de ştiinţe politice, 1995, nr.4, passim.
6. BEJAN, P. Autoritatea elitelor diriguitoare. În: *POLIS. Revistă de ştiinţe politice*, 1995, nr.4, p.13-18.

7. Articolele acestor autori, *a se vedea în*: *Xenopoliană.* Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi, IV, 1-4, Iaşi, 1996, passim.
8. TOMULEŢ, V. *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Ediţia a doua, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2015, p.441.
9. Materialele Conferinţei au fost publicate în culegerea: *Studii de arhondologie şi genealogie. I*. Chişinău, 2013. 346 p.
10. TOMULEŢ, V. Elite ale burgheziei basarabene: negustorii de ghildă angrosişti din Chişinău (1812-1868). În: *Studii de arhondologie şi genealogie*. *I*. Chişinău, 2013, p.23-52.
11. TOMULEŢ, V. *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Ediţia a doua, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2015, p.440-483.
12. *Dicţionar explicativ al limbii române*. Ediţia a II-a. Bucureşti, 1996, p.337.
13. OPREA, I., PAMFIL, C-G., RADU, R., ZASTROIU, V. *Noul dicţionar universal al limbii române*. Ediţia a doua. Bucureşti, 2007, p.424.
14. TĂMAŞ, S. *Dicţionar politic. Instituţiile democraţiei şi cultura civică.* Bucureşti, 1993, p.100-101.
15. *Dicţionar de sociologie* / Coordonatori C.Zamfir, L.Vlăsceanu. Bucureşti, 1998, p.211.
16. КРИВОРУЧЕНКО, В.К., МАЦУЕВ, ПЛОТНИКОВ, А.Н., СЫЗДЫКОВА, Ж.С. Элита: к вопросу о понятии. В: *Государство и гражданское общество: политика, экономика, право* (Москва), 2012, №3, с.131.
17. BĂDESCU, I. *Mari sisteme sociologice. Curs de istoria sociologiei*. Oradea, 1998, p.163.
18. BALTASIU, R. *Sociologie economică şi teoria elitelor*. Bucureşti, 2003, p.92.
19. IACOB, D.D. *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Iaşi, 2015, p.13-14.
20. VARZARI, P. *Introducere în elitologie*. Chişinău, 2003, p.6.
21. MUNTEAN, I. Explicarea încrederii în Parlamentul României prin teoria elitelor. În: *Revista Transilvană de ştiinţe administrative*, 2013, nr.2(33), p.121.
22. TOMULEŢ, V., BIVOL, V. Elite ale burgheziei basarabene: negustorii angrosişti armeni şi greci (1812-1868). În: *Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Anuarul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Serie nouă*. (Chişinău), 2012, vol.VI (XXI), nr.2, p.216.
23. TURLIUC, C. Elita economică în România la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. Rolul industriaşilor evrei. În: *Xenopoliană. Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi,* IV, 1-4. Iaşi, 1996, p.123.
24. ONOFRAŞ, M., RUSU, C., VULPE, A. *Dicţionar explicativ pentru elevi*. Bucureşti, 2003, p.93.
25. PLATON, A-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*. Iaşi, 1997, p.1.
26. *Ibidem*, p.6.
27. *Ibidem*, p.66.
28. *A se consulta* în acest sens: PLATON, A-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române*, p. 47-83.
29. *A se consulta* mai detaliat: TOMULEŢ, V. Unele consideraţii de ansamblu privind tipologia burgheziei basarabene în perioada modernă. În: *Symposia professorum. Seria Istorie*, 1999, Chişinău, 1999, p.39-40.
30. AISR, F.571, inv.5, d.769, f.93-94 verso.
31. AISR, F.1263, inv.1, d.101, f.681-681 verso.
32. AISR, F.560, inv.3, d.204, f.21-29.
33. Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F.75, inv.1, d.426, f.41-42.
34. ANRM, F.75, inv.1, d.157, f.42.
35. ANRM, F.3, inv.1, d.341, f.1-1 verso.
36. AISR, F.1308, inv.1, d.8, f.91.
37. ANRM, F.3, inv.1, d.341, f.1-1 verso. Din alte izvoare aflăm că după expirarea termenului înlesnirilor „prelungite", la 2 octombrie 1816 autorităţile locale au început să sechestreze averea locuitorilor, dar, ţinând cont de importanţa deosebită a acestei acţiuni, autorităţile imperiale au ordonat ca măsura în cauză să fie stopată până la sosirea guvernatorului civil C.A. Catacazi, care urma să organizeze aplicarea ei, capitaţia fiind amânată până la 1 ianuarie 1817; sumele adunate din octombrie 1816 urmau să fie restituite populaţiei (AISR, F.1308, inv.1, d.8, f.91). De altfel, înlesnirile nu au fost prelungite, ci pur şi simplu a fost amânată capitaţia, până când, după cum indică izvorul, „[…] se va linişti poporul, gata să-şi părăsească lăcaşele, iar rezidentul plenipotenţiar, între timp, va reuşi să adune informaţii pentru a putea stabili modalităţile de determinare şi repartizare a prestaţiilor" (Ibidem, f.91 verso).
38. AISR, F.19, inv.3, d.129, f.222.
39. ANRM, F.5, inv.1, d.3, f.662-664.
40. Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AIMSR), F. Armata Moldovenească (AM), inv.182"a", cert.7, f.12.
41. ANRM, F.75, inv.1, d.105, f.1 verso-2, 9 verso-10.
42. *Ibidem*, f.12.
43. ANRM, F.75, inv.1, d.160, f.1-7; d.157, f.54-61.
44. ANRM, F.4, inv.2, d.22, f.13.
45. ANRM, F.75, inv.1, d.437, f.28-38 verso.
46. ANRM, F.75, inv.1, d.194, f.17 - 17 verso.
47. *Ibidem*, f.53.

48. ANRM, F.6, inv.2, d.399, f.2-11, 14-15, 17, 20, 23-24, 27, 31, 34, 37, 40,43, 48, 51, 54, 58-59, 63,67, 70-71, 73, 76, 80, 83, 86, 89, 92, 95, 98, 101, 104, 110, 114, 122, 126, 130, 133, 138, 141.
49. AISR, F.1152, inv.1, vol.I, 1822, d.18, f.1.
50. AISR, F.19, inv.3, d.130, f.2.
51. *Ibidem*, f.2 verso.
52. *Ibidem*, f.3.
53. *Ibidem*, f.3-3 verso.
54. ANRM, F.75, inv.1, d.426, f.34.
55. Arhiva de Stat din regiunea Odesa (ASRO), F.1, inv.214, d.22, a.1831, f.2 verso, 3 verso, 4 verso.
56. ANRM, F.75, inv.1, d.554, f.22-38.
57. TOMULEŢ, V., BIVOL, V. Elite ale burgheziei basarabene: negustorii angrosişti armeni şi greci (1812-1868). În: *Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Serie nouă*. (Chişinău), 2012, vol.VI (XXI), nr.2, p.216.
58. ANRM, F.6, inv.2, d.370, f.93 verso-94.
59. ANRM, F.134, inv.3, d.57, f.291.
60. AISR, F.571, inv.5, d.769, f.93.
61. AISR, F.571, inv.5, d.769, f.93-93 verso.
62. AISR, F.571, inv.5, d.769, f.93 verso.
63. Ibidem, f.93 verso-94.
64. Город Кишинев. В: *Журнал Министерства внутренних дел*. СПб, 1845, т. II, с.229-230.
65. AISR, F.571, inv.5, d.769, f.261-263.
66. ANRM, F.2, inv.1, d.3643, f.19 verso.
67. AISR, F.571, inv.5, d.769, f.300-303.
68. ANRM, F.2, inv.1, d.3265, f.161 verso; d.4517, f.105 verso; d.3586, f.31; d.4141, p.I, f.35-35 verso, d.4411, p.III, f.159-159 verso; d.5286, f.67-67 verso; d.5362, f.9 verso-10; F.75, inv.1, d.957, f.1-501; d.1207, f.12-552; d.1245, f.25-30; d.1375, f.1-12, 19-22; ASRO, F.3, inv.1, d.30, f.7 verso-8.
69. ANRM, F,24, inv.1, d.8, f.72.
70. ANRM, F.75, inv.1, d.1033, f.20 verso-23.
71. ANRM, F.75, inv.1, d.1157, f.18-66; d.1578, f.38-63; 1575, f.9-26.
72. ANRM, F.2, inv.1, d.1619, f.4-4 verso.
73. AISR, F.560, inv.7, d.600, f.2.
74. ANRM, F.2, inv.1,d.2325, f.38.
75. ANRM, F.2, inv.1, d.2985, f.12 verso
76. ANRM, F.2, inv.1, d.7228, f.7.
77. ANRM, F.2, inv.1, d.5775, f.233.
78. ANRM, F.2, inv.1, d.1838, f.11-17.
79. ANRM, F.2, inv.1, d.4879, passim.
80. ANRM, F.6, inv.2, d.957, f.1-4.
81. МУНТЯН, М.П. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В: *Ученые записки Кишиневского ун-та. (История*). Кишинев, 1972, т.117, с.261.
82. ANRM, F.2, inv1, d.2591, p.II, f.923-924; d.2595, f.11.
83. ANRM, F.2, inv.1, d.203, f.30-31.
84. ANRM, F.2, inv.1, d.5619, f.37-48.
85. ANRM, F.129, inv.1, d.75, f.56-69.
86. ANRM, F.129, inv.1, d.74, f.8-8 verso.
87. ANRM, F.129, inv.1, d.19, f.3-4.

Notă: Articolul este realizat în cadrul Proiectului de cercetare *Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I*, cifrul 20.80009.0807.36, Program de Stat (2020-2023).

Date despre autori:
Valentin TOMULEŢ, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro
ORCID: 0000-0003-4696-2064
Sorin GRAJDARI, masterand, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: grajdari.sorin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9385-5195

Prezentat la 17.04.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.44-56*

CZU: 930.1(=161.1)"18":94(=135.1)(497) **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5018021**

ROMÂNII DIN BALCANI ÎN CERCETĂRILE SLAVIŞTILOR RUȘI DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Liliana ROTARU, Ion EREMIA
Universitatea de Stat din Moldova

Interesul politic și geostrategic al Rusiei față de Balcani și expansionismul rus în această direcție au produs în secolul al XIX-lea o întreagă literatură, în special literatură etnografică și statistică despre poporul slav din sudul Dunării, dar și despre comunitățile etnice care coexistau cu el. În acest studiu, autorii și-au propus să identifice în cercetările slavilor ruși din secolul al XIX-lea informații și considerații ale rușilor despre românii din sudul Dunării. În cea mai mare parte, primii slaviști ruși erau reprezentanți ai grupurilor etnice slave, originari din zona balcanică, care studiau la universitățile rusești și / sau erau angajați în serviciul împăratului rus. Deoarece acești cercetători cunoșteau limbile slave sudice, dar și scopul investigațiilor, cercetările lor poartă mai mult un caracter statistic și descriptiv, cu puține intervenții analitice. În lucrările analizate în acest studiu, slaviștii au atestat o prezență importantă a românilor în sudul Dunării, românii fiind identificați cu nume diferite – rumuni, volohi, valahi, țințari, cuțovlahi etc., dar toți vorbind aceeași limbă. Deși ponderea demografică atestată a românilor din Balcani nu a fost foarte importantă, aceștia sunt prezenți în toate statisticile elaborate de slaviști ca fiind a 5-a națiune din Balcani, după bulgari, sârbi, greci, evrei, albanezi sau turci. În acest fel, a crescut interesul cercetătorilor ruși pentru o națiune creștin-ortodoxă. Deși prezenți, românii din acea regiune nu contau cu adevărat. Însă, datorită intereselor militare și politice ale Imperiului Rus în Balcani, a fost posibil să se păstreze informații foarte diverse și valoroase despre prezența românilor la sud de Dunăre.

Cuvinte-cheie: *slaviști, Imperiul Rus, Balcani, Dunăre, români, rumuni, volohi, valahi, țințari, cuțovlahi.*

THE ROMANIANS FROM THE BALKANS IN THE RESEARCH OF THE XIX CENTURY RUSSIAN SLAVICISTS

Russia's political and geostrategic interest in the Balkans and Russian expansionism in this direction produced a whole literature in the 19th century, especially ethnographic and statistical literature about the Slavic people from the south of the Danube, but also about the ethnic communities that co-existed with them. In this study, the authors set out to identify information and considerations of the Russians about the Romanians from the south of the Danube in the researches of the Russian Slavicists from the 19th century. For the most part, the first Russian Slavicists were representatives of the Slavic ethnic groups, originally from the Balkan area, who studied at Russian universities and/or were employed in the service of the Russian emperor. The fact that those researchers knew southern Slavic languages, but also for the investigation purpose, had determined a more a statistical and descriptive character of these researches, with few analytical interventions. In the works analysed in the text of the study, the Slavicists attested an important presence of Romanians in the south of the Danube. Romanians were identified with different names – *rumuni, volhi, valahi, tintar, cuţovlahi* etc., but all of them spoke the same language. Although the attested demographic share of Romanians in the Balkans was not very important, they were presented in all statistics made by the Slavicists as the 5th nation in the Balkans, after Bulgarians, Serbs, Greeks, Jews, Albanians or Turks. In this way, the interest of Russian researchers in a Christian-Orthodox nation increased. Although numerous, the Romanians in that region did not really matter. But due to the military and political interests of the Russian Empire in the Balkans, it was possible to preserve a very diverse and valuable information about the presence of Romanians south of the Danube.

Keywords: *Slavicists, Russian Empire, Balkans, Danube, Romanians, Rumuni, Volohi, Valahi, Țințari, Cuțovlahi.*

Binecunoscutul interes politic și geostrategic al Rusiei față de peninsula Balcanică a produs în secolul al XIX-lea o întreagă literatură și mai ales literatură științifică despre popoarele slave de la sud de Dunăre, dar și despre comunitățile etnice conlocuitoare cu acestea. Deși cercetătorii ruși susțin că știința istorică a inițiat cercetări cu adevărat științifice despre slavii din afara statului rus începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea [1,2], trebuie să recunoaștem că interesul rușilor față de zona Balcanilor va spori în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Anume în prima treime a secolului al XIX-lea se consolidează relațiile politice și culturale slavo-ruse și demarează studierea științifică a istoriei și culturii popoarelor slave din afara statului rus [3, p.24-25]. Au existat numeroase motive și impulsuri pentru aceasta: în primul rând, la începutul secolului al XIX-lea are loc consolidarea conștiinței naționale rusești ca urmare a campaniei lui Napoleon în Rusia (1812) și a revoltei decembriștilor, iar imperialismul rus, manifestat în războaiele ruso-turce din 1806-1812 și din 1828-1829,

precum și în campaniile trupelor ruse în Balcani și în zona Mediteranei, a condus la creșterea prezenței rușilor în Balcani și a consolidat relațiile rușilor cu slavii de sud. Pe de altă parte, mișcarea națională a slavilor din afara statului rus și formarea statalității și culturii lor naționale au fost exploatate de ambele părți pentru argumentarea ideii de „apărare a intereselor creștinilor ortodocși", determinând totodată și extinderea Imperiului Rus în Balcani. În contextul dezvoltării unei slavistici ruse, dezvoltare determinată inclusiv de interesele politice și geostrategice ale Rusiei în Peninsula Balcanică, slaviștii ruși au trebuit să țină cont în periegezele lor științifice și de etniile și popoarele care conlocuiau cu slavii din afara statului rus. În așa fel românii din Balcani au ajuns subiect al cercetărilor științifice ale slaviștilor ruși. Doar că și până la crearea științei slavisticii ruse, încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, lumea slavă de răsărit știa despre existența și prezența vlahilor la sud de Dunăre prin intermediul unor lucrări care nu erau neapărat dedicate istoriei slavilor din afara Imperiului.

Unul dintre primii savanți care le-a vorbit rușilor despre prezența românilor de la sud de Dunăre a fost **Piotr Rychkov** (Пётр Иванович Рычков) – un funcționar rus, geograf și istoric, și primul etnic dintre rușii „nativi" (etnici) membru-corespondent al Academiei Imperiale din Petersburg (din 1759), autor a peste 60 de lucrări științifice [4, p.710-712]. În studiul privind istoria veche a Kazanului (*Опыт Казанской истории древних и средних времён*) [5, p.7], publicat în anul 1767, Piotr Rychkov, ca și alți predecesori, consideră că cei mai vechi locuitori ai pământurilor din regiunea râului Volga au fost bulgarii. Pentru a consolida această opinie, Piotr Rychkov invocă mai multe cronici vechi, printre care și letopisețul „scris [подписан, aici, *scris* – *n.n.*] de mâna binecunoscutului în biserica noastră arhiepiscop de Kiev Petru Movilă". Iar pentru a explica dispariția ulterioară a bulgarilor din regiunile Volgăi, autorul rus preia din letopisețul lui Petru Movilă un citat destul de lung despre trecerea bulgarilor la sud de Dunăre în domnia lui Constantin al IV-lea (652-685) (Константине Брадатомь) și menționează că, ajungând în Misia (Moesia – *n.n.*), bulgarii i-au găsit locuind deja aici pe vlahi și sârbi [5, p.7]. În așa mod, slavistul Piotr Rychkov, deși tangențial și fără o intenție specială, va face cunoscut rușilor faptul prezenței vlahilor la sud de Dunăre. Alte fapte sau informații despre cei din urmă Piotr Rychkov nu mai consemnează în studiul amintit. Dar mențiunea propriu-zisă a prezenței vlahilor la sud de Dunăre, alături de bulgari și sârbi, ne determină să credem că Rychkov le-a indicat cercetătorilor care vor veni că vlahii alcătuiesc o comunitate importantă de care rușii trebuie să țină cont, inclusiv în plan politic.

Tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la Viena va fi publicată în anul 1794 o lucrare despre istoria popoarelor slave „în special a bulgarilor, horvaților [croaților – *n.n.*] și a sârbilor" [6] semnată de **Iovan Raici** (Иоанн Раич) (1726 - 1801). Lucrarea scrisă în limba slavo-sârbă (un amestec al limbii ruse bisericești cu limba sârbă) îl avea drept autor pe scriitorul și istoricul sârb Iovan Raici, devenit arhimandritul Ioann al Mănăstirii Kovilj din provincia Vojvodina, regiunea Bačka (Serbia). Pentru că își făcuse studiile la Academia din Kiev, Iovan Raici era bine cunoscut în mediile intelectuale din Rusia, fapt demonstrat și prin republicarea lucrării amintite la Sankt Petersburg chiar la un an de la apariția editorială [7].

Este important pentru subiectul abordat aici mai ales capitolul XIX al lucrării, intitulat *Despre semislavi sau vlahi*, unde Iovan Raici, abordând problema etnogenezei vlahilor, realizează un repertoriu al opiniilor mai multor autori care s-au preocupat anterior de problema originii *vlahilor sau românilor.* În urma analizei istoriografice, Iovan Raici susține cu încredere că vlahii provin de la romani, de aceea „și se numesc în limba maternă români (румуни), adică romani" [6, p.221]. În așa mod, autorul sârb de la sfârşitul veacului al XVIII-lea nu are nicio îndoială despre faptul că vlahii sunt români și în textul lucrării sale va utiliza aproape exhaustiv sintagma *vlahii sau românii* (влахи или румуни) [6, p.221].

Totodată, Iovan Raici este ferm convins că un element important în procesul de etnogeneză al vlahilor l-a constituit elementul slav, iar limba vlahilor, scrie autorul sârb, este rezultatul fuziunii a două limbi – cea a romanilor și cea a slavilor. Drept urmare, Iovan Raici le mai spune vlahilor „neamul vlahoslav" sau „slavovlah" [6, p.226-227], aceștia, susține autorul, pot fi considerați drept semislavi [6, p.219-225].

În lucrarea sa Iovan Raici menționează și un alt nume cu care erau desemnaţi vlahii din Balcani, cum ar fi cel de *morlaci*. Autorul susține că acest nume provine de la toponimul *Morlah*, nume dat de către greci unui munte din Croaţia, numit şi Muntele Alb. Anume de la numele muntelui Morlah își va trage numele şi poporul care locuia în preajmă, deşi alţii i-au numit pe aceștia *mavrovlahi* (vlahii negri). O altă parte a populaţiei a fost numită în batjocură de către greci *coţovlahi*, adică „vlahi șchiopi", pentru că mulţi dintre ei şi-au pierdut membrele (picioarele) în timpul războaielor [6, p.224].

Este importantă şi menţiunea autorului despre „învăţaţii vlahi", care îi consideră pe geţi strămoşii lor [6, p.219]. Geţii au locuit în Dacia care includea Ardealul, Moldova şi „Ugrovlahia", care mai târziu s-a numit

Volohia [6, p.219]. De asemenea, cu referință la investigaţiile predecesorilor săi, Iovan Raici afirma că și „*arnăuţii*, simplu numiţi *ţinţari*, în esenţa lor, de asemenea sunt de neam roman, proveniţi de la *vlahii dacici*" [6, p.223].

În anul 1829, **Iurie Venelin** [8, p.905-906] (numele real Gheorghe Guța) (1802-1839), de origine rusino-huţulă, născut la Tibava (astăzi Ucraina, Transcarpatia), publică la Moscova o lucrare consacrată istoriei bulgarilor, intitulată *Bulgarii vechi și cei din prezent prin prisma atitudinii lor politice, naționale, istorice și religioase față de ruși*. Referindu-se la structura etnică a unor regiuni de la sud de Dunăre, autorul afirmă că populaţia Bulgariei este preponderent alcătuită din bulgari, dar aceștia conlocuiesc cu turci, volohi şi greci, pe când Tesalia este populată (în ordinea autorului) din volohi, bulgari, turci şi greci. În alte zone, în care locuiesc bulgari, precum Rumelia, Macedonia şi Albania, autorul nu-i aminteşte pe români ca locuitori în aceste regiuni [9, p.2-3].

Unul dintre cei mai importanţi filologi-slavişti din Rusia primei jumătăți a secolului al XIX-lea a fost **Piotr I. Preis** (1810-1846) [10, p.116]. Deși Preis a murit la 36 de ani, publicând foarte puține lucrări (mai multe au rămas până astăzi manuscrise), a avut faima de mare savant și a lăsat o impresie uriașă asupra cercetătorilor ruși și străini. Iar celebrul slavist ceh Pavel Jozef Šafárik s-a bazat în mare parte pe cercetările realizate de către Piotr Preis și în special pe cunoștințele acumulate de ultimul în timpul călătoriilor științifice în lumea slavă a Europei (1839-1842). În așa fel, devine destul de importantă pentru cercetarea noastră traducerea în rusă (cu comentariile lui P.Preis) a lucrării lui Pavel Šafárik *Despre volohii lui Nestor*, pe care Piotr Preis a publicat-o în 1837 în revista Ministerului Învățământului Public al Rusiei. Prin această traducere comentată, slavistul Preis comunică auditoriului rus concepțiile (comentate) ale lui P.Šafárik despre slavi și volohi, despre originea celtică a volohilor și cum s-a extins asupra romanilor transferați în Dacia numele de vlahi etc. Solidarizând cu P.Šafárik, Piotr Preis susține că din timpuri străvechi slavii locuiau în țările de la Dunăre, pe care le numeşte Illiricom, cu precizarea, în paranteze, că este vorba despre Ungaria şi ţările limitrofe acesteia. De asemenea, autorii consideră (ca și Nestor în cronica sa) că slavii, alungaţi de către volohi din patria lor de la Dunăre, s-au retras spre nord şi s-au unit cu cei de acelaşi neam cu ei. Piotr I. Preis nu indică și nu se expune asupra perioadei istorice în care ar fi avut loc aceste evenimente, dar menționează că Nestor credea că slavii trăiau la Dunăre încă în vremea Apostolilor. De asemenea, P.I. Preis consideră că Nestor îi confunda pe volohii săi cu valahii actuali [11, p. 216-217]. Autorul traducerii consideră că cronicarul Nestor a luat informaţia despre aceea că slavii au locuit la Dunăre și au fost alungaţi de acolo de către volohi din tradiţia populară şi nu s-a bazat pe vreo sursă scrisă, iar de la bizantini a luat informaţia referitoare la regiunea de la Dunăre, Illiricom [11, p.219].

Încercând să răspundă la întrebarea, pe cine avea în vedere Nestor sub numele de volohi, P.Preis susține, împreună cu P.Šafárik, că vechiul termen *Vlah* este egal cu germanul *Walh, Vëalh, Walsche* şi semnifică omul de origine celtică sau galică. Vechii slavi, continuă autorul, au dat numele de *vlahi* doar popoarelor din neamul celtic, dar, treptat, acest nume a fost trecut şi asupra romanilor. În aşa mod, conchide P.Preis, în timpurile de mai târziu slavii i-au numit vlahi pe acei romani care au fost transferaţi în Dacia [11, p.220]. P.Preis susține, după P.Šafárik, că regiunea dintre râurile Ibar şi Drina din sudul Serbiei este numită de către ilirieni *Vlahia Veche* (Старый Влахъ), fapt care, consideră cercetătorii, atestă că aici cândva au locuit triburile galilor. De asemenea, ţara din limitele Dalmaţiei, Croaţiei şi Bosniei se numea anterior Vlahia (Влахи) şi aici au locuit cândva galii sau celţii. În concluzie, autorul studiului susține (odată cu el și traducătorul lui) că slavii îi cunoșteau pe galii vechi sub numele de *vlahi*. Aşadar, conchide el, în timpurile îndepărtate slavii au fost alungaţi de celţi sau de gali din ţara de la Dunăre şi că majoritatea lor a migrat peste Munţii Carpaţi la conaţionalii lor (единоплеменникам) [11, p.221-222].

Conform lui P.Šafárik și traducătorului lui, galii au apărut în regiunea dintre Drava, Sava şi Dunăre, adică în Iliria şi Pannonia, prin anii 350-337 înainte de Hristos, alungându-i de acolo pe slavi, dar a observat şi faptul că autorii antici nu-i menţionează niciodată pe slavi. Încercând să răspundă la întrebarea de ce se întâmplă acest lucru, P.Preis invocă argumentul lui P.Šafárik, precum că autorii antici îi menţionează doar pe acei care au fugit înspre ei – panonieni, iliri, geţi, dar despre celelalte popoare mai îndepărtate ei nu aveau cunoştinţă [11, p.226-228]. Iar acești slavi veci ar fi locuit la Dunăre, în Iliria şi Pannonia, până la mişcarea slavilor din secolul al VI-lea, şi au fost alungaţi de acolo de către volohi, care, după cum reiese din gândurile anterioare ale lui P.Preis, de fapt erau triburi germanice ale celţilor sau galilor [11, p.233].

De asemenea, în traducerea articolului *Despre volohii lui Nestor* P.Preis insistă să aducă la cunoştința cititorului mai multe informații foarte interesante despre vlahii-morlaci și despre originea termenului „vlahi"

(valahi). P.Prais se întreabă dacă au ceva în comun „volohii lui Nestor" cu vlahii din Peninsula Balcanică. Atât P.Šafárik, cât și traducătorul lui, solidarizează cu concepția recunoscută în secolul al XIX-lea, precum că vlahii sau morlacii (identitatea acestor termeni era recunoscută unanim) erau o populație romanică slavizată, ocupația principală a cărora era creșterea animalelor, de unde se trage și conotația disprețuitoare a etnonimului vlahomorlak.

Un alt autor care s-a preocupat de problema ce interesează aici a fost slavistul rus **Apolon Alexandrovici Maikov** (1826 - 1902), autorul unuia dintre cele mai importante și fundamentate studii despre istoria Serbiei. Lucrarea intitulată *Istoria limbii sârbe după monumentele scrise în grafie chirilică în legătură cu istoria poporului* a fost publicată la Moscova în anul 1857 [12], tradusă și publicată chiar în anul următor în limba sârbă [13]. În compartimentul dedicat Dubrovnikului, A.A. Maikov susține că vlahii sunt menţionaţi în mai multe cazuri în sursele scrise pe care le-a consultat, în calitate de supuşi ai Dubrovnikului, referindu-se la opinia lui Reinz**,** care credea că vlahi erau numiţi slavii care locuiau în preajma oraşelor, adică agricultorii, păstorii etc. În rezultatul propriilor cercetări ale surselor documentare examinate care îi amintesc pe vlahi, A.Maikov concluzionează că termenul *vlah* era utilizat de sârbi pentru a-i desemna pe italieni, în general [14, p.159].

În așa fel, analiza surselor îi permite cercetătorului A.A. Maikov să formuleze concluzia că termenul *vlah* nu desemnează o stare socială, ci un popor. „Vlahul, susține slavistul, este contrapus sârbului, dubrovceanului, zahlumleanului şi pomoreanului; vlahii beneficiază de judecată specială, în care jumătate din judecători sunt vlahi, iar jumătate sunt sârbi. Vlahul este preocupat de comerţ şi merge cu mărfuri în ţări străine" şi, se întreabă nedumerit autorul, „oare chiar toate acestea se referă numai la plugari şi la păstori?". Astfel, urmează concluzia autorulu potrivit căreia termenul *vlah* este un nume foarte vechi dat străinilor, care s-a păstrat la slavi încă din perioada invaziei celţilor sau volohilor în secolul al IV-lea până la Hristos. Tocmai din această perioadă, crede autorul, au rămas în Serbia două toponime locale: „Vlahia veche" (Старый Влахъ) − pentru partea de sud a Serbiei, regiune situată între Ibar şi Drina, şi Vlahii (Влахи) − pentru regiunea situată între Dalmaţia, Croaţia şi Bosnia. Ulterior, A.A. Maikov susține că slavii au împrumutat acest nume de la celţi şi l-au transferat asupra dacilor, care erau un amestec al aborigenilor cu romanii şi, de asemenea, au început să-i numească volohi sau valahi. Astfel, nu este de mirare faptul, consideră slavistul, că în sursele pe care le-a cercetat termenul *vlah* desemnează pe străini, în special pe italienii sau latinii care locuiesc în Dubrovnik şi în Serbia [14, p.160].

Totuşi, autorul susține că au dreptate şi autorii care consideră că vlahul este slavul păstor şi agricultor şi invocă surse documentare pentru a demonstra că prin termenul *vlahi* erau desemnați păstorii, pentru a evidenția deosebirea dintre păstori şi plugari. Şi aici autorul intervine cu o opinie foarte interesantă. El constată că este adevărat că ocupația principală a volohilor care locuiau în patria lor, precum și a celor din Serbia, era creşterea animalelor, dar, susține A.A. Maikov, „nu putem crede că această îndeletnicire de bază a slavilor să fi fost numai în mâinile străinilor. Mai degrabă, vlahii alcătuiau o parte neînsemnată a păstorilor" [14, p.160]. În așa mod, susține slavistul, nu ar trebui să înţelegem că doar vlahii şi albanezii erau păstori. A.A. Maikov consideră că anume ocupaţia principală a vlahilor şi albanezilor a determinat transferul numelui *vlah* asupra întregii populații sârbe, ultima având aceeaşi îndeletnicire ca şi vlahii şi albanezii, adică creşterea animalelor [14, p.161].

Subliniind faptul că locuitorii Dubrovnikului desemnau cu termenul *vlahi* populația rurală, care locuia în afara oraşului, uneori îi numeau „de munte", adică păstori, autorul se întreabă: ce trebuie să înţelegem din această utilizare diferenţiată a termenului *vlah*? Răspunsul autorului este destul de interesant: dubrovnicenii numeau cu acest nume pe sârbi şi pe orice slav, iar sârbii desemnau cu acest nume pe dubrovniceni şi pe orice latin. Pe de altă parte, continuă autorul, deoarece în Dubrovnik slavii alcătuiau pătura inferioară, termenul *vlah* a început să desemneze pe orice locuitor din zona rurală. Exact aşa şi în Serbia: deoarece valahii se ocupau cu păstoritul, numele *vlah* a fost dat în mod prioritar păstorilor. Autorul invoca şi un proverb sârb în care se vede că vlahii erau numiţi săraci (сиромаси) [14, p.161].

Referindu-se la Dalmaţia, slavistul Maikov susține că aici termenul *vlah* desemnează pe orice plugar. Foarte preţioasă este observaţia autorului că „acum (adică, la mijlocul secolului al XIX-lea – *n.n.*) sârbii şi bosniacii de credinţă catolică şi musulmană şi, de asemenea, turcii îi numesc *vlahi* pe sârbii ortodocşi". Este evident, conchide autorul, că la bază acestui supranume se află deosebirea popoarelor, nu a categoriilor sociale ori a îndeletnicirilor. Aşa cum altădată celţii - volohii au transferat numele lor asupra a două regiuni din Serbia, tot aşa dacii-valahii au numit cu acest nume pătura cea mai de jos a poporului sârb, care aveau aceeaşi îndeletnicire ca şi ei. Ulterior, conchide A.Maikov, acest supranume a trecut de la pătura de jos la tot poporul sârb, cauza fiind aceeaşi: deosebirea etnică și de credință [14, p.161].

O altă ocupaţie a vlahilor, în afară de tradiţionalul păstorit, era căratul sării de la minele de sare în cele mai diverse regiuni [14, p.96, 161] şi a altor mărfuri [14, p.91].

Referindu-se la un caz de judecată în care sârbul se plânge pe vlah cneazului din Dubrovnik, iar vlahul se plânge pe sârb banului din Bosnia, A.A. Maikov se întreabă pe cine ar putea subînţelege sub termenul *vlah* şi pe cine sub termenul *sârb*? Comparând sursele documentare, slavistul Maikov concluzionează că termenul *vlah* desemnează pe supusul Dubrovnikului şi, probabil, pe orice dubrovnicean, iar termenul *sârb* ar desemna orice ortodox şi, în general, orice supus al Bosniei [14, p.106].

Referindu-se la evenimentele de la sfârşitul secolului al XIII-lea în legătură cu reconstrucția mănăstirii Hilandar (Muntele Athos), A.A. Maikov menționează un document, semnat de Simeon (ţarul Nemani, călugărit la mănăstirea Studeniţa, trecut apoi la Vatoped şi Hilandar) şi adresat ţarului grec Alexei (împăratul bizantin – *n.n.*). În acest document erau enumerate bunurile dăruite mănăstirii respective de către Simeon, printre care erau „sate, *vlahi*, vii, sare etc." [14, p.216]. Un alt document, cunoscut slavistului Maikov în care erau menționați vlahii, este, de asemenea, un act de danie datat cu anii 1222-1224. Documentul respectiv atestă că Manastirea Žiča din Serbia, devenită reședința arhiepiscopilor sârbi, a primit în dar 10 sate „cu toţi vlahii aflaţi în ele" [14, p.221]. Referindu-se la structura socială a Serbiei în perioadele anterioare secolului al XIX-lea, A.A. Maikov îi aminteşte pe cnezi, un titlu onorific pe care îl purtau chiar şi şefii satelor, dar, subliniază slavistul, au fost identificaţi cnezi şi printre vlahii dăruiţi mănăstirilor, adică printre păstori [14, p.248].

În așa mod, slavistul A.A. Maikov, determinat de metamorfozele politice și social-economice din Balcanii de la mijlocul secolului al XIX-lea și care și-a propus să cerceteze istoria limbii și a poporului sârb în baza documentelor scrise în grafie chirilică, a furnizat un șir de informații despre utilizarea termenului *vlahi*, conlocuitori cu popoarele slave din Peninsula Balcanică și, în special, cu sârbii.

În anul 1872, **Marin Stoianov Drinov** (1838-1906), istoricul și filologul bulgar care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Rusia, a publicat la Moscova un studiu consacrat colonizării Peninsulei Balcanice de către slavi [15, p.177-190]. Studiul, intitulat *Așezarea slavilor în Peninsula Balcanică* [16, p.138-140], era, de fapt, teza de magistru a lui Marin Drinov, devenind ulterior lector și profesor de slavistică la Universitatea Harkov. În această lucrare Marin Drinov demonstrează că Peninsula Balcanică a fost colonizată de către slavi în mai multe etape pe parcursul secolelor III - VII. Analizând populațiile cu care au intrat în contact slavii în procesul de colonizare a Balcanilor, cercetătorul Drinov a menționat un grup de populație, care erau produsul conviețuirii coloniştilor romani cu tracii romanizați, subliniind că aceştia se numeau *romei* (ромеями) sau *romani* (романами), iar slavii le ziceau *vlahi*. M.Drinov susținea că romanii sau vlahii au fost determinați sub presiunea slavilor să-şi schimbe modul de viaţă, să părăsească locurile de câmpie şi să se stabilească cu traiul în regiunile muntoase. De asemenea, autorul informează cititorul despre faptul că în secolele XI-XII Tesalia se numea Vlahia Mare, că Vlahia Mică era o parte a Etoliei, Vlahia de Sus era așezată în regiunea Epirului, iar Vlahia Albă se afla în Mezia Inferioară. Slavistul rus susține că localitățile vlahilor erau răspândite pe întreg teritoriul Bulgariei, în Macedonia, Tracia, în regiunile apropiate de Constantinopol, Epir, Tesalia, Albania etc. De asemenea, M.Drinov solidarizează cu opinia expusă în literatura istorică de la mijlocul secolului al XIX-lea şi susține, după alți autori, că în Balcani locuiau cca 500 000 de vlahi. Referindu-se la situaţia vlahilor, slavistul susține că în unele locuri vlahii au fost puşi sub dependenţa slavilor şi transformaţi în şerbi, fapt despre care atestă actele ţarilor bulgari şi sârbi din secolele anterioare. În acelaşi timp, susține M.Drinov, în regiunile muntoase vlahii şi-au păstrat independenţa încă mult timp. Pe parcursul secolelor numărul vlahilor s-a micşorat din cauza că aceştia s-au mutat în stânga Dunării, dar, consideră autorul, şi datorită „contopirii cu slavii care i-au înrobit". Este important a sublinia că M.Drinov invoca faptul că şi vlahii au avut o influenţă asupra slavilor, argumentându-şi opinia prin numărul mare de cuvinte latine intrate în limbile bulgară şi sârbă [16, p.138-140].

În anul 1873, *Buletinul societății geografice din Rusia* publică un studiu despre toponimele de origine autohtonă ale localităților slave de pe coasta Adriaticii, preluate de pe o hartă tipărită la Milano în anul 1825 [17, p.160]. Autorul studiului, **Valtazar Bogišić** (1834-1908), era un avocat şi etnograf sârb, care în anul 1869 a luat cetățenia Imperiului Rus şi a fost angajat pentru o perioadă (1870-1873) la Universitatea din Odesa [18, p.168-169]. În studiul amintit, autorul menționează unele toponime ce ţin de populaţia vlahă, cum ar fi Valle Vlaka – Влака (Istria) , Valle Vlasca – Влашка (insula Hvar), Valle Vlaska – Влашка (Graniţa Militară), Valle Vlassich – Власихе (insula Pag) [17, p.214-215]. Aşadar, vlahii nicidecum nu pot fi asociaţi cu o populaţie care nu a văzut marea.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.44-56

În acelaşi an (1873) şi volum al *Buletinului societăţii geografice din Rusia* se publică şi studiul savantului sârb **Vladimir Jaksic (1824-1899)** dedicat cercetării structurii naţionale a populaţiei din Serbia. În acest studiu autorul concretizează că valahii sau românii (валахи или румыны) locuiesc în partea de nord-est a Serbiei, populând patru judeţe – Krainsk, Cernorecisk, Pojareuţ şi Ciupriisk, mai apropiate de România şi regiunea ungară Banat, și nu face nicio deosebire între valahi și români. Cercetătorul Jaksic susține că ponderea numerică a valahilor este de mai bine de 10,4% din numărul total al populației, în așa fel ocupând locul celei de-a doua naţiuni după sârbi. Autorul consideră că valahii au migrat în Serbia relativ târziu, fiindcă, după invazia hunilor din secolul al V-lea şi a avarilor în secolul următor, coloniştii romani au fost nimiciţi aproape complet. În aşa mod, în secolul al VII-lea, când au ajuns sârbii în aceste teritorii, ultimii au găsit aici un număr foarte mic de colonişti romani. În următoarele 9 secole de dominaţie sârbă ultimii reprezentanți ai populaţiei neslave au decedat sau au fost sârbizați. Iar către anul ocupării Serbiei de către turci (1521), teritoriul Serbiei era populat doar de sârbi. Vladimir Jaksic susține că „valahii, care locuiesc acum [mijlocul secolului al XIX-lea – *n.n.*] în Serbia s-au strămutat cel mai probabil aici după ce sârbii, împreună cu patriarhul Arsenie, s-au strămutat în Austria la 1690 şi locul acesta a rămas pustiu" [19, p.227-242]. Referindu-se la celelalte regiuni în care mai locuiesc valahii, autorul menţiona Rusia (Basarabia), Austria (Bucovina. Graniţa Militară), Transilvania şi Turcia (Dobrogea şi regiunea Vidin), regiunile Podolia şi Herson. Prezintă interes faptul că autorul estimează că în total în Europa, inclusiv în Moldova şi în Ţara Românească, locuiesc cca 7 282 000 de vlahi [19, p.227-242].

În anul 1887, **Petar Draganov** (1857-1928) – bulgar născut în Basarabia, filolog și slavist rus, absolvent al Universității din Sankt Petersburg, a publicat în revista *Societății slave de caritate slave din Sankt Petersburg* o scurtă sinteză etnografică a Macedoniei. Sinteza este un rezultat al cercetărilor pe care le-a realizat în Macedonia în perioada 1885 - 1887 în care a activat în calitate de profesor la Salonic. Când ajunsese la Salonic, era ferm convins că vorbitorii de limbă slavă din Macedonia otomană sunt bulgari, dar după cercetările pe care le-a făcut în Macedonia a ajuns la concluzia că „Nu există o altă țară în Europa, doar dacă considerăm Caucazul european, în care pe un teritoriu atât de mic să coexiste un amestec atât de mare de limbi, culte și, mai ales, dialecte și triburi, precum Macedonia modernă" [20, p.596], iar dialectele macedonene formează o limbă separată. Abordând problema limbilor și dialectelor lor care se vorbesc în Macedonia, Petar Draganov menționează că o bună parte a locuitorilor Macedoniei vorbesc „limba volohă sau țințară (волошский или цинцарский) cu graiurile moshopol (москопольским), meglen (могленским) și altele" [20, p.597]. De asemenea, slavistul Draganov susține că deși nu este de acord cu „savanții și patrioții vanitoși români așa precum D.Bolintineanu, Dumitrescu, Urechea și alții [...]", este nevoit să recunoască și să țină cont de faptul că în Macedonia, precum și pe tot întinsul Peninsulei Balcanice încă din perioada migrației volohilor pe malul stâng al Dunării dar și din contul migrațiilor mai târzii, au rămas conaționali de-ai lor [...]". P.Draganov susține, de rând cu alți cercetători, că „încă la începutul acestui secol [al XIX-lea – *n.n.*] în Epir, Tesalia și Macedonia și Albania au fost înregistrate circa 500 de sate ale volohilor", la care se mai adaugă cca 50 de familii de volohii din Tracia, Tatar-Pazardjik (Câmpia tracică superioară) și Peruștița (partea sudică a Bulgariei), „cca 33 000 de români în Dobrogea, care a trecut acum la regatul României, și, în sfârșit, 127 326 de suflete care locuiesc în Regatul Serbiei, adică în total [...] cca 500 000 de români" [20, p.597]. Cercetătorul Draganov susține în lucrarea sa că este nevoit să recunoască că „trebuie să-i mai adăugăm aici și pe acești cuțovlahi, caracaceni, țințari, care sunt destul de mulți în partea occidentală a Macedoniei slave ce hotărnicește cu Albania și Epir". De asemenea, în toate oraşele mari, subliniază autorul, cum ar fi Ohrida, Bitol, Resen, Kruşevo, Kostur, Enidje, Vardar, Voden, şi chiar în unele oraşe slave, Prilep şi Veles, există cartiere volohe, care au şcoli naţionale sau greceşti, cu bisericile lor, care recunosc fie pe patriarhul ecumenic, fie pe exarhul bulgar [20, p.597]. Slavistul susține, de asemenea, că românii locuiesc și în Macedonia estică și în Bulgaria, mai ales în orașele bulgărești de pe frontieră, unde „o parte dintre români sunt aborigeni, iar altă parte strămutați nu demult aici" [20, p.602].

Un interes deosebit pentru cercetarea noastră prezintă lucrarea militarului bulgar și rus **Anastasie F. Benderev** *Geografia și statistica militară a Macedoniei și regiunilor limitrofe din Peninsula Balcanică*, lucrare publicată în anul 1890 la Sankt Petersburg la tipografia Cartierului General al împăratului rus [21]. Concepută în calitate de sursă de informație istorică, statistică, etnografică și alta despre Macedonia pentru cei interesați de „operațiunile militare care se vor declanșa degrabă în Macedonia și din cauza Macedoniei" [21, p.VII], militarul a compartimentat lucrarea, în funcție de scopul pe care și l-a propus, în părți cu denumiri sugestive: Partea I – Schiță istorică și informații militaro-statistice generale despre teritoriile turcești din Peninsula Balcanică, Partea a II-a este dedicată geografiei militare a Balcanilor: munți, văi, râuri, lacuri, mlaștini, litoral

maritim, drumuri etc. – toate analizate din punct de vedere geografic, dar și etnografic; Partea a III-a intitulată „Etnografie și statistică" și Partea a IV-a care pune la dispoziția comanditarilor acestui studiu informații foarte variate despre posibilele teatre militare din vecinătatea Macedoniei. Studiul lui A.Bendereev are mai degrabă un caracter informativ-descriptiv, în conformitate cu misiunea atribuită, și este elaborat în baza unor lucrări istoriografice, cartografice și statistice pe care autorul le enumeră în prima parte a lucrării, dar și în baza unor informații culese de la persoane numele cărora nu-l poate arăta „din considerente lesne de înțeles" [21, p.VII].

Fără a se lansa în digresiuni analitice sau atitudini personalizate, autorul informează cititorul despre părțile turcești ale Balcanilor, punându-i la dispoziție o scurtă schiță istorico-etnografică a popoarelor și statelor din Peninsula Balcanică. În această succintă prezentare a istoriei Balcanilor, de rând cu alte popoare conlocuitoare a peninsulei, autorul prezintă istoria limbii române şi a valahilor (cuţovlahilor, ţinţarilor), care, în opinia acestui militar-cercetător, este un produs al simbiozei traco-ilirilor cu romanii. O parte din traco-ilirienii romanizați au trecut Dunărea şi, amestecându-se cu slavii, au format românii actuali. Cei care au rămas la sud de Dunăre au fost alungaţi în munţi de către slavi, dar, susține A.Benderev, acest fapt doar se presupune. În schimb, autorul este absolut sigur că între valahii de la sud de Dunăre şi de la nord de Dunăre există o înrudire deplină. „Ei chiar se numesc cu acelaşi nume – români", precizează A.Benderev [21, p.41]. Slavii şi grecii le zic românilor din dreapta Dunării *ţinţari* şi *cuţovlahi*, susține slavistul, dar nu încearcă să explice etimologia acestor termeni, ci doar ne informează că cuțovlahii sunt numiți diferit: *cambizi* – cuțovlahii care locuiesc zonele de câmpie, *carguni* – cei care poartă haine negre, mai sunt *ciobani* sau *păstori* și alții. Dacă în sensul identificării categoriilor de cuțovlahi autorul nu ne oferă prea multă informație, iar cea pe care a prezentat-o este prea contradictorie și neclară, în schimb acesta se apleacă temeinic asupra istoriei cuțovlahilor. Aflăm de la A.Benderev că cuțovlahii sunt menționați pentru prima dată prin anul 976 „ca locuitori ai unei țări aflate între Kastoria și lacul Prespa" [21, p.42]. În continuare, autorul afirmă că, începând din secolul al XII-lea și până în secolul al XV-lea, tot așa ca și în prezent, cuțovlahii populau ambele versante ale Pindului. De asemenea, etnograful-militar ne aminteşte că Tesalia a fost numită *Valahia Mare*, *Valahie Mică* era localizată în Etolia, iar Moldova era cunoscută sub numele *Valahia Neagră*. Sârbii numeau despotatul Epirului ţara „vlahioţilor" etc. Ca şi acum, scrie A.Benderev, în epoca medievală cuțovlahii erau nomazi cu obiceiuri simple, dar exuberante. Vara locuiau în munţi, în aşa-numitele *cătune,* un fel de sate cu cca 35 de familii, iar toamna se coborau în câmpii pentru iernatul lor și al numeroaselor turme. Încă din epoca medievală și-au descoperit abilități negustoreşti deosebite. Aveau caravane şi făceau comerț de tranzit între porturile Adriaticii şi adâncul peninsulei. Autorul susține că cuțovlahii nu ar fi avut tradiţii naţionale, deși erau puternic atașați de limba maternă. Au utilizat scrisul în limba greacă pentru că nu au avut limbă lor scrisă, dar în ultimul timp România promovează activ scrisul şi literatura română în mediul țințarilor, iar în prezent, în toate centrele importante unde locuiesc cuțovlahi, au fost deschise școli românești [21, p.41-43].

Indicându-i pe români (valahii şi cuţovlahii sau ţinţarii) în calitate de una dintre importantele etnii conlocuitoare cu slavii, grecii, turcii și albanezii în Peninsula Balcanică, A.Benderev constată că reprezentanţii etniei române – valahii şi cuţovlahii – se deosebesc prin particularităţile graiului, care are o rădăcină comună – românească. Vlahii, susține autorul, populează teritoriile de-a lungul Dunării, de la cursul inferior al râului Moravia până în Deltă, iar cuţovlahii locuiesc compact doar în regiunea Pindului, în rest sunt împrăştiaţi pe întreaga peninsulă și mai ales în sudul Macedoniei [21, p.85, 239]. Conform statisticilor indicate de A.Bendereev în prima parte a lucrării, la sfârșitul secolului al XIX-lea (1890) în Macedonia locuiau cca 2 393 000 de locuitori [21, p.632], dintre care 80 000 de cuțovlahi (creștini și musulmani) [21, p.91], aceștia având o pondere de mai bine de 3% din populația Macedoniei. În altă parte a lucrării, A.Benderev stabileşte că cuțovlahii populează, în comun cu grecii, bulgarii, turcii și albanezii, atât ambele versante ale Pindului, cât și bazinul râului Wistritza şi Valea Malikck. Iar în oraşul Bitol și în împrejurimile lui ei alcătuiesc o comunitate importantă [21, p.97]. Un număr destul de mare de valahi locuiau în sangeacurile Bitola şi Gorceansk. Din cele 13 kazale ale acestor două sangeacuri, 9 erau populate de valahi, numărul cărora ajungea la cifra de 52 277 din totalul de 763 331 de locuitori ai acestor sangeacuri [21, p.618]. De asemenea, autorul susține că acest număr mai poate fi completat cu cei 510 greci din Bitol, care, de fapt, erau ţinţari, susține autorul, pentru că vorbeau româneşte [21, p.622].

Descriind situaţia etnică a Epirului, autorul menționează că deși epiroţi și tesalieni sunt majoritari acolo, ţinţarii sau cuţovlahii alcătuiesc o categorie etnică importantă, populând mai ales zona Pindului [21, p.251]. Aceștia sunt, în cea mai mare parte, ortodocși și doar un număr neînsemnat de cuțovlahi au acceptat islamul. Invocând cifrele recensământului otoman realizat în ajunul războiul din 1877-1878, cercetătorul Benderev

susţine că în Epir locuiau 32 000 de valahi (ţinţari) nemusulmani, din totalul de 480 000 de locuitori ai provinciei. În continuare A.Benderev amintește că ţinţarii locuiesc pe întreg întinsul Peninsulei Balcanice, profesând negustoria, păstoritul, o bună parte a lor sunt proprietari de hanuri. În altă parte a lucrării autorul susține că ţinţarii populează şi zonele de câmpie ale Epirului, de rând cu alte popoare care fac agricultură [21, p.267]. Cuţovlahii creştini populează și două sangeacuri din nordul Albaniei, în sangeacul Scutari fiind repartizați 2 740 de cuțovlahi şi încă 1 000 în Dibra [21, p.100]. Pentru Epir autorul invocă cifrele prezentate de către consulatul englez în 1870, conform cărora dintre cei 357 000 locuitori ai acestor zone, cca 32 000 erau valahi [21, p.597].

Conform informațiilor furnizate de A.Benderev, în provinciile otomane din Peninsula Balcanică locuiau în total cca 5 149 665 de persoane, dintre care 117 940 erau ţinţari [21, p.103].

Militarul-cercetător își extinde investigațiile și asupra Bulgariei și estului Rumeliei, informând cititorul că, în conformitate cu datele recensământului din 1887, aici locuiesc 3 154 000 de persoane, inclusiv 55 000 români (valahi) şi 5 000 ţinţari (cuţovlahi) [21, p.105]. Românii, susține A.Benderev, populează mai ales malul drept al Dunării, în special ţinuturile Vidin (cca 25 000), Rahov (8 000), Plevna (6 000), Silistra (cca 2 000), Razgrad (3 500). În conformitate cu cifrele recensământului din 1881, în Bulgaria locuiau 49 000 de valahi, inclusiv 1 000 de cuţovlahi. Autorul face niște calcule aproximative, susținând că dacă creșterea populației este de 140 de oameni la 100 de locuitori, atunci numărul vlahilor în anul cercetărilor lui în Bulgaria ar trebui să fie de cca 56 000 de persoane, inclusiv 2 000 de cuțovlahi. Ceilalți 3000 de români, aproape majoritatea cuţovlahi, locuiesc în Rumelia, în împrejurimile oraşului Filippopol [21, p.107].

Autorul ne informează că populația Serbiei ajunsese în anul 1887 la 2 014 000 locuitori, inclusiv 153 000 de valahi. În acelaşi timp, aproape 7,5% dintre aceștia locuiesc compact în ţinuturile Kraina, Tsirnoreki, Pojareuţ şi Ciuprii [21, p.108].

Turcia europeană avea o populație de 5 400 665 de persoane, conform informațiilor prezentate de către A.Benderev, dintre care 117 940 erau valahi (ţinţari), distribuiţi pe regiuni după cum urmează: în Macedonia – 80 000 de valahi (ţinţari); în Epir – 32 000; în nordul Albaniei – 3 740 și în Serbia veche locuiau 2 200 de valahi (ţinţari).

În conformitate cu datele statistice utilizate de A.Benderev, Peninsula Balcanică era populată la sfârșitul secolului al XIX-lea de cca 15 343 665 de locuitori, inclusiv 360 940 de valahi şi ţinţari, care erau repartizaţi diferit pe întinsul peninsulei. Astfel, susține autorul lucrării, în Turcia europeană locuiau în această perioadă cca 117 940 de valahi, în Bulgaria – mai bine de 60 000, în Serbia – 153 000 și în Dobrogea cca 30 000. Autorul nu amintește deloc pe valahi atunci când pune în discuție structura etnică a Greciei, Muntenegrului, Austro-Ungariei, Bosniei şi Herţegovinei [21, p.112].

Deosebit de interesant pentru cercetarea noastră este compartimentul dedicat dezvoltării învăţământului popoarelor balcanice, despre care A.Benderev spune că „este slab dezvoltat" și, din cauza informațiilor foarte lapidare cu privire la acest subiect, nu are prea mult de spus. Totuși, autorul constată că şcoala grecilor şi cuţovlahilor din Tracia şi Macedonia este mult mai dezvoltată decât cea a bulgarilor din Turcia. Bun observator, A.Benderev a indicat faptul că în toate localitățile importante din Tracia şi Macedonia grecii şi cuţovlahii au şcoli bine amenajate, care sunt întreținute de către grecii bogaţi şi negustorii români din diferite oraşe turceşti sau europene. Cea mai bună școală a ţinţarilor se află în orașul Bitola. Autorul a găsit explicația implicării active a guvernului grec în dezvoltarea învățământului din aceste regiuni prin faptul că grecii își doresc „sa-i transforme pe slavi şi ţinţari în greci" [21, p.122]. Dar, în pofida intrigilor grecilor, care au reuşit în anul 1887 să închidă şcoala valahă din Soluni şi din alte localităţi, valahii au 25 de şcoli pentru bărbaţi şi 8 şcoli pentru femei în toată Macedonia. Cei peste 1500 de băieți şi 350 de fete, care erau înscrişi la aceste şcoli, erau instruiți de 50 de învăţători şi 11 învăţătoare [21, p.832].

În partea a III-a a lucrării A.Benderev realizează o intervenție *statistico-etnografică a* tuturor stăpânirilor turceşti din Peninsula Balcanică pentru fiecare sangeac și caza în parte [21, p.573-652], identificând localitățile strategice principale. Autorul analizează din punctul de vedere al structurii etno-demografice fiecare dintre orașele considerate importante în cazul unui eventual război cu Imperiul Otoman. Cercetătorul Benderev utilizează în mod comparativ atât datele oficiale ale guvernului turc în conformitate cu recensământul populației din anul 1865, cât și date statistice furnizate de alți militari, statisticieni sau alte tipuri de date cu referire la regiunile cercetate, constatând că funcționarii otomani au produs intenționat abateri statistice în favoarea elementului musulman [21, p.573-652]. Pentru a stabili cât mai aproape de adevăr numărul populațiilor

creștine și a identifica coraportul dintre populația musulmană și cea creștină, cercetătorul indică toate cifrele pe care le-a găsit în literatura de specialitate și în cea statistică oficială pentru fiecare regiune și localitate importantă din Balcani. Statistica etnică realizată de A.Benderev ne arată că valahii populează aproape toate sangeacurile Balcanilor turcești, cu excepția sangeacului Novi Pazar – sangeac care a rămas în componența Imperiului Otoman după ocuparea Bosniei și Herțegovinei de către armatele austriece. A.Benderev exploatează termenii *cuțovlah* și *țințar* în calitate de sinonime pentru termenul *valah* și susține că aceștia aveau o pondere demografică foarte diferită în sangeacurile balcanice ale Imperiului Otoman. În urma analizei datelor furnizate de diferite surse, autorul conchide că în cazele Serbiei Vechi – un termen care desemna regiunile Turciei europene de la nord de provincia Macedonia, altădată Moesia Superioară, locuiau cca 2200 de țințari ortodocși [21, p.580]. Țințarii populau mai ales zonele urbane ale cazelor și, la prima vedere, aveau o pondere mică în totalul de 242 274 de locuitori ai Serbiei Vechi. Însă, faptul că statisticile culese de către A.Bendereev stabileau țințarii după populațiile mahometane (albanezi (62% din totalul populației), turci) și slavi (bulgarii și sârbii) și în Serbia Veche, ne induce la concluzia că valahii erau un grup etnic important în Serbia Veche, mai ales că toți „țințarii și valahii (cuțovlahii) […] sunt ortodocși" [21, p.584].

În ce privește Albania de Nord, cei mai mulți țințari locuiau în sangeacul Scutari (Shkodër), autorul indicând un număr de 2740 de țințari printre cei 106 013 de locuitori ai sangeacului [21, p.587]. O bună parte a vlahilor locuiau în orașe: 240 de țințari locuiau în orașul Alessio (numărul total de locuitori era de 2 344), alți 500 de țințari locuiau în orașul Tirana (numărul total de locuitori era de 5 650), cca 2 000 de țințari în ținutul Durazzo (numărul total de locuitori era de 22 200) [21, p.587] și încă 1 000 de țințari în regiunea Elbassan [21, p.594]. Astfel, numărul țințarilor care locuiau în Albania de Nord era de cca 3740 de locuitori din totalul de 309 065 [21, p.594]. Raportat la numărul total al locuitorilor Albaniei de Nord, țințarii nu erau mulți – cca 1,21 la sută, dar erau ortodocși și formau mai bine de 5% din totalul creștinilor-ortodocși din Albania de Nord. Astfel, ei constituiau o categorie etno-religioasă importantă pe care ar fi putut miza Rusia ortodoxă într-un eventual război cu Turcia mahomedană.

Citând statisticile consulatului englez pentru anul 1870, A.Bernderev indică faptul că în Albania de Sud locuiau 32 000 de valahi, adică aproape 9 la sută din totalul de 357 000 de locuitori ai acestei regiuni [21, p.597].

Pentru fiecare dintre cele două vilaiete ale Macedoniei (Solun și Bitol) A.Benderev ne prezintă date statistice foarte amănunțite, calculate de autor în baza informațiilor preluate din lucrarea *Ethnographie de la Macédoine*, editată în anul 1881 la Filippopol de către exarhatul bulgar, dar și din alte surse pe care le consideră demne de luat în considerare. Așa cum menționează autorul, cei mai mulți valahi, cca 11 786, locuiau în sangeacul Solun și alcătuiau aproximativ 1,6 din totalul de 740 314 locuitori ai unității administrative [21, p.609]. Prezintă interes faptul că în 5 cazale ale acestui sangeac locuiau valahi-ortodocși, aproximativ 6 786 de persoane, și doar în cazaua Vodena, de-a lungul râului Moglenitsas, locuiau cca 5 000 de valahi musulmani [21, p.603]. Deși în tabelul în care se prezintă datele statistice Benderev indică doar valahi musulmani pentru cazaua Vodena, la următoarea pagină acesta ne spune că printre cele 82 de localități ale cazalei Vodena sunt câteva localități populate în exclusivitate de țințari-ortodocși, precum satele Livada, Oșani, Lunguța, Borislavița, Huma, Cupa și Fușteni [21, p.605-606]. Referindu-se la structura etnică a orașului Solun, centrul sangeacului cu același nume, autorul notează faptul că nu au mai rămas mulți bulgari și țințari etnic-puri, dar mai există vreo 2 500 de bulgari și vreo 1 000 de greci „care mai vorbesc încă românește (по влахски)".

De asemenea, valahii-creștini conlocuiesc cu bulgarii, grecii, evreii și turcii în 6 din cele 7 cazale ale sangeacului Sereș. Numărul valahilor nu era impunător, alcătuind în acest caz 4 390 de locuitori sau puțin peste unu la sută dintre cei 434 211 de locuitori ai sangeacului [21, p.610-613]. Este interesantă menționea autorului despre un sat numit Budjov din cazaua Melnik (Melenik), care era unul valah, dar valahii locuiau aici doar vara, pentru că iarna aceștia coborau în valea Seresului [21, p.612].

Un număr destul de mare de valahi locuiau în sangeacurile Bitol și Gorceansk. În 9 dintre cele 13 cazale ale acestei unități administrative locuiau 52 277 de valahi. Aceștia formau cca 7 la sută din totalul de 763 331 de locuitori ai sangeacului [21, p.618]. De asemenea, autorul mai pomenește și de cei 510 greci care locuiau în orașul Bitol, dar el spune că aceștia nu erau, de fapt, greci, pentru că vorbeau românește [21, p.620]. Totodată, A.Benderev nu spune din ce cauză acești valahi se dădeau drept greci. În orașul Bitol locuiau cca 5000 de țințari, dar ei erau o categorie etnică importantă și în alte orașe, precum Kruševo, dar și în târgușoarele Trnovo, Magarevo, Nijopole, Diov, Malovište și în câteva sate locuite de valahi, bulgari și albanezi [21, p.620]. În cazaua Ohrida valahii locuiau numai în orașul Ohrida [21, p.622].

La sfârșitul celei de-a treia părți a lucrării A.Benderev rezumă într-un tabel toate datele statistice pe care le-a cules din diferite surse cu referire la populația Macedoniei. În conformitate cu informațiile din acest tabel, în Macedonia locuiau 77 639 de valahi, inclusiv 72 639 de valahi-ortodocşi și 5 000 de valahi musulmani, alcătuind cca 3,25% din totalul de 2 393 137 de locuitori [21, p.632]. Valahii erau a cincea națiune în Macedonia după bulgari, turci, greci şi albanezi. Totodată, autorul ne comunică că aceste etnii nu se prea împăcau între ele și erau „chiar vrăjmașe", iar această stare de lucruri înlesnea dominația musulmanilor, care alcătuiau doar 30% din totalul populației Macedoniei [21, p.633].

Citându-l pe călătorul francez Guillaume Lejean [22], care a întocmit pentru guvernul francez 20 de hărți extinse ale Peninsulei Balcanice, A.Benderev menționează că cuţovlahii sau ţinţarii din Peninsula Balcanică se împart în trei grupuri, după cum urmează: *bruţii*, *massarakii* și *bovii*. Ultimii populează nordul Greciei și numără până la 11 000 de persoane [21, p.643-644]. Benderev a preluat de la G.Lejean și informațiile despre țințarii nomazi, numiți *cambizi*, adică locuitorii zonelor de câmpie; *caraguni* (persoane care poartă haine negre – sau *sărăcăciani* [23]) și *ciobani* (păstori) [21, p.644]. A.Benderev, urmând lucrarea lui G.Lejean, sublinizâ că țințarii sunt oameni sănătoși, voinici, cu părul negru sau castaniu-deschis, cu chipuri înțelepte, dar posomorâte, iar femeile lor sunt foarte frumoase, însă nu prea suple la forme. Autorul menţionează că toţi ţinţarii sunt bine educați și de o înaltă moralitate [21, p.644]. Și bulgarii, susține Benderev, povestesc despre valahii nomazi că aceştia erau foarte curajoși, încât s-au implicat în războaiele civile din Bizanţ. Chiar se cunoaște și numele unuia dintre aceşti valahi viteji – un oarecare Șaraban, menționat în legătură cu evenimentele din anul 1322 [21, p.812].

Autorul ştia despre faptul că valahii Macedoniei sunt amintiţi pentru prima dată în anul 980, iar David, fratele ţarului Samuil (991-1014), a fost omorât de valahii nomazi la „stejarii frumoşi" [21, p.824]. Anumite cunoştinţe are autorul și despre Moschopolis, care în secolul al XV-lea a fost înălţat pe ruinele Voskopului sau Voscopolis. În timpul dominaţiei otomane a atins un înalt grad de dezvoltare, locuitorii oraşului, valahii, ducând un comerţ destul de larg. A fost distrus la începutul secolului al XIX-lea [21, p.824-825].

Elaborată pentru a acoperi necesitățile militaro-politice și strategice ale Imperiului Rus, lucrarea lui A.Benderev este o sursă foarte importantă despre prezența valahilor în Peninsula Balcanică. Fundamentându-și lucrarea pe surse foarte importante și credibile în această perioadă, autorul a reușit să cartografieze Balcanii din punct de vedere etnic. Informațiile foarte amănunțite despre localitățile populate de țințari sau valahi, despre numărul lor (chiar dacă uneori este aproximativ, ceea ce îl face și pe autor să aibă dubii), despre modul de viață și ocupațiile lor – sunt foarte importante pentru cercetarea istoriei românilor din Balcani.

Tot la sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu creşterea interesului politico-strategic al Rusiei pentru Balcani, **Vladimir Alexandrovici Teplov** – diplomat și călător rus, secretar al ambasadei ruse din Constantinopol în anul 1879, a publicat în anul 1877 o lucrare cu caracter statistic, în care sunt diferite informații despre Bulgaria, Tracia şi Macedonia [24]. Descriind populaţia nemusulmană din Bulgaria, Tracia şi Macedonia, V.Teplov menționează că aceasta este alcătuită din următoarele popoare: ruşi, bulgari, sârbi, greci, nemţi, români, ţinţari, cuţovlahi, armeni, ţigani şi evrei [24, p. XIX]. În Bulgaria, susține autorul, sunt cca 65 878 de români care populează mai ales Dobrogea şi sangeacul Vidin [24, p.XXII]. Ţinţarii sau cuţovlahii sunt urmaşii imigranţilor din Dacia și locuiesc mare parte în Macedonia de sud-vest. Cel mai mare număr de cuţovlahi, cca 22 400 de suflete, locuiesc în sangeacurile Bitol şi Gorceansk [24, p.XXII]. În Bulgaria, Tracia şi Macedonia, concluzionează V.Teplov, locuiesc mai bine de 88 278 de români [24, p.XXV], ceea ce alcătuieşte 1, 85% din numărul total de 4 767 393 de locuitori de aici.

La sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea **Alexandr Arkadevich Rostkovsky** (1860-1903), consulul rus de la Bitol cu o soartă tragică [25, p.232-242], a publicat două studii consacrate structurii și distribuției etnice a locuitorilor din două vilaete – Bitol [26, p.61-112] şi Solun [27, p.565-583]. Consilierul de stat Rostkovsky argumentează necesitatea demersurilor sale, de altfel premiate de Academia Imperială de Științe, prin faptul că mişcarea naţională din Peninsula Balcanică, care a început în anii '60 a secolului al XIX-lea, determină necesitatea demarcării unei „graniţe etnografice între popoarele din provinciile turceşti" [26, p.60]. Autorul își întemeiază cercetarea, care speră să fie utilă statului rus, pe anuarele statistice publicate în fiecare vilaet. Dar pentru că A.Rostkovsky consideră aceste surse „deosebit de incomplete și imprecise" [26, p.60], ele au fost completate și corectate cu cifre furnizate de comunitățile creștine și de familiile care plăteau impozite arhiereului eparhial, precum și cu informații culese de autor personal în timpul călătoriilor prin vilaete. În final, autorul a considerat corect să facă o medie a datelor de care dispunea, indicând

că ar putea exista o marjă de eroare de cca 15%. Încercând să argumenteze absența informațiilor cu privire la apartenența etnică și lingvistică a popoarelor din aceste vilaete prin faptul că nu este filolog și nu poate determina cu exactitate limba în care vorbesc popoarele slave din Balcani, A.Rostkovsky trece în revistă toate popoarele pe care le-a întâlnit. Referindu-se la alți creștini decât slavii, A.Rostkovsky îi menționează în primul rând pe valahi, despre care susține că „deşi valahii sunt grecizaţi şi se prezintă drept elini de diferite feluri, acasă şi în familie aceştia vorbesc exclusiv în limba valahă. Femeile lor nu au învăţat să vorbească greceşte nici până acum" [26, p.62].

Conform calculelor făcute de A.Rostkovsky, la sfârşitul secolului al XIX-lea (1899) în vilaetul Bitol, alături de turci osmanlâi (78 867), albanezi (266 061), slavi (291 892), greci (108 023) și evrei (5 270), locuiau cca 53 227 de vlahi [26, p.111, 112].

Statisticile prezentate de consulul rus demonstrează că și în vilaetul Solun (Salonic) locuiau vlahi, deși numărul lor era mai mic decât în vilaetul Bitol, alcătuind cca 2,5 din numărul total de 1 090 962 de locuitori [27, p.583]. De asemenea, A.Rostkovsky identifica în vilaetul Solun vlahi creștini în număr de 22 824 de persoane, dar și cca 3 917 de vlahi musulmani. Vlahii din vilaetul Solun, susține A.Rostkovsky sunt distribuiți în colonii nu prea mari pe întreg teritoriul vilaetului, spre deosebire de greci care locuiesc compact în zonele de litoral ale vilaeitului și care prin unitatea lor au reuşit să influenţeze și să elinizeze majoritatea popoarelor cu care conlocuiesc, așa cum s-a întamplat și cu vlahii. Majoritatea vlahilor din Solun, susține A.Rostkovsky, sunt întratât de elinizaţi, încât se supără dacă sunt numiţi vlahi. Excepţie fac doar vlahii care locuiesc în cazaua Ghevghelia, în locul numit Moglena (în turcă – Carajova). Circa 4 000 de vlahi din satul Noite al acestei cazale au fost convertiți în islam la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Autorul a ținut să sublinieze că este unicul caz când valahii au fost islamizați [27, p.394]. În ce privește alți valahi din acest vilaet, după părerea lui A.Rostkovsky, ei au fost bulgarizați.

Cea mai mare parte a slaviștilor ruși, lucrările cărora au fost abordate în prezentul studiu, nu erau etnici ruși: primii autori de la sfârșitul secolului al XVIII-lea care au abordat în cercetările lor problema etno-demografică a teritoriilor de la sud de Dunăre erau reprezentanți ai etniilor slave și, de obicei, originari din zona Balcanilor, care și-au făcut studiile în universitățile ruse și/sau au fost angajați în serviciul împăratului rus. Cunoscând limbile slavilor de sud și având o misiune bine determinată, aceștia au realizat investigații și au cules informații mai degrabă statistice și descriptive. Totuși, din lucrările acestor primi cercetărori ruși ai zonei Balcanilor am identificat informații despre numărul românilor care locuiau în diferite regiuni ale Balcanilor, despre numele cu care erau numiți de popoarele conlocuitoare sau cum se autoidentificau, precum și despre ocupațiile și tradițiile vlahilor de la sud de Dunăre. Odată cu intensificarea interesului politic și geostrategic al Rusiei în Peninsula Balcanică și a expansionismului rus în această direcție, stiința istorică rusă, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a inițiat cercetări științifice despre slavii din afara statului rus, inclusiv despre cei din Balcani. Doar că aceste cercetări, fiind subordonate unor scopuri politco-militare, nu au depășit foarte mult caracterul etno-demografic și statistic. Însă dacă primii slaviști ruși abordau doar tangențial problema românilor de la sud de Dunăre, slaviștii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care căutau să identifice cât mai mulți susținători ai expansionismului rus în Balcani, au acordat o atenție sporită popoarelor creștine din teritoriile europene ale Imperiului Otoman, printre aceştia fiind și românii, care au fost identificați sub diferite nume – *rumuni, volohi, valahi, țințari, cuțovlahi* etc., dar toți vorbind aceeași limbă – limba română (chiar și cei care nu recunoşteau că sunt valahi). Deși cotitatea demografică atestată a românilor în Balcani nu era foarte importantă, aceștia sunt prezenți în toate statisticile elaborate de slaviști ca fiind a 5-a națiune din Balcani după bulgari, sârbi, greci, evrei, albanezi sau turci. În așa fel, interesul sporit al cercetătorilor ruși pentru o națiune creștin-ortodoxă, deși numeric puțin prezentă, interes determinat de interesele militare și politice ale Imperiul Rus în Balcani, a conservat informații foarte diverse și prețioase despre prezența românilor la sud de Dunăre.

Referințe:

1. ЛАПТЕВА, Л.П. *Историография истории южных и западных славян*. Москва: Московский университет, 1987.
2. ЛАПТЕВА, Л.П. *История славяноведения в России в XIX веке*. Москва: Индрик, 2005.
3. КЕРИМОВА, М.М. *Югославянские народы и Россия*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, 1997, с.24-25.

4. **Рычков Пётр Иванович**. В: Русский биографический словарь, том.17, Романова-Рясовскій. Петроградъ, 1918, с.710-712.
5. РЫЧКОВ, Петр. *Опыт Казанской истории древних и средних времен*. СПб., При Императорской Академии Наук, 1767, с.7 [Accesat: 12.IV.2019]. Disponibil: https://cloud.mail.ru/public/8tKC/9oY1LL4b4
6. РАИЧ, Иоанн. *История разных славянских народов, наипаче же болгар, хорватов и сербов, из тьмы забвения изъятая и во свет исторический произведенная, Іоанном Райчем,* часть первая, В Виенне При δ Г. Стефане Новаховиче в Славенно-Сербской, Валахийской и Восточных языков Привилег. Типографии, 1794.
7. РАИЧ, Иоанн. *История разных славянских народов, наипаче болгар, хорватов и сербов, из тьмы забвения изъятая и во свет исторический произведенная Иоанном Раичем, архимандритом во Свято-Архангельском монастыре Ковиле: а ныне по Высочайшему Ее имп. величества повелению с первого в Вене издания напечатана*, Санкт-Петербург: Тип. Корпуса чужестранных единоверцев, 1795.
8. **Венелин Юрий.** В: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, том V а. СПб., 1892, с.905-906.
9. ВЕНЕЛИН, Ю. *Древние и нынешние болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россианам.* Издание второе, Москва: Университетская типография,1856, с.2-3 [Accesat: 12.IV.2019]. Disponibil: https://www.prlib.ru/item/408092
10. КЕРИМОВА, М.М. *П.И. Прейс и его этнографическая программа изучения народов Югославии*, с.116 [Accesat: 14.IV.2019]. Disponibil: http://journal.iea.ras.ru/archive/1990s/1990/no4/1990_4_111_Kerimova.pdf
11. ПРЕЙС, П. О волохах Нестора. В: *Журнал Министерства Народного Просвещения,* 1837, часть 14, №4, апрель, Санкт-Петербург, в типографии Императорской Академии Наук, 1837, p.216-217. 116 [Accesat: 14.IV.2019]. Disponibli: https://runivers.ru/bookreader/book450196/#page/414/mode/1up
12. ХОХЛОВА, О.Н. *А.А. Майков – ученый и общественный деятель*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 1992 [Accesat: 14.IV.2019]. Disponibil: http://cheloveknauka.com/v/521625/a#?page=4
13. *Исторія србского народа* / написана А.Майковъ (Изъ нёгове кньиге "Исторія Сербскаго языка въ связи съ исторіею народа", Москва, 1857). У Београду: у Државной штампаріи, 1858. [Accesat: 14.IV.2019]. Disponibil: http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3024
14. МАЙКОВ, А.А. *История сербского языка по памятникам, писанным кирилицею, в связи с историей народа*. Москва: Университетская типография, 1857, с.159.
15. ГОРИНА, Л.В. Марин Дринов и Москва. В: *Славянский альманах*. Москва: ИНДРИК, 1997, с.177-190 [Accesat: 19.IV.2019] Disponibil: https://inslav.ru/images/stories/pdf/1997_almanah1996.pdf
16. ДРИНОВ, М.С. Заселение Балканского полуострова славянам. В: *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при московском университете. Повременное издание под заведыванием О.М. Водянскаго*. 1872, октябрь-декабрь, книга IV-я. Москва: Университетская Типография, 1872, с.138-140.
17. БОГИШИЧЬ, Б. Местные названия славянских пределов Адриатики. В: *Записки Императорского Русского Географического общества по отделению этнографии*, том III, СПб., 1873, с.160. [Accesat: 19.IV.2019] Disponibil: https://lib.rgo.ru/dsweb/View/ResourceCollection-170
18. **Богишич Валтасар.** В: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, том IV (1891): Битбург - Босха, 1890-1907, Санкт-Петербург, с.168-169.
19. ЯКШИЧЬ, В. О племенном составе населения в княжестве Сербском. В: *Записки императорского Русского Географического общества по отделению этнографии*, том III, СПб., 1873, с.227-242. [Accesat: 21.IV.2019] Disponibil: https://lib.rgo.ru/dsweb/View/ResourceCollection-170
20. ДРАГАНОВ, П. Общий этнографический очерк Македонской провинции. В: *Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества*, 1887, №11-12, с.596. [Accesat: 19.IV.2019] Disponibil: http://books.e-heritage.ru/book/10093723
21. БЕНДЕРЕВ, А.Ф. *Военная география и статистика Македонии и соседних с ней областей Балканского полуострова*. Санкт-Петербург: Военная Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1890. [Accesat: 21.IV.2019] Disponibli: https://litportal.ru/avtory/benderev/kniga-voennaya-geografiya-i-statistika-makedonii-i-sosednih-s-ney-oblastey-balkanskogo-poluostrova-685167.html
22. ЛЕЖАН, Г.М. *Этнография Европейской Турции*. СПб., 1868.
23. ГУБОГЛО, М. *К вопросу о происхождении каракачан*. [Accesat: 21.IV.2019] Disponibil: http://journal.iea.ras.ru/archive/1960s/1966/Guboglo_1966_4.pdf
24. ТЕПЛОВ, В.А. *Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии с приложением карты распределения народонаселения по вероисповеданиях*, С.-Петербург: Типография и Хромолитография А.Траншеля, 1877.
25. ЯМБАЕВ, М.Л. Русский консул на Балканах. В: *Славянский мир в третьем тысячелетии*. Москва, 2010, с.232-242 [Accesat: 22.IV.2019] Disponibil: http://inslav.ru/sites/default/files/editions/2000_slavanskij_mir_v_tretjem_tysacheletii.pdf

26. РОСТКОВСКИЙ, А.А. Распределение жителей Битольскаго вилайета по народностямъ и вероисповеданиямъ въ 1897 году. В: *Живая старина,* 1899, №1, с.61-112. [Accesat: 4.I.2020] Disponibil: https://www.booksite.ru/jiv/1899_1.pdf
27. РОСТКОВСКИЙ, А.А. Распределение жителей Солунского вилайета по народностям и вероисповеданиям в 1899 г. В: *Живая старина*, 1900, № 3, с.393-425, №4, p.565-583. [Accesat: 4.I.2020] Disponibil: https://www.booksite.ru/ jiv/1900_4.pdf

Date despre autori:
Liliana ROTARU, doctor în istorie, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: lilianaefrim@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3051-5721
Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ioneremia2007@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2007-9233

Prezentat la 17.05.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.57-60

CZU: [930.1+316]:14(498) DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5018048

CONSIDERAȚII ASUPRA TEORIEI ISTORIEI DIN PERSPECTIVA INFLUENȚEI SOCIOLOGIEI ÎN OPERA FILOSOFULUI ȘTEFAN ZELETIN

Ionuț HOREANU

Universitatea Liberă Internațională din Moldova

În analiza operei lui Ștefan Zeletin nu poate fi vorba doar de o singură perspectivă, nici atunci când studiem opera din punct de vedere istoric, dar nici în cazul analizei gândirii sociologice a filosofului interbelic.

Pentru o interpretare corectă a operei lui Zeletin vom ține cont tocmai de liniaritatea gândirii acestuia, sesizată de filosofi remarcabili chiar din timpul vieții lui. O hermeneutică adecvată asupra gândirii lui presupune acordarea unei atenții sporite atât asupra perspectivei referitoare la sensul dat disciplinei istoriei, cât și rolului pe care îl joacă sociologia în teoretizarea istoriei.

În consecință, formularea unei hermeneutici asupra operei lui Ștefan Zeletin implică și urmărirea firului gândirii acestuia, influențat de sociologie.

Cuvinte-cheie*: istorie socială, teoria istoriei, influențe sociologice, gândire liniară, învățământ istoric.*

CONSIDERATIONS ON THE THEORY OF HISTORY FROM THE PERSPECTIVE OF THE INFLUENCE OF SOCIOLOGY IN THE WORK OF THE PHILOSOPHER ȘTEFAN ZELETIN

The analysis of Ștefan Zeletin's work cannot be performed from only one perspective, either when we study the work from a historical point of view, or in the case of the analysis of the sociological thinking of the interwar philosopher.

For a correct interpretation of Zeletin's work, we will take into account the linearity of his thinking, noticed by remarkable philosophers even during his life. Hermeneutics focused on his thinking requires an increased attention, both on the perspective regarding the meaning given to the discipline of history and on the role that sociology plays in the theorising of history.

Consequently, the formulation of a hermeneutics on the work of Ștefan Zeletin also implies following his thread of thought, under the influence of sociology.

Keywords*: social history, history theory, sociological influences, linear thinking, historical education.*

Introducere

În studiul propus vom urmări modul în care opera lui Ștefan Zeletin este coordonată de două dimensiuni. Pe de o parte, avem dimensiunea istorică, iar, pe de altă parte – dimensiunea sociologică. Ambele chestiuni sunt interdependente.

Studiile privind teoria istoriei au o importanță semnificativă pentru opera filosofului Ștefan Zeletin. Ceea ce nu am surprins în enunțuri clare mai sus se referă la faptul că teoretizarea istoriei poate fi privită ca o premisă în liniaritatea sistemului de gândire. Pentru a-și susține concluziile sociologice filosoful a creat mai întâi noi instrumente pentru istorie, cărora le-a dat sens social. Altfel spus, a propus principii, metode etc. care să se potrivească concepției sale.

Chiar gânditorul interbelic argumentează tacit că nu întâmplător Nae Ionescu îl numește „primul mare spirit rectilin al culturii noastre”. Remarca i se cuvine datorită „cercetărilor în serii liniare” prin care a reușit să pună în lumină dezvoltarea României moderne. Tot Zeletin consideră că prin el „ideea continuității” pe care o invocau intelectualii a devenit o realitate și pentru cultura română. „Dar în cele din urmă am izbutit să ies la lumină: dezvoltarea României moderne s-a prefăcut în cercetările mele în serii liniare de evoluție, în care fiecare nouă treaptă apare cu rolul ei necesar. Ideea continuității, cu care se jonglează la noi de atâta vreme, devenea în sfârșit o realitate și pentru cultura noastră” [1, p.2].

Acest merit a fost pus pe seama filosofului interbelic datorită contribuțiilor din teoria istoriei pe care le-a folosit ca instrument în concluziile cu iz sociologic. Referindu-se la „ideea continuității”, atât de mult discutată în spațiul cultural, Zeletin explică chestiunea gândirii liniare și originea acesteia: „Privită la lumină, ce este oare concepția evoluției continue? Un simplu reflex al dezvoltării gândirii. Ideea continuității își are originea și prototipul în succesiunea liniară, serială a gândurilor” [*Ibidem*].

De asemenea, suntem nevoiți să punctăm faptul că Ștefan Zeletin își raportează „concluziile teoretice” inclusiv asupra învățământului, plecând de la „problema progresului social” [2, p.26]. Mizele istoriei propuse de Zeletin se refereau la un viitor capitalist, nu la unul socialist, cum bine a observat C.Preda [3, p.136].

Gânditorul interbelic explică resorturile sale intelectuale și de ce vrea să fie privit din direcția romantismului filosofic, cu toate că a urmat pentru această perspectivă calea „materialismului marxist". Dar chiar și așa, arată cum a fost fundamentat pe „miezul sufletesc romantic" [1].

Perspectiva sociologică și influențele în teoria istoriei

Un studiu cu ipotezele noastre, raportate la opera gânditorului interbelic, ne îndeamnă să redăm, așa cum este, viziunea sociologică, respectiv treapta acordată dimensiunii sociologice a științelor pe o scară ierarhică. „***Toate științele sociale, la un loc, alcătuiesc* sociologia*, care trebuie privită ca o sinteză a tuturor științelor societății. Între toate științele sociale, a căror sinteză este sociologia, știința de bază este aceea pe care o studiem noi aici: Economia politică***" [4, p.VII]. Așadar, și istoria, deducem de mai sus, este cercetată de Zeletin ca o parte a sociologiei.

Gânditorul român vede în istorie o știință doar atâta timp cât poate fi concepută ca o „istorie sociologizată". Din acest punct de vedere, ca să fie tratată ca știință istoria trebuie să fie înțeleasă ca studiu al cauzalității: „Istoria concepută ca știință, adică ca studiu al cauzalității istorice, nu poate fi decât o istorie sociologizată" [5, p.361]. Științificitatea istoriei este dependentă de studiul cauzalității.

În argumentarea tezei sale filosoful își fundamentează teoria prin „bazele largi ale istorismului": „Atât de departe s-a ajuns în această privință, încât deseori a face știință și a face istorie pare cam același lucru". Prin istorism înțelege curentul de gândire care a apărut din ideea de cauză și ideea de geneză sau evoluție [6, p.5]. Cercetarea unui fapt în spirit istoric, dintr-o perspectivă științifică, înseamnă găsirea genezei faptului plecând de la etapa actuală și, apoi, caută efectele faptului: „Omul de știință, care cercetează un fapt în spirit istoric, are de rezolvat aceste două probleme. Mai întâi el trebuie să afle geneza faptului, și aceasta o face derivând faza sa actuală din fazele trecute, deci stabilind o serie continuă de evoluție, în care fiecare fază anterioară apare drept cauza fazei care o urmează. Apoi, omul de știință aruncă privirile în viitor și se întreabă care pot fi efectele faptului în cercetare" [5, p.361]. Așadar, cercetătorul este pus în situația de a găsi „istoricul faptelor", analizându-le „sub aspectul devenirii".

Sociologia – o cale pentru detașarea de „vechea școală istorică"

Istorismul este calea spre știință, întrucât are loc o îndepărtare de istoria tradițională. Mai mult, împinge muza Clio spre sfera științifică datorită faptului că se face trecerea de la evenimențialul istoriei sau seriile mecanice spre sfera organizării datelor istorice printr-o evoluție cauzală: „Istoricul care urmărește an cu an întâmplările din cursul unui veac stabilește în adevăr o serie, dar această serie e o simplă alăturare mecanică de momente succesive. Deosebitele domnii, care urmează una după alta, nu alcătuiesc tot atâtea faze treptate ale unui proces genetic cauzal: ele sunt o simplă înșirare în timp". În același context, filosoful arată pe ce se bazează istoria reformată. Diferența dintre istorie și istorism este la nivelul seriilor: „(...) Scurt: istoria stabilește serii mecanice, istorismul dă serii organice; cea dintâi aduce o simplă înșirare de momente succesive, fără legătură cauzală între ele, cel din urmă stabilește serii genetice cauzale, în care fiecare moment se integrează ca o fază deosebită, în devenirea aceluiași proces întreg" [5, p.361].

De la prima deosebire dintre istoria tradițională și cea socială, ce constă în abordarea cauzală a faptelor istorice și nu evenimențială, este evidențiată o altă diferență între cele două istorii. Aceasta constă în renunțarea la prezentarea istoriei ca o „înșirare de autori, de creatori personali ai faptelor istorice", pentru că „istoria socială este cu desăvârșire anonimă". În toată această schemă istoricul are datoria de a urmări procesul de „autocreare continuă a istoriei" [*Ibidem*].

Din punct de vedere științific, între cele două moduri istoriografice există și o deosebire științifică ce ține de tipul faptelor de care se ocupă. Istoria socială lucrează cu „fapte unice", iar cea cronologică cu „fapte reversibile". Această direcție subliniază ideea că faptele unice specifice istoriei tradiționale sunt doar „odată în mersul vremurilor", pe când faptele reversibile sunt întâlnite de fiecare dată când „revin cauzele care le-au dat naștere" [*Ibidem,* p.365].

Zeletin merge mai departe cu excursul teoretizării istoriei, arătând că între cele două modalități de a scrie istorie mai există și „deosebirea etică educativă". Funcția educativă a istoriei tradiționale a fost desprinsă din „principiul autorității" și reieșea din „interminabila galerie de prinți de tot felul și de tot gradul".

Însă, accentuează Zeletin, societatea a evoluat, iar principiul autorității a fost schimbat cu „cel al inițiativei individuale". Educația publică va fi adaptată conform scopului care să arate că „toți cei ce au jucat un rol în societate sunt oameni ai meritului și muncii lor personale" [*Ibidem*]. Consideră că educația publică poate

lucra „în sensul societății de azi" doar prin imboldul pe care îl poate da „spiritelor tinere" şi anume acela că „oricine – fie că s-a născut într-un palat sau o colibă – poate juca un rol în societate, dacă-și creează merite prin munca sa proprie" [*Ibidem*, p.366]. Istoria socială a României, în accepțiunea filosofului, poate fi înțeleasă prin contextul teoriilor privind fazele preluate de la Sombart [3].

Zeletin nu se oprește doar asupra contribuțiilor teoretice în ceea ce privește reforma istoriei, ci intră și în sfera aplicată a scrierii istoriei, astfel că face pasul spre „ținutul ei concret", folosindu-se de principiile formulate. În fond, aceeași liniaritate a gândirii este urmată și în „instrucția civică", cu „democrația primitivă" ce are ca „celulă" familia. Dezvoltarea socială a fost mereu una bazată pe clase, deoarece numai popoarele acestea pot crea „o cultură continuă, progresivă", pe când societățile care se fundamentează pe „comunitatea de sânge" și nu pe cea de teritoriu nu vor ajunge să aibă istorie [5].

Concluziile spre o istorie sociologizată își au originea în singurul mod ştiinţific de a face istorie, bazat pe „societățile teritoriale". Aici, Zeletin pleacă de la punctul în care poate fi făcută istoria. Nu este o perspectivă deloc de neglijat, dat fiind faptul că numai o societate împărțită în clase sociale poate forma o cultură continuă, în dezvoltare. Așadar, numai societățile teritoriale organizate în clase sociale „cad în cuprinsul istoriei" [*Ibidem*, p.390-391].

De la perpective sociologice la mize istorice

Mizele concluziilor sociologice trasate sunt după formele pe care le poate îmbrăca societatea teritorială: clasă stăpânitoare de pământuri sau clasă stăpânitoare de bani. De la aceste clase sociale apar „forme de faze sociale" manifestate ca procese de evoluție de la începutul timpurilor istorice: faze agrare, faze de tranziție de la societăți agrare la societăți plutocratice, faze plutocratice, faze de tranziție de la societăți plutocratice la societăți agrare. Pe baza acestor considerente, istoricul renunță la împărțirea tradițională în perioade istorice și va opera faze sociale care împart „cursul timpurilor istorice". Dar istoricul are misiunea de a căuta în mod deosebit fazele pentru fiecare popor, „căci ele apar oriunde și de câte ori se produc cauzele lor" [5, p.391]. O remarcă pe care istoricul o va lua în considerare se referă la faptul că „orice fază de tranziție este simțită de contemporani ca o epocă de decadență" [*Ibidem*, p.392].

Cu exemplul epocii Renașterii este atinsă o altă latură a istoriei sociale, dictată de diferențele dintre Europa apuseană și cea de răsărit, care au avut o traiectorie diferită asupra evoluției. Iar pentru determinarea perioadelor istorice, respectiv localizarea în timp și spațiu, pentru a le „mărgini" vor fi luate în seamă doar „popoarele ce stau în centrul istoriei timpului lor". Diferențele dintre popoarele din Occident și cele din Orient vor fi încadrate în perioade istorice printr-o raportare la popoarele care stau în „centrul istoriei vremii" [5]. Referindu-se strict la spațiul carpato-danubiano-pontic observă că au existat aceleași două faze întâlnite și în viața socială a altor popoare. În România faza agrară a durat de la întemeierea statelor medievale până la 1829, apoi „vin în atingere cu plutocrația anglo-franceză", ajungând în „faza de tranziție de la agrarianism la plutocrație" și aproape de încheiere „odată cu războiul de reîntregire".

Istoricului social îi revine rolul de a cerceta toate laturile vieții sociale și de a contura premisele armoniei pentru un fapt istoric. Astfel, sarcina istoricului constă în „a desprinde și stabili unitatea care leagă toate multiplele laturi ale vieții sociale dintr-o epocă și a reconstitui astfel armonia firească a complexului social dintr-un anumit moment istoric". Armonia poate fi căutată doar în fazele pure, adică agrară și plutocratică și sub nicio formă în cele de tranziție [5, p.394].

Stăpânirea banului sau a pământului conduce la un anumit mod de viață, cu o mentalitate specifică, lăsându-și amprenta asupra „întregului complex social". Dacă în viața agrară avem o societate împăcată cu darurile agricole, cealaltă plutocratică „se dezlănțuie în haos: biciuit veşnic de blestemata foame de aur" [*Ibidem*].

Pe lângă acest cadru sociologic creionat pentru studiul istoriei mai este subliniat și faptul că prin parametrii calității societățile agrare sunt în repaos, iar cele plutocratice, caracterizate prin cantitate, sunt în mişcare.

Au fost identificate două direcții ale fazelor de tranziție: a) prima direcţie – de la faza agrară la plutocraţie considerată a fi „o ideologie raționalistă și naturalistă", unde mentalitatea agrară continuă să se manifeste și după dizolvarea constituției agrare. În acest moment se dezvoltă două ideologii: una care plânge trecutul agrar și alta contra „prezentului plutocratic", specifică clasei plutocratice care urmează să apară; b) a doua direcție – de la plutocrație la faza agrară, caracterizată prin „negarea pas cu pas a tendințelor plutocratice". Astfel se manifestă două ideologii [*Ibidem*, p.397].

Din aceste observații sunt desprinse două perspective, în funcție de cele două clase. Plutocrația urmărește „acumularea infinită", pe când societatea agrară va îmbrățișa o ideologie a decadenței și se va mulțumi cu

„fericirea în sărăcie și simplicitate". Pe de o parte, va fi considerată o virtute „înăbușirea acestor forțe", iar, pe de altă parte, plutocrația va căuta să ajungă la „un confort cât mai larg și mai rafinat în viața pământeană". Ideologia decadenței va urma calea renunțării și resemnării, specifică creștinismului, mulțumindu-se cu fericirea dintr-o altă lume. O astfel de perioadă a fost cunoscută prin „dezagregarea plutocrației romane".

Concluzii

Așa cum remarca și un recenzor al studiilor lui Zeletin în perioada interbelică, istoria propusă de filosoful interbelic este una în care „materia trebuie să fie îndrumată pe baze sociologice române". În plus, în același context, arată că „în centrul preocupărilor școalei trebuie să stea sociologia României moderne, singura care răspunde direct scopului ultim". Perspectiva sociologică este o necesitate pentru sistemul de gândire al filosofului, respectiv pentru scopul ce apare din viziunea referitoare la învățământul istoriei: „de a solidariza sufletele tinere cu instituțiile noastre sociale" [7, p.79].

Portretul creat de filosof pentru țărani, în comparație cu intelectualii, are rolul de a arăta calea pe care trebuie să o urmeze „revoluția sufletească" desprinsă din gândirea noii clase de intelectuali, aceeași revoluție pe care filosoful vrea să o insufle și prin teoria istoriei [8, p.11].

Contribuțiile filosofice privind teoria istoriei își găsesc rolul în liniaritatea gândurilor sale de natură socială din care vor fi deduse concluziile sociologice, în privința organizării învățământului, a istoriei sociale etc. În fond, Zeletin se orientează în emiterea concluziilor având ca reper chestiunea progresului social. Rolul acestui studiu este de a arăta că sinteza științelor sociale este sociologia, iar pe aceste argumente se bazează metoda de lucru a filosofului [9].

Prezentul studiu are încă odată menirea de a analiza încă o fațetă a liniarității gândirii lui Ștefan Zeletin, din perspectiva unor opere de factură istorică, dar cu miză sociologică. La gânditorul român perspectiva sociologică nu poate fi desprinsă de cea istorică, deoarece ambele dimensiuni ajung să aibă sens doar fiind îmbinate.

Totodată, viziunea adusă de Ștefan Zeletin asupra învățământului istoric are ca pilon principal tocmai latura sociologică a gândirii sale. Argumentele propuse de filosof asupra viziunii privitoare la istoria sociologizantă se fundamentează chiar pe cauzalitatea și efectele faptului istoric, în acord cu accepțiunea istorismului.

În fond, acestea sunt și temeiurile pe care se sprijină îndepărtarea gânditorului de „vechea școală isorică" în favoarea sociologizării istoriei, excluzând raportarea evenimențială.

În acest context sunt create premisele cercetării unui fapt istoric, ținându-se cont de etapele importante ale istoriei care vin cu încărcătură sociologică asupra unor evenimente istorice.

Referințe:

1. ZELETIN, Șt. Evoluția intelectualului român în zilele noastre: Filosof? Sociolog? În: *Idee europeană,* an.VI, nr.166, coloana IV, p.2.
2. SIMION, N. *Progresul social în concepția lui Șt. Zeletin*. În: *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași* (Serie nouă), Secțiunea IIIb, *Filosofie*, 1977, tom.23, p.22-26.
3. PREDA, C. *Contribuții la istoria intelectuală a politicii românești*. București: Meridiane, 2003. 255 p. ISBN:973-33-0492-1
4. ZELETIN, Șt. *Economie politică și drept*. București, *s.l., s. a.*. 368 p.
5. ZELETIN, Șt. Istoria socială. În: *Pagini Agrare și Sociale*, 1925, anul II (19), p.361-366.
6. ZELETIN, Șt. Istoria socială. Cum poate deveni istoria o știință a cauzalității. În: *Pagini Agrare și Sociale*. 25 p.
7. P., N. Naționalizarea școalei de Șt. Zeletin, În: *Pagini Agrare și Sociale*, 1926, anul III, nr.3, p.78-79.
8. ZELETIN, Șt. Agonia Tradiționalismului rural în cultura română, În: *Pasul Vremii*, 1926, anul I, nr.1, p.8-11.
9. HOREANU, I. The issue of istorical education reform from Zeletin's point of view. In: *Paths of Communicaton in Postmodernity. History, Political sciences, International relations*, Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru Buda (Editors). Târgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2020, p.325-331. ISBN: 9786068624006

Date despre autor:
Ionuț HOREANU, doctorand, Școala doctorală *Științe Sociale,* Universitatea Liberă Internațională din Moldova.
E-mail: i.horeanu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7413-4616

Prezentat la 29.03.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.61-71

CZU: 374:[378.4:61](478) DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5018071

ACTIVITĂȚI EXTRACURRICULARE LA UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU" DIN REPUBLICA MOLDOVA

Ion Valer XENOFONTOV

Universitatea de Stat din Moldova

În studiu sunt prezentate trei componente ale activității extracurriculare desfășurate la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu": viața studențească abordată prin prisma organizațiilor obștești, activitatea sindicală și cea sportivă. Se prezintă o componentă a vieții cotidiene universitare axate pe dimensiuni cognitive, organizatorice, de agrement etc. a principalului centru științific și științifico-didactic în domeniul medical și farmaceutic din Republica Moldova. Materialul se bazează pe documente din arhiva curentă a instituției de învățământ superior și a ziarului universitar și se încadrează în aria *istoriei timpului prezent*. Marchează proximitatea perioadei în care trăim, ca martori sau analiști ai „timpului nostru".

Cuvinte-cheie: *viață studențească, organizații obștești, sindicat, sport, USMF „Nicolae Testemițanu", istoria timpului prezent.*

EXTRACURRICULAR ACTIVITIES AT "NICOLAE TESTEMITANU" STATE UNIVERSITY OF MEDICINE AND PHARMACY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The study presents three components of the extracurricular activity of "Nicolae Testemitanu" State University of Medicine and Pharmacy of the Republic of Moldova: student life approached through the prism of public organisations, trade union activity and sports. It presents a component of the university daily life focused on cognitive, organisational, leisure, etc. dimensions of the main scientific and scientific-didactic centre in the medical and pharmaceutical field in the Republic of Moldova. The material is based on documents from the current archive of the higher education institution and the university newspaper and falls within the area of the history of the present time. It marks the proximity of the period in which we live, as witnesses or analysts of "our time".

Keywords: *student life, public organisations, trade unions, sports, "Nicolae Testemitanu" SUMPh, the history of the present time.*

În 1990, Institutului de Stat de Medicină din Chișinău i s-a conferit numele profesorului universitar Nicolae Testemițanu, savant, organizator al ocrotirii sănătății. La 28 iulie 1991 instituția a fost reorganizată în Universitatea de Stat de Medicină „Nicolae Testemițeanu", iar la 18 decembrie 1996, prin Hotărârea Guvernului nr.705, în conformitate cu structura și obligațiunile ei, a fost denumită Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițeanu" din Republica Moldova (infra: USMF „Nicolae Testemițanu). Între anii 1945 și 2020 au fost pregătiți cca 45000 de absolvenți, medici și farmaciști, au fost susținute cca 1500 de teze de doctor în științe și cca 250 de teze de doctor habilitat în științe medicale. Principalul centru științific și științifico-didactic în domeniul medical și farmaceutic din Republica Moldova este membru al Asociaţiei Şcolilor Medicale din Europa (2011), al Asociației Universităților Internaționale (2012), iar în anul 2013 a aderat la Asociaţia pentru Educaţie Medicală din Europa, organizaţie regională europeană a Federaţiei Mondiale de Educaţie Medicală. Este înregistrată în Directoriul Mondial de Școli Medicale. Universitatea este poziționată printre cele mai bune 50 de școli de medicină din Europa dintre cele 250 existente. În primăvara anului 2019 Universitatea a fost acreditată la nivel internațional, pentru o perioadă de cinci ani, de Comisia Externă de Experți din România, Rusia, Lituania, Kazahstan a Agenției Independente de Acreditare și Reiting (IAAR), conform standardelor Federației Mondiale pentru Educație Medicală. Instituția a fost decorată cu Ordinul *Gloria Muncii* (2005) și cu *Ordinul Republicii* (2015).

Viața studențească. Activitatea organizațiilor studențești

Viața studențească este una complexă, animată de studii și de activități practice, dar și una cu dimensiuni extracurriculare.

Reprezentanții studenților sunt cooptați în elaborarea unor regulamente interne ale Universității „Nicolae Testemițanu" [1, f.1]. În cadrul instituției de învățământ superior, studenții și rezidenții sunt membri ai Senatului

și ai consiliilor facultăților, unde se discută și se aprobă programele analitice la discipline, materialele pentru evaluările curente și finale, rezultatele sesiunilor etc.

În cadrul USMF „Nicolae Testemițanu" activează mai multe organe de autoguvernare studenţească: Asociaţia Studenţilor şi Rezidenţilor în Medicină (infra: ASRM), Asociația Studenților Farmaciști din Republica Moldova (infra: ASFRM), Asociația Studenților Stomatologi din Republica Moldova [2, p.6].

ASRM, organul de autoguvernare al studenţilor și rezidenţilor din cadrul USMF „Nicolae Testemițanu", este descendenta celei mai vechi asociații studențești în medicină din Republica Moldova, o organizație non-guvernamentală, apolitică, ce are ca scop apărarea drepturilor studenților și ale rezidenților mediciniști. A fost instituită în cadrul unei mese rotunde din 9 noiembrie 1999. La acel eveniment organizatoric au participat reprezentanți ai Comitetului Sindical Studențesc Universitar, ai Ligii Studenților Medici, ai Asociației Studenților Medici și ai Rectoratului. ASRM a fost aprobată și inaugurată la Conferința de constituire, la 8 decembrie 1999. La 16 decembrie 2009, la aniversarea a X-a de activitate a ASRM, s-a vorbit despre perspectiva de fuzionare a tuturor Asociaţiilor USMF „Nicolae Testemițanu" (Asociaţia Studenţilor şi Tinerilor Medici, Asociaţia Farmaciştilor şi Asociaţia Stomatologilor) sub egida ASRM [3, p.7].

În anul 2004 a fost aleasă o nouă conducere a ASRM, președinte fiind desemnat Sergiu Berliba, înlocuit în decembrie 2009 de asistentul universitar Marcel Abraş. La 7 decembrie 2017, la conducerea ASRM a fost ales Gheorghe Buruiană, student în anul VI la Facultatea de Medicină nr.1, care a deținut interimatul funcţiei de preşedinte al organizaţiei [4, p.11].

La Adunarea Generală a ASRM, din 10 decembrie 2014, în premieră, în componența Consiliului de administrație au fost incluși zece studenți străini de la Facultatea de Medicină nr.2 [5, p.9].

ASRM este structurată în nouă departamente (studii și știință, cultură, social, relații externe, IT și media, proiecte, resurse umane și voluntariat, trai, sport).

Reprezentanţii ASRM participă în mod direct la organizarea ceremoniei de bun venit a studenților în anul I de studii. La 31 august 2019, evenimentul cultural a avut loc la Palatul Național *Nicolae Sulac* și a întrunit reprezentanți ai Ministerului Educației, Culturii şi Cercetării şi ai Ministerului Sănătăţii, Muncii şi Protecţiei Sociale, ai administrației USMF „Nicolae Testemițanu", decani, prodecani, profesori, studenți, părinți și alți invitaţi.

Asociația se implică activ în identificarea soluțiilor pentru ameliorarea condițiilor de trai și alimentare a tineretului studios, în mod special a celor din familii socialmente vulnerabile [6, p.1-3]. Mediciniștii participă activ la diverse acțiuni, flashmoburi de sensibilizare și solidaritate şi la activități de informare prin care se promovează modul de viață sănătos în rândul populației, în mod special al tineretului. Acțiunile sociale au diverse generice, organizate în mai multe ediții, cum ar fi: *Dăruieşte o picătură de viaţă!*; *Oprim tuberculoza în timpul generaţiei noastre*; *Mă lepăd*; *Cu mintea trează*; *Împarte o carte, împarte sănătate*; *Pretutindeni, vederea e vitală!* ș.a.

Acțiunea *Donează sânge. Fii erou!* este organizată bianual la USMF „Nicolae Testemițanu", toamna și primăvara, cu scopul de a suplini rezervele de sânge în Republica Moldova, de a promova modul de viață sănătos și de a dezvolta spiritul de responsabilitate socială și de solidaritate a viitorilor medici și farmaciști. La 4 octombrie 2018, la cea de-a XIII-a ediție, de la cei 225 de donatori au fost colectaţi 90 l de sânge. Cei mai activi au fost studenţii anului I şi II, care s-au prezentat în număr de 136 şi, respectiv, 90 de persoane [7, p.11]. Totodată, Asociația a lansat două ediții ale proiectului *Bazele medicinei de urgență pentru liceeni*.

În *Ziua de Curățenie Globală*, marcată la 15 septembrie 2018, studenții au participat în masă la acțiunile de salubrizare a capitalei. Pentru un mediu mai curat, viitorii medici și farmaciști au adunat deșeurile și au amenajat teritoriile din preajma blocurilor de studii și a căminelor studențești. Cei peste 200 de mediciniști, repartizați în câteva echipe, au activat în Parcul *Valea Trandafirilor*, în perimetrul străzilor M.c. Natalia Gheorghiu și Mălina Mare [8, p.11].

Sub egida ASRM, a Ansamblului de dansuri populare *Codreneasca*, a Ansamblului vocal-instrumental *Bioton* se organizează manifestări cultural-artistice. În 2004 a fost instituit Clubul Intelectual *Ce? Unde? Când?,* organizat în Clubul Estetic *Ion şi Doina* [9, p.428-431; 10, p.7], iar peste un an au fost puse bazele festivalului *Tezaurul studențesc*, a fost organizat primul concurs TVC studențesc [11, p.6].

La USMF „Nicolae Testemițanu" se organizează concursuri interuniversitare. La 10 decembrie 2009, în incinta Night-Club *Faraon* a fost organizată I ediţie a Cupei TVC Club. La eveniment au participat 600 de persoane. Competiţia a fost realizată între echipele *Zebra* (USMF „Nicolae Testemițanu"), *Amicii, Energizer* (Universitatea Tehnică a Moldovei), *BooM* (Academia de Studii Economice a Moldovei). În urma celor patru

probe (*Prezentarea, Biathlon, Sonorizare* şi *Tema pentru acasă*), jurizate de Ion Cebanu, ministrul Tineretului, Oleg Baraliuc, compozitor, şi Roma Guţu, dublu campion al Ligii KVN din Moldova, cei mai buni s-au dovedit a fi cei de la echipa *Zebra*, care au fost declaraţi câştigătorii ai primei ediţii a Cupei TVC Club [12, p.6]. La cea de-a doua ediție, organizată la 21 octombrie 2010 în incinta Palatului Naţional, Echipa *Zebra* s-a clasat pe locul secund [13, p.7]. La 11 aprilie 2019, studenții de la USMF „Nicolae Testemițanu" au devenit campioni, pentru a patra oară consecutiv, la TVC-ul interuniversitar. Echipa *Rh Factor* a USMF „Nicolae Testemițanu" a acumulat 83 de puncte, astfel obţinând o victorie detașată în fața colegilor de la Universitatea Tehnică a Moldovei (*Politehnica*) – 74 de puncte, de la Universitatea de Stat din Moldova (*Restanțierii*) – 61 de puncte și de la Academia de Studii Economice a Moldovei (*7 Seconds*) – 59 de puncte [14, p.9].

La patru dintre cele șase ediții ale concursului gastronomic *Накорми голодного студента*, organizat de publicația *Комсомольская правда*, mediciniștii au ocupat locul I. La concursul desfășurat pe 25 ianuarie 2019, de ziua *Sfintei Mucenițe Tatiana* – ocrotitoarea studenților, s-au întrunit echipele de la trei universități din Chișinău: USMF „Nicolae Testemițanu", Universitatea de Stat din Moldova și Academia de Studii Economice a Moldovei [15, p.8].

A devenit o tradiție organizarea festivităților și concursurilor *Balul Bobocilor, Miss USMF, Dragobetele sărută fetele, Med Games, Mălina Cyti Quest, Revelion, Med Party* etc.

Se organizează manifestări consacrate *Zilei internaționale a studenților*, zilei de *8 Martie* etc. Un eveniment intelectual-social important în viața mediciniștilor USMF „Nicolae Testemițanu" îl reprezintă *Gala Studenţilor Laureaţi*. Nominalizările se realizează în domeniile studii, ştiinţă, abilităţi organizatorice, cultură, voluntariat, sport ș.a.

O altă gamă de activități din viața studențească ține de sport. Se organizează spartachiada locatarilor căminelor studențești, competițiile sportive de *Zilele Universității*, *Cupa Campusului la minifotbal*, *Trânta la berbec* de Ziua Studentului etc.

ASRM se implică în organizarea diverselor acțiuni sociomedicale. Au fost organizate sesiuni de informare a copiilor despre gripă şi activităţi desfășurate la nivel de comunitate ce fac parte din Proiectul *Acțiuni comunitare pentru copii şi tineri*, în cadrul Proiectului Băncii Mondiale privind controlul gripei şi gradul de pregătire în caz de pandemie umană. Proiectul s-a desfăşurat în 23 de sate din zona acvatică a râului Prut şi a fluviului Nistru (raioanele Edineţ, Floreşti, Ungheni, Criuleni, Hânceşti, Nisporeni, Ştefan-Vodă, Dubăsari, Cahul, Străşeni, Anenii-Noi, Leova) şi a avut drept scop informarea copiilor şi a tinerilor despre pericolul gripei, inclusiv al gripei aviare şi al celei pandemice, şi adoptarea unor comportamente responsabile faţă de propria sănătate. La 30 noiembrie 2009, ASRM a organizat în satul Oxentea, raionul Dubăsari, un concert dedicat luptei cu gripa. La spectacol au participat interpreţii Doiniţa Gherman, Vasile Marin, împreună cu Lia şi Felicia, *TVC Club* (teatru umoristic) şi Ansamblul de copii din Oxentea. În cadrul evenimentului au fost repartizate pliante care conţineau măsuri de prevenire a gripei. Concertul a fost precedat de o sesiune informativă despre gripă şi metodele de prevenire a ei [16, p.2].

În anul 2005 a fost fondat Teatrul Dramatic Studenţesc *Grigore Vieru*. În 2010 Teatrul a obţinut premiul special la secţiunea *Literatură şi Artă*, din partea Ministerului Tineretului şi Sportului, în cadrul Galei Premiilor pentru Tineret 2010. Premiul a fost decernat pentru piesa *Opt femei* [17].

USMF „Nicolae Testemițanu" a obținut trofeul Festivalului-concurs de muzică ușoară și populară cu genericul *Şi tu poţi fi o Stea*, care s-a desfășurat în perioada 20–24 aprilie 2016 la Chișinău. Cei care au reprezentat instituția au fost Olga Doina Grăjdieru, studentă în anul III, și Victor Granaci, student în anul V, specialitatea Medicină generală. La concurs au participat cca 300 de persoane de la 36 de instituții preuniversitare și 16 universitare [18, p.12].

În contextul în care la Universitate studiază nu doar studenți autohtoni, ci și străini, se organizează mai multe acțiuni socioculturale, pentru a crea punți de comunicare și transfer de cultură. De exemplu, la 16 noiembrie 2016, de Ziua Mondială a Toleranței, a fost organizată o manifestare *La o cină cu fraţii mei din alte ţări*, la care au participat studenți, rezidenți și cadre profesoral-didactice, care au asistat la un show culinar în care s-au pregătit bucate tradiționale din India și din Republica Moldova. Trei mediciniști autohtoni, împreună cu alți trei studenți din India, au format două echipe mixte și au încercat să-și etaleze talentele „la cratiță". Prima echipă a preparat o tocăniță de pui, cu mămăligă, brânză și cu nelipsitele murături, iar colegii din India au pregătit un platou tradițional cu orez în două nuanțe și masala din carne de pui, asortat cu sos din iaurt cu verdețuri. Tinerii au servit și o băutură tradițională indiană similară compotului. Nu au lipsit nici momentele

amuzante, mai ales atunci când participanții s-au solidarizat la amestecat mămăliga, proces care necesită o tehnică mai specială [19, p.9].

O tendință în activitatea studenților și rezidenților o constituie organizarea manifestărilor naționale și internaționale de dezvoltare a abilităților de cercetare a viitorilor medici și farmaciști. În anul 2006, un grup de entuziaşti, în frunte cu Andrei Mecineanu, au convocat studenţii şi tinerii medici din Republica Moldova la Congresul I – *MedEspera 2006*, la care au participat cca 250 de mediciniști din ţară şi de peste hotare (din 10 ţări). La un interval de doi ani au urmat Congresele II și III, la care au participat 250 și, respectiv, 350 de delegați. Începând cu ediţia a IV-a (2012), lucrările Congresului sunt organizate sub egida ASRM. La Forul ştiinţific *MedEspera 2012*, ce a avut loc în ziua de 18 mai 2012 în Sala Senatului, au participat 815 studenţi şi viitori specialişti, inclusiv 732 din Republica Moldova şi 83 de peste hotare: România, Federaţia Rusă, Ucraina, Republica Belarus, Turcia, Germania. Pe parcursul zilei de 18 mai au fost expuse în faţa audienţei cca 153 de rapoarte, în cadrul celor șapte secţiuni ale Congresului au fost prezentate 23 de postere [20, p.1,8]. În perioada 14-17 mai 2014 s-a desfăşurat cea de-a V-a ediţie a Congresului Internaţional al Studenţilor şi Tinerilor Medici – *MedEspera 2014*. Forul a întrunit peste 1000 de participanţi din Republica Moldova, Anglia, Republica Belarus, Federaţia Rusă, Franţa, Polonia, România, Serbia, Ucraina [21, p.7; 22, p.11]. În anul 2018, Congresul a ajuns la cea de-a VII-a ediție. La aceste evenimente participanții au ocazia să-și extindă cunoștințele teoretice și abilitățile practice, să facă schimb de experienţă [23, p.7].

La 4 mai 2017, studenții-farmaciști ai USMF „Nicolae Testemițanu" au organizat primul congres de talie internaţională. Forul a întrunit cca 300 de participanți din Republica Moldova, România, Ucraina, Marea Britanie, Olanda, Austria şi Cipru, fiind organizat de ASFRM, Facultatea de Farmacie a USMF „Nicolae Testemițanu" şi ASRM. Delegaţii Congresului au prezentat 28 de comunicări orale și 36 de postere, au fost organizate cinci *workshopuri* și, respectiv, trei sesiuni științifice, unde au fost abordate tematici, precum: administrarea medicamentelor pentru diferite maladii, rolul farmacistului în sistemul de sănătate, practici moderne în reglementarea medicamentelor inovatoare, evoluția prețurilor la medicamente, contrafacerea medicamentelor ş.a. [24, p.7]. Tezele celor 87 de lucrări prezentate în cadrul Congresului au fost publicate în *Revista Farmaceutică din Republica Moldova*, 2017, nr.1-2.

La al Doilea Congres al Studenţilor Farmacişti din Republica Moldova, desfăşurat la 14–17 noiembrie 2019, au luat parte peste 150 de participanți, inclusiv specialiști notorii în domeniu din România, Austria şi din Republica Moldova [25, p.11].

Tineretul studios beneficiază de mobilitate academică în universitățile de medicină și la societăţile studenţeşti de peste hotarele Republicii Moldova. Astfel, prin proiectul *TransMed* se prevede participarea la lecţii practice, cursuri şi la alte activităţi curriculare şi extracurriculare, timp de o săptămână, în una dintre cele 11 universităţi şi facultăţi de medicină din România, membre ale Federației Asociațiilor Studenților în Medicină din România.

Președintele ASRM este membru al Consiliului de Management al Calității, organul consultativ al Senatului în domeniul calității academice [26].

ASRM este membră a Federației Internaționale a Asociațiilor Studenților în Medicină, a Asociației Europene a Studenților în Medicină și a Federaţiei Asociaţiilor Studenţilor în Medicină din România. Studenții au ocazia să realizeze stagiul de vară, pentru o perioadă de patru săptămâni, în Brazilia, Cehia, Egipt, Grecia, Indonezia, Kazahstan, Portugalia, Federația Rusă, Ucraina și Turcia. Prin programe similare se activează și mobilitățile în universităţile de profil din Ucraina, programele *ViaMedica,* cu Universitatea din Vinița, *Medeea,* cu Universitatea din Cernăuți, schimbul *Twinning*, cu München şi Bonn, Rijeka, Nisa.

ASRM este parte componentă a Consiliului Național al Organizațiilor Studențești din Moldova din care fac parte 11 universități din Republica Moldova [27].

Activitățile complexe ale ASRM sunt sprijinite de administrația Universității și de Federația Sindicală *Sănătatea* din Moldova.

În cadrul ASRM activează cca 90 de voluntari.

ASFRM este parte componentă a Asociaţiei Farmaciştilor din Republica Moldova şi membră a Asociaţiei Studenţilor Farmacişti din România și a Asociației Europene a Studenților Farmaciști.

În anul 2000 studenții și rezidenții au reactivat ziarul *Medicina*, care prezintă activitatea zilnică a tineretului studios și a USMF „Nicolae Testemițanu" în ansamblu.

Experții FMEM, care au acreditat USMF „Nicolae Testemițanu" în iunie 2019, au apreciat pozitiv participarea activă a organizațiilor studențești la soluţionarea problemelor tineretului studios [28, p.1].

La scurt timp după declararea stării de urgență pe întreg teritoriul Republicii Moldova, studenții Universității „Nicolae Testemițanu" au fost antrenați în activități de voluntariat în lupta cu noul tip de coronavirus. Activitatea a fost coordonată de ASRM, care a lansat acest îndemn, în mod deschis și transparent, pe pagina de Facebook a organizației. Până la 7 aprilie 2020 s-au înscris ca voluntari 96 de studenți. Studenții au oferit suport personalului medical de la Spitalul Clinic Municipal de Boli Contagioase de Copii din Chișinău. Timp de patru zile, 50 de studenți-voluntari au asamblat 3350 de viziere (ecrane de protecție facială), care au fost repartizate personalului medical din instituțiile medico-sanitare publice din Republica Moldova, aflat în prima linie în lupta cu epidemia COVID-19. Studenți-voluntari au fost de gardă 24/24, în calitate de operatori, la Linia Verde [29].

Alături de activitatea didactică și clinică, studenții USMF „Nicolae Testemițanu" desfășoară o gamă largă de acțiuni civice. Forma de organizare este una instituționalizată și se manifestă prin participări dinamice, concrete și vizibile în spațiul public. Totodată, ansamblul acesta de acțiuni ale tineretului studios poate fi considerat o formă inteligentă de identificare a viitorilor lideri, cu capacități și abilități de organizare a acțiunilor sociale.

Comitetul Sindical al Angajaţilor

Comitetul Sindical al Angajaților USMF „Nicolae Testemițanu" este o organizație obștească a cărei activitate se axează pe domeniul social. Este afiliată Sindicatului Independent *Sănătatea* și promovează interesele, drepturile și obligațiile angajaților Universității. În centrul atenţiei Comitetului Sindical se află problemele ce preocupă colectivul de angajaţi, şi anume: condiţiile de muncă, salarizarea şi premierea, protecţia muncii şi tehnica securităţii, spaţiul locativ şi condiţiile de trai, odihna şi sportul, tratamentul sanatorial etc.

Activitatea Comitetului Sindical este una complexă și vizează o serie de acțiuni bine fixate, anual, în Planul de activitate al organizației. De exemplu, pentru anul 2015 au fost prevăzute 32 de manifestări, cu termene și responsabilități de realizare, cum ar fi: evaluarea condițiilor de activitate a angajaților la locurile de muncă nou-formate (ianuarie–iunie, Comisia de securitate și sănătate în muncă); organizarea manifestărilor culturale consacrate *Zilei Internaționale a Femeilor* (martie, Comisia pentru probleme culturale; I.Catereniuc); examinarea cererilor angajaţilor Universităţii pentru acordarea ajutorului material (pe parcursul anului, Comisia pentru probleme sociale şi evidenţa spaţiului locativ); organizarea participării angajaţilor Universităţii la *Spartachiada universitară şi interuniversitară* (februarie–martie, Comisia sport și mod activ de viață); acordarea suportului financiar bazei de odihnă *Medic-2,* pentru odihna de vară a angajaților (iunie-august, S.Berliba și D.Cazacu); organizarea manifestărilor consacrate *Zilelor Universității* (octombrie, organizatorii sindicali ai subdiviziunilor); organizarea excursiilor în scopul vizitării monumentelor de artă din Republica Moldova (aprilie-octombrie, Biroul Comitetului Sindical); organizarea sărbătorilor de iarnă, procurarea cadourilor pentru copiii angajaților Universității (decembrie, Comisia pentru probleme culturale) etc. [30].

Comitetul Sindical al Angajaţilor se implică în acțiuni caritabile. De exemplu, în anul 2015, în ajun de *Ziua Copiilor*, Comitetul Sindical al Angajaților și Catedra de fiziopatologie și fiziopatologie clinică au contribuit financiar la susținerea unui centru de copii cu dizabilități din familii nevoiaşe, gestionat de Asociaţia *Flacăra Speranţei* din Chișinău [31, p.8].

În componența Senatului [32] și a Consiliului de administrație al Universității este inclus și liderul sindicatelor [33]. Organele administrative ale USMF „Nicolae Testemițanu" coordonează cu Comitetul Sindical acțiunile cu caracter social. De exemplu, *Regulamentul de premiere și de acordare a ajutorului material salariaţilor Instituţiei Publice Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" din Republica Moldova*, aprobat prin procesul-verbal nr.3 din 11 iulie 2017 al Consiliului pentru Dezvoltare Strategică Instituțională, a fost avizat pozitiv la ședința Comitetului Sindical al instituției din 6 aprilie 2017. Liderul sindical face parte și din componența consiliilor organizatorice ale manifestărilor științifice [34, p.2].

Pe parcursul anilor 2005–2009 au avut loc 38 de şedinţe ale Comitetului Sindical, în cadrul cărora au fost abordate toate aspectele activităţii organizaţiei sindicale şi ale colectivului Universităţii.

În perioada 2005–2009 doar trei persoane au scris cereri de eliberare din rândurile membrilor de sindicat. În 2009 organizaţia sindicală a Universităţii era constituită din 2042 de angajaţi, iar în 2014 cifra constituia 2070 de persoane [35, p.8].

Deoarece vocabula *colaborator* nu se justifică din punct de vedere semantic, în actele juridice ale Sindicatului Universităţii acest cuvânt a fost schimbat cu noțiunile de *angajat* sau *salariat* [36, p.2].

Comitetul Sindical a fost condus de Veaceslav Goncear (1995–1999), ulterior de Alexei Sofroni (1999–2004). Între anii 2004 și 2009, în calitate de președinte al Comitetului Sindical al Universității a activat Emil Ceban, avansat ulterior în funcția de prorector pentru educaţie şi probleme sociale, iar din anul 2019 rectorul instituției.

La cea de-a XVIII-a ședință a Sindicatului Universității din 23 decembrie 2009, desfăşurată în Sala Senatului, preşedinte al Comitetului Sindical a fost ales conf. univ. Sergiu Berliba, prodecan al Facultăţii Medicină Generală [37, p.7]. La 17 decembrie 2014, S.Berliba a fost reales în funcție pentru un nou mandat de cinci ani. Vitalie Gribenco și Vitalie Ojovan au fost desemnați în calitate de vicepreședinți. În noua componență a Comitetului Sindical au fost delegați 27 de membri, pentru a constitui comisiile de lucru. Președinte al Comisiei de cenzori a fost reales prof. univ. Boris Topor, șeful Catedrei de anatomie topografică și chirurgie operatorie. La 17 decembrie 2019, la cea de-a XIV-a Conferință de dare de seamă și alegeri, S.Berliba a fost reales în funcția de președinte al Comitetului sindical al angajaților Universității „Nicolae Testemiţanu", pentru un nou mandat de cinci ani. Liderul sindical a fost votat de majoritatea celor 157 de delegați prezenți la ședință, care au reprezentat cei 2005 membri de sindicat.

Activitatea sindicală la Universitatea „Nicolae Testemiţanu" s-a axat pe protejarea drepturilor angajaților, îmbunătățirea condițiilor de muncă și de odihnă, dezvoltarea bazei tehnico-matriale, soluționarea problemelor sociale etc.

Activitatea sportivă

Activitatea sportivă a USMF „Nicolae Testemițanu" este omniprezentă în viața instituției și este animată de Catedra de educație fizică, dar și de Clubul sportiv, de ASRM, de Comitetul Sindical al Angajaților. Comunitatea universitară participă activ la toate evenimentele cu caracter sportiv. „Fiind o universitate cu profil medical, noi promovăm modul sănătos de viață, de aceea și studenții, și profesorii au performanțe în această activitate. Participăm la competiții de nivel instituțional, republican, internațional, avem și campioni la diverse probe sportive" [38].

În 1995, Consiliul științific al USMF „Nicolae Testemițanu" a depus un demers solicitând ca instituția să fie inclusă în Federația Sportului din Republica Moldova [39, f.13].

O atenție aparte se acordă infrastructurii de practicare a sportului, aflate în proximitatea căminelor studențești, a Complexului Sportiv Universitar etc. [40, p.4].

Anual, la Universitate se organizează cca 100 de competiții la diverse probe sportive. Tradiționale sunt spartachiadele între selecționatele facultăților. De exemplu, în zilele de 15–19 octombrie 2018 s-a organizat cea de-a 59-a ediție a Spartachiadei studenților și a medicilor-rezidenți, au fost menționate și premiate cele mai bune formații studențești și sportivi individuali, la diverse probe de sport. Astfel, Cupa şi Diploma de gradul I au revenit echipei Facultății de Medicină nr.1, anii V-VI; Cupa şi Diploma de gradul II – echipei Facultății de Medicină nr.1, anii I-II; Cupa şi Diploma de gradul III – lotului Facultății de Stomatologie. Cu Diploma USMF „Nicolae Testemițanu" au fost menționați 14 tineri, care s-au evidențiat în întreceri. 12 studenți s-au învrednicit de Diploma Clubului sportiv. Premii a câte 200 de lei au fost acordate unui grup de 17 mediciniști. De asemenea, au fost exprimate mulțumiri pentru alți 17 studenți, cu înscriere în dosarul lor personal [41, p.12].

Mediciniştii înregistrează performanţe la numeroase competiţii, fiind premiaţi şi distinşi cu trofee. De exemplu, doar în prima jumătate a anului 2019 echipele sportive ale Universităţii au obţinut două medalii de aur, patru medalii de argint şi patru medalii de bronz, la manifestările sportive consacrate celei de-a 75-a aniversări de la fondarea Universităţii Bucovinene de Stat de Medicină din oraşul Cernăuţi, Ucraina [42].

La USMF „Nicolae Testemiţanu" se practică zece probe de sport, printre care: baschet, volei, fotbal, badminton, shaping, sală de forţă şi lupte. Cele 11 grupe sportive existente întrunesc peste 240 de studenți și rezidenți, care pe parcursul anilor au evoluat cu succes la diverse competiții din Republica Moldova și de peste hotare. Au continuat meciurile amicale și turneele la diverse probe sportive cu mediciniștii din Baku, Cernăuți, Cluj-Napoca, Ivano-Frankovsk, Kaunas, Kiev, Lvov, Minsk, Moscova, Odesa, Vinița, Riga, Sankt Petersburg, Tbilisi, Vitebsk ș.a. [43, p.7].

Echipa de armwrestling a USMF „Nicolae Testemiţanu" este numărul unu în clasamentele pe echipe la campionatele naţionale în anii 2017–2020.

Rezultatele la probele sportive individuale se manifestă în plan național și în cel internațional. În anul 2009, rezidentul Iurie Danilenco a devenit pentru a patra oară campion al Republicii Moldova la triatlon-forţă, îndeplinind totodată normativul de maestru al sportului, primul în ultimii 20 de ani la Universitate [44, p.8]. La începutul lunii octombrie 2016, Daniel Procopciuc, student în anul IV la Facultatea de Medicină nr.1, a devenit vicecampion mondial la *armwrestling* (cea mai complicată clasă sportivă), fiind primul moldovean care a atins o astfel de performanță. Sportivul a urcat pe podium alături de reprezentanții Georgiei. D.Procopciuc a fost numit pe arena sportivă internațională ca *the unreal*, adică *irealul* sau *incredibilul* [45, p.12]. A început să practice *armwrestling*-ul de performanţă în 2013, atunci când a devenit student la USMF „Nicolae Testemiţanu",

fiind antrenat de Alexandru Grumeza, medic neurolog [46, p.12]. D.Procopciuc a fost desemnat sportivul anului 2017 la Gala Teleradio-Moldova, iar Asociaţia Presei Sportive l-a declarat cel mai bun sportiv în sporturile neolimpice. Parcursul sportiv a continuat și în anul 2018, atunci când D.Procopciuc, student în anul VI, a devenit vicecampion european la *armwrestling* printre seniori, fiind cel mai tânăr dintre cei 20 de participanţi [47, p.12].

Unele competiții sportive se organizează pentru a comemora cadrele științifico-didactice de la Universitate. De exemplu, în toamna anului 2013, Complexul Universitar Sportiv a găzduit un turneu de volei masculin – *in memoriam Nicolae Eșanu*, profesor universitar, ex-rector interimar, voleibalist, coechipier al formației universitare [48, p.12], iar peste un an s-a organizat un turneu de volei masculin*, în amintirea rectorului Nicolae Testemițanu* [49, p.12].

La Universitate s-a instituit o tradiţie de competiție amicală sportivă între USMF „Nicolae Testemițanu" și Universitatea de Medicină și Farmacie *Iuliu Haţieganu* din Cluj-Napoca, România. Evenimentul anual este marcat de Cupa Memorială *Iuliu Haţieganu – Nicolae Testemiţanu,* reprezentat prin organizarea de competiţii sportive la baschet, fotbal, tenis de masă, volei etc. Evenimentul se organizează la Chișinău și la Cluj-Napoca. Participanţii fac schimb de cadouri simbolice, se felicită reciproc și își urează succese înainte de competiţii [50, p.8]. Pe lângă caracterul sportiv, competiția are și un scop sociocultural. Participanții la Cupa Memorială vizitează atracţiile turistice din România și din Republica Moldova [51, p.12]. La cea de-a XX-a ediție, care s-a desfășurat în perioada 19–22 mai 2016 în orașul Cluj-Napoca, la cele cinci probe sportive au participat 34 de studenți. Echipa de volei feminin a USMF „Nicolae Testemițanu" a învins cu 3:0 echipa Universității de Medicină și Farmacie *Iuliu Hațieganu* [52, p.12].

În anul 2016, de Ziua Internațională a Studenților, 16 studenți de la USMF „Nicolae Testemițanu" au participat la competiția *Trânta intrauniversitară*. Meciul cel mai aprig s-a dat între finaliștii competiției – rezidentul Sorin Verdeș și studentul Vasile Simcov, ultimul câștigând trofeul, un berbec. La competiție au participat și doi studenți din Kazahstan, Yerbulan Orynbay și Aman Dolotbek, care se aflau la Universitate pentru un schimb de experiență [53, p.12].

Între locatarii căminelor studențești se organizează competițiile sportive *Starturi vesele*. O echipă de studenți, locatari ai Căminului nr.10 al USMF „Nicolae Testemițanu", a câștigat, doi ani consecutiv (2016–2017), locul I în cadrul acestor întreceri. S-au aplicat probele *Harbujii*, *Hocheiștii*, *Papucul*, *Matematica*, *Ștafeta* combinată și *Tragerea* otgonului. În anul 2017, pentru prima dată studenții au participat la o probă nouă – *Kingbaal*. Jucătorii trebuiau să susțină o minge cu mâinile întinse cu palmele în jos și să o transmită de la o echipă la alta. Dacă mingea era scăpată jos, echipa era penalizată, iar, ulterior, părăsea jocul. Această probă s-a dovedit a fi mai dificilă din cauza aglomerației din jurul balonului. La eveniment au participat și studenți din India, echipa fiind formată din patru băieți și două fete [54, p.12].

În perioada 2–4 mai 2017, Complexul Sportiv Universitar a găzduit un turneu interuniversitar de badminton, organizat de Catedra de educație fizică și Comitetul Sindical al Angajaţilor. La competiţie au participat cinci echipe ale instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova. Fiecare meci s-a jucat dublu bărbaţi, dublu femei și mixt, în sistem turneu. Reprezentativa USMF „Nicolae Testemițanu" s-a clasat pe locul secund, acumulând șapte puncte, prima treaptă a clasamentului revenindu-i echipei Universității Pedagogice de Stat *Ion Creangă* din Chișinău, care a obținut cu un punct mai mult, iar pe locul III s-a situat formația Universității de Stat de Educație Fizică și Sport – cu șase puncte [55, p.12].

Performanţele au continuat și în următorii ani. La începutul anului 2019, turneul internaţional de badminton s-a desfășurat în Complexul Sportiv Universitar, sub egida Federației de Badminton din Republica Moldova, și a întrunit concurenți din țară și din Ucraina, Federaţia Rusă, Bulgaria, România. Mediciniștii au avut cea mai bună prestație, cucerind titlurile de frunte la toate categoriile de vârstă. Akshav Chandran, studentă în anul II, Facultatea de Medicină nr.2, originară din India, s-a situat pe primul loc, obținând Medalia de Aur și Cupa Federației de Badminton din Republica Moldova [56, p.12]. O probă sportivă cu rezultate frumoase este cea de volei. Echipa Universității s-a situat pe locul secund la volei feminin, cucerind titlul de vicecampioană în cadrul Universiadei 2019. Competițiile sportive incluse în programul instituțiilor de învățământ superior s-au desfășurat în perioada 18–22 februarie 2019, în Sala de Sport a Universității Tehnice din Moldova [57, p.12]. În premieră, Universitatea a obținut victorie dublă la Campionatul Național Universitar-2020 și la Campionatul Național Universitar-2021 la proba volei feminin, desfășurate la Chișinău, respectiv în perioada 17–21 februarie 2020 și 15–20 februarie 2021 [58, p.12; 59, p.12].

În martie 2021, în premieră, echipa de șah a Universității „Nicolae Testemiţanu" s-a clasat pe locul I la Campionatul Național Universitar la Șah-2021, printre șase universități participante în competiție. Mediciniștii

au înregistrat această performanță, după ce timp de patru ani consecutiv au ocupat locul II la această universiadă. Competițiile au fost organizate în incinta Clubului Republican de Șah și Joc de Dame, organizat de Federația Moldovenească a Sportului Studențesc și a Veteranilor Sportului, în parteneriat cu Ministerul Educației, Culturii și Cercetării [60, p.12; 61, p.12].

În profilul unor evenimente aniversare ale instituției se organizează diferite competiții sportive. De exemplu, la 24 octombrie 2020, în contextul marcării celor 75 de ani de la fondarea Universității „Nicolae Testemiţanu", studenţi, medici-rezidenţi, doctoranzi şi profesori au alergat 75 km. Traseul a inclus Blocul didactic central al Universității, Parcul Dendrarium, Parcul Valea Morilor, Parcul Valea Trandafirilor, Aleea Savanților și Medicilor Iluștri. Recordul a fost obținut de Iurie Noroc, medic-rezident în anul II, unicul care a parcurs întregul maraton. „Sunt mândru că fac parte din familia *Alma Mater*. Ultimii 25 de kilometri parcurşi au fost similari destinului Universității din perioada complicată a anilor 1945–1970", a afirmat tânărul atlet [62, p.11].

Decanii de vârstă și veteranii USMF „Nicolae Testemiţanu" îmbină armonios activitatea științifico-didactică și clinică cu cea sportivă, servind astfel drept exemplu pentru cei tineri. Între ei: acad. Gh.Ghidirm, conferențiarii V.Caproș, M.Cojocari, N.Guțu, V.Lescov, G.Obreja, A.Sofroni ș.a. [63, p.263-266]. La turneul internaţional de badminton din anul 2019, în categoria veteranilor cu vârsta de peste 60 de ani, prof. univ. Valeriu Istrati şi-a învins toţi adversarii, câştigând la dublu masculin, iar la categoria de vârstă de peste 45 de ani învingător a ieşit Marian Stan, şeful Catedrei de educaţie fizică [64, p.12].

Pe parcursul anilor, 50 de studenţi s-au învrednicit de titlul *Maestru în sport*, 946 au devenit candidaţi în maeştri şi sportivi de primă categorie, 150 au devenit campioni ai Moldovei, câştigători la diferite competiţii, turnee de valoare [65, p.4].

Aflată într-o armonie cu profilul de activitate – medicina și farmacia – componenta educației fizice consolidează imaginea pozitivă a USMF „Nicolae Testemițanu". Performanțele sportive converg cu cele din domeniul educației, activității clinice.

Grosso modo, activitatea extracurriculară desfășurată la principalul centru științific și științifico-didactic în domeniul medical și farmaceutic din Republica Moldova este una diversă, axată pe dimensiuni cognitive, organizatorice, de agrement etc. Toate acestea vin să diversifice viața cotidiană a unei instituții de învățământ superior elitiste de la Chișinău.

Referințe:

1. Arhiva Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemiţan" (infra: AUSMF „Nicolae Testemiţanu"), I.1, D.2796, f.3.
2. Tineretul studios în activitatea curriculară şi extracurriculară, În: *Medicus*, 2010, nr.5 (836), p.6.
3. DOLINŢĂ, I. ASR la zece ani de activitate. În: *Medicus*, 2009, nr.8-9 (830-831), p.7.
4. ASRM și-a ales echipa de autoguvernare. În: *Medicus*, 2017, nr.11-12 (905-906), p.11.
5. Alegeri în conducerea Asociaţiei Studenţilor şi Rezidenţilor în Medicină. În: *Medicus*, 2014, nr.9-10 (876-877), p.9.
6. Împreună vom reuşi mai lesne. În: *Medicus*, 2006, nr.8 (801), p.1-3.
7. Donează sânge. Fii erou! În: *Medicus*, 2018, nr.7-8 (913-914), p.11.
8. Ziua de curăţenie globală i-a mobilizat pe medicinişt. În: *Medicus*, 2018, nr.7-8 (913-914) p.11.
9. Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemiţanu" la 60 de ani. Chişinău: CEP „Medicina", 2005, p.428-431.
10. Asociația Studenților și Rezidenților la un deceniu de activitate. În: *Medicus*, 2009, nr.4 (826), p.7.
11. COCEANJI, I. Câştigătorii Cupei TVC Club. În: *Medicus*, 2010, nr.1-2 (832-833), p.6.
12. *Ibidem*.
13. STRATAN, V. TVC-iştii recomandă: umor de calitate, marca USMF, În: *Medicus*, 2010, nr.6-7 (837-838), p.7.
14. Rh Factor – învingătorii TVC-ului interuniversitar. În: *Medicus*, 2019, nr.10-12 (920-922), p.9.
15. Mediciniștii, din nou, câştigători ai unui concurs gastronomic În: *Medicus*, 2019, nr.1-3 (917-919), p.8.
16. CHELBAN, V. Studenţii USMF „Nicolae Testemiţanu" în luptă cu gripa În: *Medicus*, 2009, nr.7 (829), p.2.
17. TAMAZLÂCARU, E. Teatrul Studenţesc-model „Grigore Vieru". În: *Literatura şi Arta*, 2010, nr.41 (33947).
18. Laureaţi ai unui concurs de muzică. În: *Medicus*, 2016, nr.4-6 (889-891), p.12.
19. Cină de Ziua Toleranţei. În: *Medicus*, 2016, nr.9-10 (894-895), p.9.
20. Forul ştiinţific MedEspera 2012. În: *Medicus*, 2012, nr.3-4 (851-852), p.1, 8.
21. „MedEspera-2014": noutăţi de organizare. În: *Medicus*, nr.9-10 (866-867), 2013, p.7
22. MedEspera – congresul studenţilor şi tinerilor medici entuziaşti. În: *Medicus*, 2014, nr.4-6 (871-873), p.11.
23. Asociația Studenților și Rezidenților în Medicină. În: *Medicus*. Ediţie specială, mai 2018, p.7.
24. Primul Congres internaţional al studenţilor farmacişti. În: *Medicus*, 2017, nr 5-7 (899-901), p.7.
25. Al II-lea Congres al studenţilor farmacişti din Republica Moldova. În: *Medicus*, 2019, nr.9-10 (925-926), p.11.

26. Regulamentul de organizare și activitate a Consiliului de Management al Calității în cadrul Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova. Aprobat la ședința Senatului USMF „Nicolae Testemițanu", proces-verbal nr.5/15 din 30 august 2017. În: https://didactic.usmf.md/wp-content/blogs.dir/206/files/sites/206/2014/07/Regulament-de-organizare-si-activitate-a-Consiliului-de-Management-al-Calitatii1.pdf (Accesat: 19.08.2019).
27. Despre ASRM. În: https://asr.md/?page_id=10 (Accesat: 31.07.2019).
28. USMF „Nicolae Testemițanu" – acreditată internațional conform standardelor Federației Mondiale de Educație Medicală. În: *Medicus*, 2019, nr.10-12 (920-922), p.1.
29. Studenții USMF „Nicolae Testemițanu" – voluntari în lupta cu noul tip de coronavirus, În: https://usmf.md/ro/noutati/studentii-usmf-nicolae-testemitanu-voluntari-lupta-cu-noul-tip-de-coronavirus (Accesat: 06.05.2020)
30. Planul de activitate al Comitetului Sindical al Angajaților USMF „Nicolae Testemițanu" pe anul 2015. Aprobat la Ședința Comitetului Sindical al angajaților USMF „Nicolae Testemițanu". Proces-verbal nr.4 din 28 ianuarie 2015, În: https://usmf.md/wp-content/uploads/2015/04/Plan-sindicate2015.doc.-site-1.pdf (Accesat: 12.08.2019)
31. Sindicaliştii în susţinerea unui centru de copii cu dizabilităţi. În: *Medicus*, 2015, nr.4-6 (881-883), p.8.
32. Arhiva Curentă a Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu". Ordinul nr.208-A din 13 iunie 2017 al rectorului USMF „Nicolae Testemițanu" cu privire la componența Senatului Universității, anul 2017.
33. *Ibidem*. Ordinul nr.29-A din 18 ianuarie 2018 al rectorului USMF „Nicolae Testemițanu" cu privire la Consiliului de administrație al Universității, anul 2018.
34. Culegere de rezumate ştiinţifice ale studenţilor, rezidenţilor şi tinerilor cercetători /Inst. Publ. Univ. de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" din Republica Moldova; Com. org.: Ion Ababii (preşedinte) [et al.]. Chişinău: CEP Medicina, 2016, p.2.
35. Conferinţa Comitetului Sindical al Angajaţilor. În: *Medicus*, 2014, nr.9-10 (876-877), p.8.
36. Sindicatul USMF: un nou bilanț cu noi perspective. În: *Medicus*, 2009, nr.8-9 (830-831), p.2.
37. CEBAN, E. Activitatea extracurriculară. În: *Medicus*, 2015, nr.7-8 (884-885), p.7.
38. Interviu realizat de Lidia Prisac cu Silvia Ciubrei (membru al Colegiului de redacție al ziarului *Medicus)* la 5 august 2019.
39. AUSMF „Nicolae Testemițanu", I.1, D.2796, f.13.
40. Viaţa de student nu e doar prelegeri. În: *Medicus*. Ediţie specială, aprilie 2005, p.4.
41. Totalizarea activităţii sportive în anul universitar 2018–2019. În: *Medicus*, 2019, nr.10-12 (920-922), p.12.
42. Ibidem.
43. Activitatea sportivă. În: *Medicus*. Ediţie specială, mai 2019, p.7.
44. Semnificaţia Anului Sportiv 2009. În: *Medicus*, 2009, nr.8-9 (830-831), p.8.
45. MUSTEAŢĂ, T. Daniel Procopciuc – tânărul care ştie să adune performanţe în palmares. În: *Medicus*, 2016, nr.9-10 (894-895), p.12.
46. Daniel Procopciuc – vicecampion mondial la armwrestling. În: *Medicus*, 2016, nr.7-8 (892-893), p.12.
47. Medicinistul Daniel Procopciuc – vicecampion european la armwrestling. În: *Medicus*, 2018, nr.7-8 (913-914), p.12.
48. În memoria profesorului Nicolae Eşanu. În: *Medicus*, 2013, nr.9-10 (866-867), p.12.
49. Turneu In memoriam Nicolae Testemiţanu. În: *Medicus*, 2014, nr.9-10 (876-877), p.12.
50. IACUBIŢCHII, V. Cupa Memorială „Iuliu Haţieganu" – „Nicolae Testemiţanu". În: *Medicus*, 2012, nr.3-4 (851-852), p.8.
51. Memorialul „Nicolae Testemiţanu – Iuliu Haţieganu" la cea de-a 19-a ediţie. În: *Medicus*, 2015, nr.4-6 (881-883), p.12.
52. Cea de-a XX-a ediţie a Memorialului UMF „Iuliu Haţieganu" – USMF „Nicolae Testemiţanu". Laureaţi ai unui concurs de muzică. În: *Medicus*, 2016, nr.4-6 (889-891), p.12.
53. Vasile Simcov, campionul USMF „Nicolae Testemiţanu" la trântă. În: *Medicus*, 2016, nr.7-8 (892-893), p.12.
54. Starturi vesele pentru medicinişti. În: *Medicus*, 2017, nr.5-7 (899-901), p.12.
55. Turneu interuniversitar de badminton. În: *Medicus*, 2017, nr.5-7 (899-901), p.12.
56. Trofeele turneului internaţional de badminton cucerite de sportivii Universităţii. În: *Medicus*, 2019, nr.1-3 (917-919), p.12.
57. Studentele USMF „Nicolae Testemiţanu" – vicecampioane la volei. În: *Medicus*, 2019, nr.1-3 (917-919), p.12.
58. Premieră: echipa universitară de volei feminin – campioană. În: *Medicus*, 2020, nr.1-3 (927-929), p.12.
59. Alma Mater – dublă campioană la volei feminin. În: *Medicus*, 2021, nr.1-3 (939-941), p.12.
60. USMF „Nicolae Testemiţanu" a obținut locul II la campionatul național universitar la șah-2020. În: *Medicus*, 2021, nr.1-3 (939-941), p.12.
61. În premieră, USMF „Nicolae Testemiţanu" – campioană la șah printre universitățile din țară. În: *Medicus*, 2021, nr.1-3 (939-941), p.12.
62. Maratonul Calității, Excelenței și al Performanței. În: *Medicus*, 2020, nr.9-12 (935-938), p.11.
63. Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" la 60 de ani.., p.263-266.
64. Trofeele turneului internaţional de badminton cucerite de sportivii Universităţii. În: *Medicus*, 2019, nr.1-3 (917-919), p.12.
65. Tineretul studios şi sportul. În: *Medicus*. Ediţie specială, 2009, nr.1 (823), p.4.

ANEXĂ. SURSE ICONOGRAFICE[1]

O secvență de la manifestarea artistică *Tezaur studențesc*, 25 aprilie 2010

Trânta – probă sportivă tradițională la Universitate, 25 aprilie 2010

[1] Foto din Arhiva curentă a USMF „Nicolae Testemițanu".

Sportivii de la USMF „Nicolae Testemițanu" au revenit cu 10 medalii de la competiția organizată de Universitatea Bucovineană de Stat de Medicină din orașul Cernăuți, Ucraina, iunie 2019

Notă: Articolul este realizat în cadrul Proiectului de cercetare *Patrimoniul academic universitar din RSS Moldovenească: investigarea și valorificarea bunelor practici*, cifrul *20.80009.1606.11*, Program de Stat (2020-2023).

Date despre autor:
Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ionx2005@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5993-1235

Prezentat la 17.05.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.72-74

CZU: 81`37 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024479

CÂMPURILE LEXICALE ȘI TEORIA CADRELOR SEMANTICE

Victoria BARCARU

Universitatea de Stat din Moldova

În istoria lingvisticii, a doua jumătate a sec.XX a fost marcată de reflecții asupra limbajului uman și a cunoașterii umane. În acest context semnificația cuvântului este caracterizată prin schematizari bazate pe experiența din lumea individului – așa-zisele cadre care subînțeleg o succesiune de prototipuri. Spre deosebire de alte domenii de cercetare ale semanticii, teoria cadrelor analizează cuvântul în raport cu o situație de fundal, și nu în raport cu alte cuvinte, în timp ce cunoașterea bazelor conceptuale ale acestora e importantă pentru o utilizare cât mai fidelă a termenilor necesari.
***Cuvinte-cheie**: câmp semantic, câmp lexical, cadre semantice, frame, scripts, configurații cognitive etc.*

LEXICAL FIELDS AND THE THEORY OF SEMANTIC FRAMES

In the history of linguistics, the second half of the XX century was marked by reflections on human language and human knowledge. In this context, the meaning of a "word" is characterised by a system, based on experience of certain individuals – the so-called frames that imply a succession of prototypes. Unlike other fields of research of semantics, frame theory analyses the word in relation to a background situation, and not in relation to other words, while knowing their conceptual bases is important for a precise use of the necessary terms.
***Keywords:** Semantic field, lexical field, semantic frames, frames, scripts, cognitive configurations etc.*

Introducere

În a doua jumătate a secolului XX investigațiile în studiul semanticii au dus la apariția unor noi ipoteze de interpretare a relațiilor dintre cuvinte și a realiilor pe care acestea le reprezintă. Între tentativele meritorii de a pune într-o lumină nouă raportul expresie-conținut o contribuție însemnată în acest sens aparține savantului Charles J.Fillmore, ale cărui lucrări au avut un rol decisiv în domeniul vizat.

Pe fundalul răspândirii generativismului Chomskyan, pricipiile transformativiste ale lingvistului american au fost aprofundate în activitatea științifică a lui Ch.J. Fillmore, mai cu seamă în valoroasele sale lucrări „Gramatica Cazurilor" și „Teoria cadrelor semantice" (Frame Semantics). Spre deosebire de principiile analizei generativiste, Ch.J. Fillmore „sugerează existența unei relații transformaționale între planul gramatical al unei comunicări, pe de o parte, și planul ei semantic, pe de altă parte. Cu alte cuvinte, structura de suprafață reflectată de relațiile gramaticale dintre constituenții unui enunț se întemeiază pe o semantică de adâncime, dezvoltată prin sensurile constituenților. Astfel, structurile gramaticale de adâncime din concepția lui N.Chomsky sunt înlocuite cu structuri conceptual-semantice …" [1]. Altfel spus, teoria cadrelor semantice are drept scop promovarea unei Teorii a înțelegerii, în cadrul căreia relațiile dintre indivizi și cunoașterea lumii obiective se reflectă în activitatea lingvistică a vorbitorilor.

Anume pentru că lexicul reprezintă centrul semanticii, care, la rândul său, constituie și modul în care omenirea interacționează cu universul înconjurător, semnificația cuvintelor nu poate fi redusă doar la valoarea lor pozițional-contrastivă sau la relațiile lor intralingvistice, ci trebuie interpretată ca un fenomen ce depășește hotarele lingvisticii. În această ordine de idei, noțiunea de câmp semantic are o importanță deosebită în analiza lexicului privit în calitate de ansamblu polistructurat în subansambluri ce interacționează între ele. Cele expuse permit a integra câmpul semantic în noțiunea de sorginte cognitivistă „frame" (din engl. structură, cadru), propusă inițial de M.Minsky în „A Framework for Representing Knowledge" și dezvoltată ulterior de către sus-menționatul savant Charles J.Fillmore. Este vorba de o noțiune pe larg răspândită atât în studiile de Inteligență Artificială, cât și în elaborarea automatică a limbajului natural, care a permis, actualmente, reprezentarea aspectelor cognitive la nivel de memorie computerizată.

În mod normal, *secvențele* (*frames*) reprezintă niște configurații convenționale de „microlumi", fundamentate pe experiența culturii unei anumite societăți, așa-zisei „Global Pattern", în cadrul cărora se regăsesc cunoștințele comune ce vizează o situație stereotipică, spre exemplu: ziua de naștere, la cumpărături etc. Aceste situații indică, de regulă, conexiunile, dar nu și succesiunea „operațiunilor" scontate în derularea evenimentului. De regulă, „secvențele" reprezintă concepte și, deci, exprimă o semnificație lexicală; totuși, în unele cazuri, acestea prezintă evenimente sau secvențe proprii, cu alte cuvinte, se caracterizează printr-o cantitate de parametri (slots) care capătă o anumită valoare semnificațională într-un anturaj determinat. Astfel

de termeni ca mamă, tată, copil, frate, soră sunt generați în procesul de gândire și conștientizați în calitate de concepte cu referire la același anturaj cognitiv al relațiilor de rudenie.

Și dacă noțiunea „cadrele" presupune configurații cognitive de tip static, schemele („scripts") se comportă cu un grad mai sporit de dinamică, susceptibile să prevadă atât succesiunea temporală, cât și raporturile cauzale între stările sau evenimentele constituente.

Conform opiniei unor savanți (R.C. Schank, R.P. Abelson, E.Tulving), noțiunea *scripts* (scheme) presupune distincția dintre memoria semantică și cea episodică. Memoria semantică, la rândul său, caracterizează memoria de tip general, fundamentată pe organizarea ierarhică a lexicului, așa-zisa memorie episodică este organizată mai cu seamă în baza unor episoade de experiența personală și nu a categoriilor semantice abstracte („Mentre la memoria semantica e una memoria di tipo generale per le parole che e organizzata in modo gerarchico (per esempio il canarino e collegato a uccello e uccello a animale), nel caso della cosidetta memoria episodica possiamo osservare che essa e organizzata attorno ad esperienze o episodi personali piuttosto che attorno a categorie semantiche astratte" [2, p.125]).

Spre deosebire de „cadre", schemele („*scripts*") au capacitatea de a prevedea derularea evenimentelor legate de un anumit context spațio-temporal, fundamentate pe cumularea experienței umane din lumea reală, dobândită de-a lungul secolelor. Astfel de reprezentări sunt definite drept structuri generalizate constituite din așa-zisele „slots" – categorii constitutive de evenimente la baza cărora stau actori, acțiuni sau proprietăți ce apar în calitate de protagoniști ai unui anumit eveniment situativ.

Astfel, evenimentul „*a merge la restaurant*" înfățișează clienții și chelnerii în calitate de actori; acțiunile, în schimb, presupun intrarea la restaurant, comandarea bucatelor, luarea mesei și, într-un final, achitarea notei de plată, iar proprietățile includ meniul și bucatele. În cea din urmă „schemă a evenimentului" sau „script" atestăm prezența unor elemente „obligatorii", cum ar fi existența unei locațiuni, clienții, chelnerii, comandarea bucatelor cu achitarea ulterioară a consumației, dar și elemente facultative, cum ar fi a aștepta chelnerul pentru a fi deserviți, a lăsa bacșiș etc.

Din cele relatate *supra* e lesne de observat că scripturile reprezintă nu doar evenimente legate de anumite circumstanțe spațio-temporale sau explică raporturile de cauzalitate, dar și marchează unele evenimente de ordin cultural. Din acest punct de vedere, cele din urmă pot fi definite drept un produs ce rezidă din experiența culturală împărtășită cu comunitatea; un fenomen ce presupune conceptualizarea lumii prin cunoașterea cognitivă, pe de o parte, și consolidarea cunoștințelor căpătate, pe de altă parte; dezvăluie tendința generală de organizare a propriilor experiențe conform „criteriilor scriptice" spațio-temporale, unde conexiunea dintre părțile constituente ale fiecărui eveniment este efectuată prin asociere cu experiența acumulată în timp și spațiu.

Cele indicate anterior reliefează pregnant importanța experienței din cadrul unui *script* ce constituie patrimoniul cognitiv al unei comunități istorice răspândit în aceeași societate din punct de vedere sociolingvistic. Atât in virtutea legaturii acestora cu experiența anterioară, cât și în temeiul afinității sale cu membrii aceleiași comunități, scripturile au, pe de o parte, puterea de a crea anumite speranțe (și, prin urmare, sunt purtătorii unui potențial inferențial), iar, pe de altă parte, sunt un instrument important în asigurarea unei comunicări reușite dintre vorbitori la nivelul cunoștințelor acumulate („ … Sia in virtu del loro legame con le esperiențe passate, sia in virtu del loro essere comuni ai membri di una stessa comunita, gli script hanno, da una parte, il potere di creare delle aspettative (e dunque hanno un forte potere inferențiale) e, dall"altra, sono un importante strumento per assicurare la comprensione reciproca tra i parlanti e al livello piu specificamente linguistico e, come e ovvio, a livello delle conoscenze che li accumulano" [3, p.126].

În această ordine de idei, putem conchide că *câmpurile semantice, cadrele și scripturile* formează, în cele din urmă, arii sau sfere semantice care desemnează împrejurări conceptuale cu un vast spectru de activitate, bunăoară, domeniul cinematografiei, al istoriei, al biologiei etc. Schemele *(slots)* desemnează atât câmpurile semantice structurale, cum ar fi, spre exemplu, cele ale culorilor sau ale relațiilor de rudenie, cât și cadrele propriu-zise, ca zilele săptămânii sau lunile anului. Scripturile, pe lângâ aceasta, sunt raportate, prin asociere, la schemele de organizare a evenimentelor ce fac parte din experiența generală dintr-un anumit cadru spațio-temporal: vizita la medic, a merge în musafirie etc.

Cele semnalate *supra* demonstrează valabilitatea și actualitatea analizei câmpurilor lexicale din perspectiva lexicului în calitate de configurațiuni fondate pe experiență convențională consolidată în conștiința indivizilor grație uzului sociocultural frecvent.

Prin asociere, conceptele integrate în cadrele semantice prezintă un interes de netăgăduit pentru studierea și însușirea limbilor străine; dată fiind necesitatea exteriorizării conținutului, ele pot fi sursa unor exerciții aplicative privind româna și relația ei cu alte limbi. Din această perspectivă, analiza câmpurilor prin prisma cadrelor semantice este utilă, inclusiv pentru studierea mentalității diverselor grupări culturale, luând în

considerare faptul că tipologia câmpurilor din cadrul lexicului variază de la o cultură la alta.

În literatura de specialitate cadrele semantice sunt analizate în calitate de tablou conceptual al lumii; în această ordine de idei, e oportună specificarea termenului „concept", dată fiind interpretarea controversată de către specialiștii în domeniu. Majoritatea cercetătorilor, totuși, înfățișează conceptul drept formațiune semantică de bază în lingvistică, specificul căreia relevă aspectul etnic al imaginarului lingvistic. Astfel, cercetătoarea I.A. Lungu menționează în acest sens: „Caracterizându-se printr-un ansamblu mental multidimensional, straturile conceptului dat integrează în sine raționalul cu emoționalul, deopotrivă cu abstract *vs* concret, exteriorizând, totodată, atitudinea individuală față de un fenomen sau subiect concret. ... Structura complexă a conceptului este deteminată atât de schematizarea însăși a acestuia, cât și de etimologia sa; prin urmare, *freimul, scenariul, scriptul* – unități tradiționale cu o structură mai bine definită în raport cu conceptul, pot fi utilizate de cercetători în vederea modelării conceptului" («Являясь многомерным и «слоистым» ментальным комплексом, концепт имеет как рациональное и эмоциональное, так и абстрактное и конкретное а также общее и индивидуально-личностное отношение к конкретному предмету или явлению. Концепт непосредственно возникает из значения слова, является результатом обобщения словарного значения слов с личным и общественным опытом человека. У концепта сложная структура, исходя из самого строения понятия и его этимологии, поэтому такие традиционные единицы, как фрейм, сценарий, скрипт и т.д., обладающие более чѐткой, нежели концепт, структурой, могут использоваться исследователями для моделирования концепта. Например, многие концепты могут быть «свѐрнуты» во фрейм, т.е. представлены фреймовой структурой» [4]).

Cele expuse *supra* permit a releva specificul lingvo-cultural al conceptelor deopotrivă cu atitudinea individuală a vorbitorilor, în timp ce structura cadrului semantic identifică asociațiile sedimentate în memoria indivizilor apărute în baza experienței anterioare, generalizând, în același timp, semnificația lexicală a cuvântului (spre ex.: *ultimul sunet, clopoțel, careu solemn* în cadrul freimului *școală*).

Concluzii

În pofida multiplelor divergențe ce vizează cadrele, literatura de specialitate definește unele caracteristici confirmate de către specialiștii în domeniu:

- Categoria cadrelor semantice este raportată la sfera cognitivă, întrucât reprezintă structura cunoștințelor acumulate în experiența anterioară și ilustrează structura cognitivă din orice domeniu de activitate.
- Savanții lingviști susțin în mod univoc proprietatea cadrelor de a structura cunoștințele vis-à-vis de o situație steteotipică, având la bază o unică tematică.
- Întrucât cadrele reflectă niște universalii cognitive acceptate de către toți membrii unei comunități, ele trebuie să cuprindă niște indicii convenționale ce pot fi ușor recunoscute de către oricare alt memru al societății. Astfel de indicii, de regulă, fac parte din nivelul superior al cadrelor și au o poziție stabilă, fixă.
- Cadrele reprezintă o structură ierarhică aflată în raport de interacționare reciprocă. Elementele stratului superior reflectă, de regulă, caracteristicile convenționale, stabile, în timp ce elementele stratului inferior rămân în poziție statică de „așteptare", „acumulând" caracteristicile necesare în procesul acomodării cadrului la o determinată situație; poziționarea ierarhică a structurii cadrelor contribuie, astfel, la menținerea integrității lor.

Deși multiple aspecte nu au fost, deocamdată, elucidate pâna la capăt, tematica cadrelor semantice în lingvistică suscită în continuare un interes sporit la savanți în domeniul vizat.

Referințe:

1. MILICĂ, I. *Teoria cadrelor semantice: aspecte teoretice, implicații metodologice și potențial de aplicare*. [Accesat: 02.09.2017] Disponibil www.diacronia.ro/indexing/details/A6485/pdf
2. BASILE, G. *Le parole nella mente. Relazioni semantiche e struttura del lessico*. Milano: Ed. Franco Angeli, p.125. ISBN-10: 8846433041
3. *Ibidem*, p.126.
4. ЛУНГУ, I.A. *Моделирование концепта с помощью фреймовой структуры* [Accesat: 19.08.2017] Disponibil www.gramota.net/materials/2/2015/1-2/33.html

Date despre autor:
Victoria BARCARU, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: victoriabarcaru4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9470-871X

Prezentat la 11.03.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.75-82

CZU: 81`367.3`37 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024486**

MODALITATEA LINGVISTICĂ: ÎNTRE CATEGORIA LOGICO-FILOSOFICĂ ȘI FUNCȚIONAL-SEMANTICĂ

Victoria BARCARU, Emilia OGLINDĂ

Universitatea de Stat din Moldova

Categoria gramaticală a modalității, interpretată controversat, este investigată o perioadă îndelungată. Acest fapt sugerează necesitatea de a fi elucidate anumite aspecte de ordin conceptual ale categoriei semnalate, luând în considerare actualitatea sa pentru descrierea particularităților și structurii diferitelor limbi, în general. Articolul de față vizează funcționarea modalității în calitatare de entitate semantico-pragmatică, ținând seama, totodată, de unele implicații logico-filosofice ale problemei abordate. În tentativa de a sintetiza diverse viziuni privind acest concept, am analizat opoziția real / ireal în raport cu lumea obiectivă, dincolo de o universalie pur lingvistică, devenind, astfel, o expresie a empatiei umane prin actul comunicativ de identificare lingvistică.
Cuvinte-cheie*: modalitate, obiectiv/subiectiv, real/ireal, reality status, normă, lumi posibile.*

THE LINGUISTIC MODALITY:
BETWEEN LOGICAL-PHILOSOPHICAL AND UNCTIONAL-SEMANTIC CATEGORY

The grammatical category of modality has been under controversial investigation for a long period of time. This fact suggests the need to elucidate certain conceptual aspects of the reported category, taking into account its topicality to describe the particularities and structure of different languages in general. The present article focuses on the functionality of modality as a semantic-pragmatic entity, taking into account, at the same time, some logical-philosophical implications of the approached problem. In an attempt to synthesize various views on the concept, we have analysed the real/unreal opposition in relation to the objective world, beyond a purely linguistic universality, thus becoming an expression of human empathy through the communicative act of linguistic identification.
Keywords*: mode, objective/subjective, real/unreal, reality status, norm, possible worlds.*

Introducere

Categoria modalității atrage, de-a lungul timpului, atenția savanților, însă nu există o părere univocă privind natura acesteia. Unii lingviști o interpretează ca pe un concept gnoseologic, fără nicio legătură cu sensul evaluativ, pe când în opinia altor specialiști categoria în discuție reflectă relația evaluativ-subiectivă. Modalitatea este o categorie funcțional-semantică ce denotă atitudinea locutorului față de realitate, reliefând aprecierea subiectivă a comunicării. Ea corelează cu modul – termen folosit pentru definirea mai amplă a fenomenelor ce înglobează un vast spectru de semnificații, al particularităților gramaticale, al mijloacelor expresive la diferite niveluri ale limbii, „care atestă forme diferite în diverse sisteme lingvistice, iar în limbile europene cuprinde întreaga pânză a vorbirii" («в разных формах обнаруживающихся в языках разных систем..., в языках европейской системы она охватывает всю ткань речи» [1]).

Categoria gramaticală a modului, interpretată controversat, este investigată o perioadă îndelungată. Acest fapt sugerează necesitatea de a fi elucidate anumite aspecte de ordin conceptual ale categoriei semnalate, luând în considerare actualitatea sa pentru descrierea particularităților și structurii diferitelor limbi, în general. În literatura de specialitate se distinge funcționarea modalității în corelație cu modul verbal, ținând seama de unele implicații logico-filosofice ale problemei abordate.

Categoria modului este analizată multiaspectual de numeroși lingviști; de exemplu, de academicianul rus V.V. Vinogradov, care a explicat amănunțit sfera conceptuală, variatele semnificații și mijloacele de redare a modului verbal. Conform opiniei acestui savant, „orice enunț dezvăluie atitudinea locutorului față de realitatea extralingvistică" [2]. De aceeași părere este și I.P. Galperin, care ancorează modul în domeniul actului de comunicare, în calitate de caracteristică inalienabilă a limbii.

În lucrările mai recente, unii cercetători descriu modul mai restrictiv, definindu-l drept o expresie a atitudinii vorbitorului față de realitate, pe când alții analizează modul în baza opoziției real / ireal, în raport cu lumea obiectivă. După cum susțin lingviștii A.V. Bondarko, M.Grepl, V.Z. Panfilov, modul dezvăluie conținutul enunțului în raport cu realitatea, exteriorizând „atitudinea locutorului față de acțiune, față de veridicitatea

conținutului enunțului" [3]. Ei fac distincție între obiectiv *vs* subiectiv, ce includ diverse semnificații modale. Caracterul activ al categoriei indicate pune în lumină categoria modalității în calitate de componentă importantă a enunțului ce funcționează la nivel logico-gramatical în procesul de generare a unității date. În continuare vom comenta această opoziție.

Modalitatea obiectivă este o caracteristică obligatorie a fiecărui enunț ce asigură formarea unităților predicative. Între subiectul şi predicatul enunţului se stabileşte raportul real / ireal, în funcție de semnificația modală ce raportează o situație la realitate sau la „lumile posibile" (virtuale). Astfel, modalitatea obiectivă desemnează o relaţie din interiorul enunţului şi, prin urmare, e caracterizată drept modalitate internă. Luând în considerare interdependența relației dictum/modus, modalitatea obiectivă, care exprimă relaţia dintre subiect şi semnul său predicativ, este definită drept modalitate a dictumului; atât obiectul comunicării, cât şi elementul său predicativ pot face parte din noțiunea numită modus. Din acest punct de vedere, modalitatea obiectivă este denumită şi modalitate a dictumului, prezentând, totodată, o apreciere a legăturii dintre elementele componente ale situaţiei.

La nivel morfosintactic, modalitatea menționată denotă opoziția dintre formele de indicativ și cele ale modurilor irealității – condiționalul-optativ, conjunctivul, iar în română – și prezumtivul. Conform tradiției stabilite în studiile de specialitate, modul indicativ posedă semnificații real-obiective ale realității: prin raportarea la formele indicativului (copiii cresc / copiii au crescut / copiii vor crește), conținutul mesajului se referă la unul dintre planurile temporale – prezent, trecut sau viitor. În același timp, formele modurilor ireale comportă ambiguitatea temporală (copiii ar crește / ar fi crescut / să crească copiii!). Ținem să relevăm că același enunț, în principiu, poate cuprinde atât sfera modalității obiective, cât și a celei subiective sau ilocutive. De exemplu, **Ion a plecat** (modalitate obiectivă); **Mi se pare că Ion a plecat** (modalitate subiectivă); **Pleacă, Ion!** (modalitate ilocuționară). Prin intermediul timpurilor și al modurilor verbale, același mesaj se poate raporta la domeniul dezideratului, al cerinței sau al necesității.

Forma de viitor, în schimb, atribuită indicativului ca fiind opusă irealului, se înglobează deseori în sfera irealului. Astfel, timpul viitor în limba italiană, pe lângă semnificația de o acțiune posterioară, mai marchează și o formă ipotetică, echivalentă prezumtivului românesc: „Dove saranno i bambini?" (Oare unde să fie copiii?) În exemplul citat, forma viitorului simplu din limba italiană exprimă presupunerea, în timp ce în română ideea de incertitudine este redată prin conjunctiv, căruia i se asociază alte unități lexicale, menite să asigure saturația semantico-emotivă a enunțului: „Oare unde să fie?". Forma ipotetică de futurum exactum de tipul *saranno* a fost moștenită în limba italiană din latină.

În legătură cu cele relatate, vom semnala că blestemurile reprezintă niște imprecații, sugerând acțiuni considerate ca iminente ce se vor realiza în viitor. Astfel de imprecaţii ca „Să chiorăşti!" corespund unor forme de tipul: vei fi orb, sa ai parte, vei avea parte ş.a. Formaţiunile în cauză raportează, de fapt, sfera dezideratului într-o lume virtuală, posibilă, printr-un transfer virtual, prin forța creatoare a cuvântului. Indiferent de segmentul temporal real, se ține cont de starea psihologică de moment a vorbitorului, exprimându-se certitudinea că acţiunea se va realiza:

„Ș-acum la tine, frate, cuvântul o să-ndrept,
Căci voi să-ngălbenească și sufletu-ți din piept
Și **ochii-n cap să-ți sece**, **pe tron să te usuci,**
Să sameni unei slabe și străvezii năluci,
Cuvântul gurii proprii, auzi-l tu pe dos
Și spaima morții intre-ți în fiecare os. "

(M. Eminescu. *Gemenii*) [4]

„Afurisit să fie câneriul de vornic, și cum a ars el inima unei mame, **așa să-i ardă inima** Sfântul Foca de astăzi, lui și tuturor părtașilor săi!" **blestemau** femeile din sat, cu lacrimi de foc, în toate părțile" (I. Creangă. *Amintiri din copilărie)* [5]

Verbul **a blestema**, deși este utilizat frecvent cu sens perfectiv, este capabil, prin excelență, să sugereze o acțiune care se va săvârși în viitor. În această privință, savantul J.Lazard raportează viitorul în sfera modalității virtuale, evidențiind semnificațiile modale ale verosimilului și dezideratelor (« … Под виртуальностью Ж.Лазар понимает такой тип модальности, при котором описываемая ситуация не утверждается как реальная. В частности, к такого рода ситуациям относятся ситуации в будущем, ситуации, рассматриваемые как возможные, желательные и т.д.» [6, p.355]).

Cu referire la valorile menționate, sunt peremptorii unele probleme abordate în logica lui Aristotel în care principiul non-contradicției e proiectat spre viitor, dată fiind multitudinea de posibilități oferite de viitor, spre

deosebire de prezent, care este mai limitat. Logica lui Aristotel demonstrează limita sferei de funcţionare a principiilor contradicţiei. Chiar dacă acţiunea acestora nu se atestă în viitor, ele denotă raportul de reciprocitate cu sfera posibilului, dată fiind multitudinea prospectivelor oferite de viitor în corelaţie cu actualul banal, dar, totodată, pluripotenţial. Trecutul indică, de regulă, acţiuni încheiate definitiv şi irevocabil; prin urmare, exclude potenţialitatea unor noi perspective («В логике Аристотеля можно найти и другие принципиальные ограничения сферы действия закона противоречия. Его действие не распространяется на будущее, но это связано все же с той же сферой возможности, поскольку будущее чревато многими возможностями, настоящее же бедно, поскольку актуализируется нечто одно, но оно потенциально богато. Прошлое же бедно в своей актуальности, исключающей потенциальность, ибо в прошлом нет уже никаких возможностей, кроме реализованной, происшедшей, не поддающейся изменению» [7]).

În sfera virtualului se încadrează şi unele situaţii imperative, orientate, de obicei, spre viitor. În enunţul „Închide uşa!" acţiunea verbului predicat se va înfăptui după momentul vorbirii. În acelaşi timp, în enunţurile similare de tipul „– **Mănâncă!** – **Nu vreau!"** acţiunea dorită de către emiţător depinde de voinţa conlocutorului. Ea nu s-a săvârşit în realitate, rămânând înscrisă în „lumea virtuală".

Unii cercetători divizează modalitatea obiectivă în subtipuri, în baza corelaţiei **real / ireal**. De exemplu, cercetătorul В.З. Панфилов include în domeniul modalităţii obiective semnificaţia de posibilitate, veridicitate sau adevăr, care desemnează raporturile obiective ale realiilor înconjurătoare [8]. Termenul în discuţie poate fi examinat prin prisma tradiţiei fenomenologice, reliefând următoarele opoziţii: subiectiv (individual) *vs* obiectiv (realitatea existentă), avându-se în vedere aspectul interior uman în corelaţie cu realitatea exterioară, sesizată de noi. Sunt relevante şi opoziţiile: individual *vs* general, întâmplător *vs* contingent, necesar *vs* prestabilit. Cele expuse pun în evidenţă conceptul de intersubiectivitate şi interdependenţa realiilor obiective.

Nu în zadar unul dintre principiile de bază în măiestria actoricească, conform sistemului Stanislavski, este de a exterioriza personajul trecându-l prin sine şi de la sine pentru o interpretare cât mai apropiată de realitate. O idee similară se regăseşte şi la filosoful E.Husserl: „Lucrul adevărat, pentru Husserl, este obiectul care îşi păstrează identitatea în interiorul unei multiplicităţi de experienţe aparţinând diferitor subiecţi; obiectul intuit de mai mulţi" [9].

Opoziţia din cadrul modalităţii obiective nu este doar duală, în accepţia clasică, ci şi ternară, avându-se în vedere corelaţia dintre irealul – real şi contrafactiv. Modalitatea obiectivă este analizată şi în plan neutru, când nu este definită clar atitudinea unei anumite situaţii vis-à-vis de realiile înconjurătoare sau faţă de mesajul emis [10]. În legătură cu cele menţionate, savanta E.Paduceva explică modalitatea obiectivă neutră fie prin lipsa referentului, fie prin dificultatea de a fi raportată la adevăr: «Отношение ситуации к реальному миру в предложении не определено: пропозиция употребляется безотносительно к истине» [11]. În această ordine de idei, distingem trei subtipuri de modalitate obiectivă:

- modalitatea obiectivă reală, ce desemnează veridicitatea unor acţiuni sau stări, situaţii în enunţuri de tipul: **Ion este bolnav;**
- modalitatea obiectivă ireală, ce indică falsul, caracterul ireal al unor acţiuni sau stări, situaţii în enunţuri de tipul: **Ion se preface bolnav;**
- modalitatea obiectivă neutră, ce reliefează statutul neutru faţă de realitatea faptului descris în enunţuri de tipul: **Cred că Ion este bolnav.**

Aceeaşi cercetătoare E.Paduceva relevă corelaţia *modalitate obiectivă – modalitate ilocutivă* prin raportarea aserţiunii la modalitatea obiectivă reală. Modalitatea obiectivă neutră evidenţiază, de asemenea, contextul enunţurilor imperative sau interogative, excluzând însă modalitatea ilocutivă afirmativă. Spre deosebire de modalitatea ilocutivă, ce presupune întotdeauna un adresat, pentru cea subiectivă acesta nu este indispensabil. Conform concepţiei lingvistei E.Paduceva, enunţurile cu modalitate ilocutivă interogativă sau imperativă pot fi înscrise în sfera modalităţii obiective neutre, ţinând cont de statutul neutru al acestora faţă de veridicitatea faptelor denotate [*Ibidem*].

Având în vedere ambiguitatea conceptului real - ireal, în literatura de specialitate din ultimul timp este utilizat termenul „**reality status**" (rus. «категории реальности ситуации»), ceea ce preconizează raportarea unei anumite situaţii la realitate sau la lumile posibile.

Alţi savanţi, bunăoară J.R. Elliott [12], subliniază că aspectul real al modalităţii se referă la o zonă semantică aparte, diferită de cea a modalităţii în accepţia clasică, dată fiind diversitatea interpretării conceptului real – ireal din câmpul semantic al modalităţii. Deşi savanta sus-menţionată consideră că zona irealului

nicidecum nu poate fi cuprinsă în categoria modalității, J.Elliott include situația reality status într-o categorie gramaticală specială, întrucât tipologia atitudinii (modalitatea deontică sau epistemică) nu vizează exclusiv sfera realului: contextul situației permite evenimentelor să se deruleze în altfel de „lumi" decât cele ale realului, ceea ce explică, de fapt, interdependența membrilor raportului real – ireal. Însă, din punctul de vedere al savantului W.A. Foley, opoziția real – ireal scoate în relief evenimentele din perspectiva actualității, relevându-se dacă acestea au fost sau nu realizate. Același lingvist afirmă că în cadrul categoriei binare în discuție, aspectul ireal înglobează, în multe idiomuri, semnificații ce dezvăluie valorile de necesitate, verosimil și posibilitate.

În opinia savantului J.R. Roberts, aspectul ireal nu cuprinde doar modalitatea epistemică, ci reprezintă o caracteristică a modalității, în ansamblu [13]. Acest fapt se datorează, mai cu seamă, sinonimiei verbelor modale *a putea* și *a fi,* atribuite eminamente modalității deontice, care, în anumite contexte, pătrund în câmpul semantic al incertitudinii. O situație similară atestă verbul *a vrea,* apt a exprima valoarea deziderativă în sfera modalității deontice. Întrebuinţat la condiţionalul-optativ, comportă semnificație subiectivă în formulele de politețe, ceea ce îl apropie de sfera emotivă.

În ambianța celor relatate, în studiile lingvistice statutul situațiilor și al enunțurilor deziderative în raport cu realitatea **(reality status)** este abordat dintr-o dublă perspectivă: acestea se raportează fie la lumea reală, fie la cea virtuală. Un exemplu concludent ar fi, în opinia noastră, enunțurile de tipul**: „eu vreau (să citesc, să cânt)"**, care marchează, de regulă, o situație curentă (*eu vreau,* la momentul vorbirii), exteriorizând o situație deziderativă reală ce aparține lumii reale, obiective.

Observăm că acțiunea se poate înfăptui în prezent**: Ion vrea o cafea (/cert /),** în raport cu: **Ion vrea (să plece) la Roma,** unde acțiunea **vrea (să plece)** sugerează planul posteriorității, redând o acțiune nerealizată, neîncheiată și incertă; astfel, același deziderativ „a vrea" în cel dintâi enunț este ancorat în sfera realului, în timp ce în cel de-al doilea raportează acțiunea într-o lume posibilă, cu proiecție spre viitor. Savantul A.Volodin menționează în acest sens: «…"хотел убить" значит "не убил", результата никакого не было» [14]. Se are în vedere faptul că sintagma „a vrut sa-l omoare", ce dezvăluie deziderativul (perfectiv) într-o lume ireală, a viitorului, ar echivala cu: „nu l-a omorât", întrucât nu a avut loc rezultatul.

Modalitatea subiectivă vizează o arie semantică mai largă decât cea a modalității obiective și exprimă evaluarea de către vorbitor a conținutului celor relatate și a realității extralingvistice, indicând gradul de veridicitate (ipotetică, simplă sau categorică) a opiniei privind o anumită situație. Valorile semantice ale modalității subiective sunt atribuite actului evaluativ ce preconizează, alături de aspectul logic al comunicării raționale, și sfera irațională sau emoțională. Modalitatea subiectivă beneficiază de variate mijloace calificative de care dispune limba respectivă și se redă printr-o serie de unități lexico-gramaticale specifice, unele dintre care, având o poziție sintagmatică autonomă, au rolul de conectori. În cele ce urmează vom releva câteva categorii de unități introductive.

La marcarea incertitudinii și a irealității sunt folosite cuvintele: *parcă, de parcă, oare chiar, cum de* ș.a.; supoziția este desemnată cu ajutorul conectorilor *poate doar, poate că;* cuvântul incident „chipurile" servește pentru a semnala nonveridicitatea informației; mirarea este redată cu ajutorul unor interjecții ca: *Ian auzi!, bre, O-ho!,* prudența – *nu dă Doamne!* să nu cumva. Prin intermediul interjecțiilor *Ah! Vai!* sunt relevate emoțiile locutorului, atitudinea subiectivă. Mai sunt întrebuințate sintagme de tipul „Bună treabă!", pronunțate cu o anumită intonație, care anticipează partea principală a propoziției, lexeme cu valoare interogativă – *parcă, oare, cum de?,* afirmativă – *cu adevărat, chiar că, într-adevăr, așa-i,* negativă – *nici, deloc* etc.

Unii specialiști în materie apreciază atitudinea emoțională a locutorului drept modală, pe când alții contestă valoarea modală a acesteia. Vorbind despre conceptul de mod ca expresie a atitudinii față de veridicitatea / nonveridicitatea celor enunțate, lingvista G.A. Zolotova scoate în evidență, în primul rând, atitudinea vorbitorului față de realitate, în al doilea rând, atitudinea față de conținutul exprimării, și, într-un final, raportul dintre subiect, purtător al însușirii, și marca predicativității («Г.А. Золотова трактует понятие модальности как отношение к действительности с точки зрения говорящего; во-вторых, как отношение к содержанию высказывания; в-третьих, как отношение между субъектом – носителем признака и предикативным признаком») [15]. Cercetătoarea T.Romanova distinge, în acest sens, semantica modală polisubiectivă, ce caracterizează modalitatea acordului / dezacordului, în calitate de replică la un anumit stimul din partea receptorului sau a mai multor interlocutori.

După cum am semnalat *supra,* unii cercetători nu acceptă definirea amplă a modalității subiective, eliminând valorile emoţional-expresive din sfera acesteia. O altă opinie emite V.A. Plunghian, care promovează două

noţiuni fundamentale: „1) evaluarea, adică atitudinea locutorului faţă de o anumită situaţie *şi* 2) irealitatea, ce evidenţiază raportul ei cu lumea reală" [16, p.309]. Lingvistul este de părere că „întreaga varietate a sensurilor modale (chiar şi în cazul celor mai largi interpretări ale modalităţii) are legătură, într-un fel sau altul, cu unul dintre aceste concepte (nu arareori, cu ambele, concomitent)" [17]. Aşadar, sunt relevante raportul dintre enunţ şi realitatea extralingvistică, atitudinea locutorului faţă de conţinutul relatat şi finalităţile comunicative ale enunţului. Modalitatea subiectivă în accepția clasică exteriorizează atitudinea locutorului față de conținutul enunțului sau realitatea extralingvistică.

În unele idiomuri diferențele semnalate se exprimă în diverse contexte. Un exemplu în acest sens ar fi utilizarea contextuală în limba spaniolă a verbelor **Ser (a fi)** și **Estar (a fi)**: o caracteristică constantă, obiectivă, este marcată, prin excelență, de verbul **Ser:** ***es rojo (este roșu); es ruso (este rus), es rubio (este blond)***, în timp ce însușirile variabile sunt denotate de verbul **Estar**: ***esta casado (este căsătorit), esta contento (este mulțumit)*** ș.a. Uneori, anumite adjective își schimbă semnificația, în funcție de utilizarea binomului **Ser / Estar**: ***Maria es guapa (Maria este frumoasă), Maria esta guapa (Maria este dichisită, îmbrăcată frumos).*** Cu alte cuvinte, însușirile obiective (culorile, apartenența etnică, aspectul fizic natural: blond, smolit ș.a.) în limba spaniolă fac parte din sfera verbului **Ser (a fi)**, în timp ce caracteristicile modificate conform voinței umane se integrează în sfera verbului **Estar**. Astfel de excepții ca: **Ser feliz / infeliz (a fi fericit/ nefericit**), ce dezvăluie o valoare constantă, se înglobează perfect în tabloul obiectiv al imaginarului lumii, în pofida semnificației emotive care, prin excelență, se raportează în spațiul subiectivului.

Atât modalitatea, în ansamblu, cât și formele modale ale verbelor, în particular, au funcția de a desemna relațiile modale între cele relatate și realitate, dezvăluind atitudinea vorbitorului față de tipul de relație între conținutul comunicării și realitatea obiectivă. Sunt pertinente semnificațiile de obligativitate, necesitate, intenție, supoziție, posibilitate / imposibilitate etc. Conceptele de necesitate și finalitate, privite ca interdependente, scot în relief valența tridimensională a cuvântul „trebuie" – Subiectul scopului, Necesitatea și Scopul («,Близка к онтологической необходимости «практическая» необходимость, выражаемая словами нужно, надо. Практическая необходимость связана с понятием цели. Поэтому слово нужно имеет три валентности – Субъект цели, Потребность и Цель» [18]).

Ținem să menționăm că verbul impersonal „trebuie" nu implică obligatoriu vorbitorul în calitate de subiect al scopului; folosit la forma negativă, „nu trebuie" este echivalent cu „nu poate": «В самом деле, не должен останавливаться = должен не останавливаться, а 'должен не' по одному из законов модальной логики, значит 'не может': необходимо не P = неверно, что P возможно». Savantul rus Николаев conchide: «Если глагол реализует этот концепт, то он может считаться модальным» [19, p.112-113]. Este lesne de înțeles că necesitatea, obligațiunea și voința, ca parte a imaginarului, sunt redate cu ajutorul verbelor modale.

În procesul de gândire, gradul de cunoaştere a realității este denotat, în plan lingvistic, în baza modalității epistemice, ceea ce reliefează pregnant raportul său cu intersubiectivitatea. Unele lexeme specifice, dotate cu sens epistemic, servesc la marcarea atitudinii subiectului vorbitor, care nu doar admite existența unei realități virtuale, dar și creează o versiune a unei situații alternative, deplasându-se într-o altă formă mentală, în deplină concordanță cu principiul coşerian al alterității:

„Poate, demult s-a stins în drum / În depărtări albastre ..." (M. Eminescu. *La Steaua*) [20]

„Удивительнее всего то, что, **очевидно,** с ним вместе исчез и милиционер". (М.А. Булгаков. *Мастер и Маргарита*, p.134) [21]

Locutorul, în calitate de autor al mesajului, exprimă propria poziție față de cele întâmplate, dar, în funcție de situație, poate avea tendința de a determina conlocutorul să acționeze contrar voinței sale proprii, în favoarea emițătorului mesajului sau intereselor unor terțe persoane.

Adverbe și locuțiuni adverbiale ca: *fără doar și poate, nu încape nicio îndoială, mai mult ca sigur* ș.a., pe lângă gradul maxim al certitudinii, deseori marchează intenția personală voalată a locutorului, al cărui mesaj persuasiv are menirea de a convinge receptorul (publicul). În domeniul publicității sunt utilizate frecvent sintagme de tipul: „*fără îndoială, cel mai bun produs*", *„cu siguranță, banca cea mai de nădejde"* etc., care sunt, oarecum, în disonanță cu semul de bază „certitudine", ceea ce se explică fie prin atitudinea subiectivă a autorilor, fie prin starea mentală (forma mentis) a publicului față de informația recepționată.

Un alt operator epistemic cu tentă persuasivă ar fi verbul cu valoare modală „**a ști**": ***„Stiu că-ți vine greu,*** *dar asta nu mă interesează"; «**Знаю, что тяжело**, да мне-то дела нет никакого до того, что тебе тяжело...»; "**I know it's painful**, but it's none of my affair that you find it painful"* (Dostoevski. *Idiotul*) [22].

Verbul cu valoare epistemică „a ști” nu lasă loc oponentului pentru replici de răspuns, ceea ce este evidențiat, în enunțul respectiv, și prin intermediul conjuncției disjunctive „dar”.

Valoarea intersubiectivă a unor sintagme rezultă, mai cu seamă, din discursurile politicienilor, care abundă în structuri de tipul**: „Ştiu că vă este greu, dar ...**” [23]: *„Iohannis – mesaj către medici: Ştiu că vă este greu; ne uităm la voi cu speranţă...”* (Klaus Iohannis); *„Știu că astăzi este greu, noi ajutăm cu ce putem ...*” (I.Șor); *„Știu că vă este greu, că există presiuni, dar în cabina de vot veți fi doar dumneavoastră și conștiința dumneavoastră...*” (M.Sandu). Însă, gradul de credibilitate e în funcție de atitudinea proprie a auditoriului față de persoanele vizate.

În acest context, D.Tramp în discursul său post-electoral a făcut uz de următorii operatori de opinie pentru atenuarea poziției sale categorice***: I think, I really think, I guess (Cred că ... , cred cu adevărat că ... , bănuiesc că): As far as hacking, I think it was Russia. But I think we also get hacked by other countries and other people. (Cu privire la atacatorii ciberneticieni, cred că a fost Rusia. Dar cred, de asemenea, că am fost pirataţi de către alte ţări şi de alţi oameni)*** [24].

Din cele expuse *supra*, remarcăm rolul intenționalității în exteriorizarea raportului intersubiectiv în actul de comunicare interpersonală. În acest sens, cercetătorii J.J. van Cuilenberg, O.Sholten şi G.W. Noomen afirmă: „Pentru ca transferul de informaţie să devină un proces de comunicare, emiţătorul trebuie să aibă intenţia de a provoca receptorului un efect oarecare” [25].

Intenția comunicativă, în calitate de produs al formei mintale, are menirea să scoată în evidență prin mijloace verbale obiectivele propuse de către vorbitor – generator al mesajului. Din considerente persuasive sau cu scopul de a comunica o informație, emițătorul mesajului folosește variate mijloace lexico-semantice: conjuncţii şi locuţiuni perifrastice conjuncţionale: dar, iar, însă, pentru ca ... să, fără să; adverbe şi locuţiuni perifrastice adverbiale: ferm, în mod hotărât, intenționat; prepoziţii şi locuţiuni perifrastice prepoziţionale: în vederea + subst , din frica de + inf, cu scopul de a; adjective: semnificativ, determinant, relevant; verbe: a pretinde, a intenționa, a premedita ș.a. Din aceeași categorie fac parte și evidențialele în calitate de sursă a informației, dar și de apreciere a propriei poziții față de o anumită situație: *„**Cică** el vrea să vadă cum e viața de om sărac*, altfel el nu poate să se apuce de pictură” [26]. Conceptul de intersubiectivitate întrunește, de fapt, ideea unei intenții de comunicare bazată totalmente pe interacțiunea unei voințe X în contact cu altă voință Y, în funcție de modusul și imaginarul lumii indivizilor.

Analizat din perspectiva lumilor posibile, modusul reflectă expresia logico-filosofică în trihotomia modus – situație – lumi posibile. Astfel, realul sau irealul din enunțurile indicative sunt determinate nu doar de conceptul subiectului vorbitor despre lumea obiectivă, dar și de replica comunicativă a interlocutorului față de mesajul recepționat. În contextul celor expuse, aderăm la opinia cercetătorului Р.Шишкина, care reliefează caracteristica inerentă a modalității de a exterioriza atitudinea subiectivă a adresatului față de situația denotativă, conținutul enunțului și față de însuși actul vorbirii sau interlocutorii acestuia («... в модальности всегда воплощается субъективное отношение говорящего к денотативной ситуации и к содержанию пропозиции, к акту речи и к партнерам по коммуникации)» [27, p.42]).

În pofida distincției modalitate obiectivă / subiectivă, datele disponibile analizate relevă, în anumite situații, fenomenul când aspectul subiectiv îl absoarbe pe cel obiectiv. Astfel, cercetătorul I.Bărbuță definește modalitatea drept „o categorie fundamental subiectivă” [28]. În același timp, fenomenul dat reliefează anumite alunecări în intersubiectivitate: în șirul legităților continue intersubiectivitatea se plasează între subiectivismul interpersonal și obiectivismul suprapersonal («Интерсубъективность занимает срединное положение в континууме установок и позиций – между индивидуальной субъективностью и надличностной объективностью» [29]).

Concluzii

Cele relevate ne permit să conchidem următoarele:

1. Termenul **modalitate** este interpretat neunivoc, ceea ce solicită aprofundarea cercetărilor privind categoria vizată. Multiplele disensiuni în interpretarea binomului modalitate obiectivă *vs* modalitate subiectivă se explică prin diferite criterii ce stau la baza distincției în cauză.

2. În accepţia majoritară a lingviștilor, distincţia dintre modalitatea obiectivă și cea subiectivă se face în funcție de tipul de raport ce caracterizează aceste două modalităţi. Astfel, modalitatea obiectivă stabileşte raportul, real sau ireal, dintre subiectul şi predicatul enunţului emis.

3. Modalitatea subiectivă în accepția clasică exteriorizează atitudinea locutorului față de conținutul enunțului sau realitatea extralingvistică. Categoria modalității (mai cu seamă cea subiectivă) relevă viziunea unui individ față de realiile lumii sau concepția acestuia despre statutul veridic al lucrurilor, chiar dacă ele nu corespund realității obiective. Astfel, semantica incertitudinii este denotată prin intermediul operatorilor modali, verbelor modale, cuvintelor introductive ș.a.

4. În acest context, e necesar să analizăm materialul faptic referitor la realiile extralingvistice, ce servește drept bază pentru formarea propriilor viziuni sau opinii ale individului: altfel spus, orice părere reprezintă rezultatul interpretării subiective a materialului faptic. Compararea enunțurilor apreciative și descriptive, pe de o parte, cu cele descriptive cu conținut faptic, pe de alta, ar contribui substanțial la dezambiguizarea aspectului real / ireal din cadrul categoriei modalității.

5. Definiția *Lumilor posibile* cuprinde sfera ambelor modalități în discuție. Astfel, în literatura de specialitate distincția în cauză este analizată din perspectiva referențială a relației dintre semnificat și semnificant raportat la realiile obiective sau dincolo de acestea – evadând în universul multiplelor situații din lumea obiectivă, ceea ce explică sinonimia verbelor modale. Un exemplu elocvent în acest sens îl prezintă dificultatea în delimitarea valorilor probabilității și incertitudinii din sfera modalității epistemice; cert este că aspectul obiectiv / subiectiv nu doar permite actualizarea variatelor situații din cadrul modusului, dar și contribuie semnificativ la actualizarea imaginarului lumii, uneori chiar prin devieri de la realitate.

Unicul element ce nu se supune modificărilor sub niciun fel este ***norma*** în calitate de sistem de valori – axa constantă care servește ca punct de plecare pentru multiplele raționamente logico-filosofice și deci nu poate fi raportată la lumile posibile.

Ținem să menționăm, în acest sens, efectul globalizării masive, care, odată cu impunerea unei noi ordini pe scara socioeconomică, a generat schimbări fundamentale în dimensiunea valorilor universale bine-rău. Astfel, normele deontice din ultimul timp capătă treptat un statut cvasipermanent, în deplină conformitate cu *fenomenul Overton*, care explică procesul de ștergere a acestora prin impregnarea unor valori incompatibile cu existența normală a societății. În acest context, în 1985 lingvistul ceh П.Сгалл scria cu referire la lumile virtuale: „Există lumi posibile cu pești scufundați și cai zburători, dar nu există lumi cu un nene de sex feminin și mame fără copii" («Существуют возможные миры с утонувшими рыбами и летающими лошадьми, ***но нет миров с дядями женского пола или матерями, не имеющих детей***» [30, p.5]). Realiile actuale au demonstrat realizarea neverosimilului printr-o răsturnare de valori moral-spirituale cu o viteză în timp fulminantă.

Referințe:

1. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. Ин-т языкознания АН СССР. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 682 с. ISBN 5-85270-031-2
2. *Apud* ШАКИРЗЯНОВА, Р.М. *Роль модальности в лингвистике* [Accesat: 17.10.2018] Disponibil http://cyberleninka.ru/article/n/rol-modalnosti-v-lingvistike
3. *Ibidem*.
4. EMINESCU, M. *Opera Poetică*. Chișinău: Guntvas, 2007, p.679.
5. CREANGĂ, I. *Povești, Povestiri, Amintiri*. Cluj-Napoca: Dacia, 2007, p.289.
6. *Apud* ЛАНДЕР, Ю.А., ПЛУНГЯН, В.А., УРМАНЧИЕВА, А.Ю. *Исследования по теории грамматики. Вып. 3. Ирреалис и ирреальность*. Москва: Гнозис, 2004. 476 с. ISBN5-94244-001-8
7. БОГОМОЛОВ, А.С. *Античная философия*. [Accesat: 14.02.2020] Disponibil http://rushist.com/index.php/philosophical-articles/2401-kategorii-aristotelya
8. *Apud* ШАКИРЗЯНОВА, Р.М. *Op. cit.*
9. COZMESCU, A. *Obiectivitate ca intersubiectivitate și adevărul – consens.* [Accesat: 20.04.2020] Disponibil https://www.academia.edu /4764913/
10. ПАДУЧЕВА, Е.В. *Русская корпусная грамматика*, 2016 [Accesat: 14.07.2018] Disponibil http://rusgram.ru
11. *Ibidem.*
12. *Apud* ЛАНДЕР, Ю.А., ПЛУНГЯН, В.А., УРМАНЧИЕВА, А.Ю. *Op. cit.,* p.450.
13. *Ibidem.*
14. *Ibidem.*
15. *Apud* ШАКИРЗЯНОВА, Р.М. *Op. cit.*
16. ПЛУНГЯН, В.М. *Общая морфология. Введение в проблематику*. Москва: Эдиториал УРСС, 2000.
17. ПЛУНГЯН, В.М. *Op. cit.*
18. *Apud* ПАДУЧЕВА, Е.В. *Op. cit.*

19. *Apud* РОМАНОВА, Т.В. *Модальность. Оценка. Эмоциональность*. Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2008. 309 с. ISBN 978-5-83839-167-8
20. EMINESCU, M. *Op. cit.*, p.796.
21. БУЛГАКОВ, М.А. *Мастер и Маргарита*. Москва,1984, с.134.
22. DOSTOEVSKI, F.M. Idiotul. Iași: Polirom, 2011, p.183; Достоевский, Ф.М. *Идиот.* Санкт Петербург: Издательский Дом «Азбука - классика», 2008, с.333. http://originalbook.ru/idiot-the-idiot-by-fyodor-dostoyevsky-english /
23. https://www.replicaonline.ro/iohannis-mesaj-catre-medici-425027/ [Accesat: 01.04.2020] http://partidulsor.md/news 29/04/2020 [Accesat: 02.05.2020] https://www.jurnal.md/ro/politic/2016/11/11/ [Accesat: 25.05.2020]
24. ЧЕПУРНАЯ, А.И. Эпистемическая ответственность в политическом дискурсе (на материале пресс-конференции Д.Трампа). В: *Научный диалог*, 2017, №7, с.35-44. ISSN 2225-756X
25. *Apud* SANDU, S. *Considerații asupra mijloacelor de exprimare a intenției în textul literar francez* [Accesat: 12.02.2019] Disponibil https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/30433
26. BENDER, M. *Milena şi vremea jigodiilor* [Accesat: 12.03.2020] Disponibil https://books.google.md/
27. ШИШКИНА , Р.Г. *Высказывания, реализующие значения желательности*. Ижевск: УдГУ 2001. 97 с.
28. *Apud* BĂRBUȚĂ, I. *Categoria modalității în limba română.* [Accesat: 19.08.20017] Disponibil: www.diacronia.ro/indexing/details/A25991/pdf.
29. ОГУРЦОВ, А.П. Интерсубъективность как поле философского исследования В: *Личность. Культура. Общество.* Т. IX. Вып.1(34). Москва, 2007, с.58–70.
30. БАБУШКИН, А.П. *Возможные миры в семантическом пространстве языка.* Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. 86 с. ISBN 5-9273-0122-3

Date despre autor:
Victoria BARCARU, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: victoriabarcaru4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9470-871X
Emilia OGLINDĂ, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.

Prezentat la 11.03.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.83-87

CZU: 821.135.1-92.09 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024488**

RAPUL: O NOUĂ FORMĂ DE PAMFLET

Ana FERAFONTOV

Universitatea de Stat din Moldova

În prezent pamfletarii caută noi mijloace de exprimare care să le ofere posibilitatea de a crea în libertate și să îi protejeze de răspunderea juridică pentru afirmațiile făcute. Astfel, rapul devine un canal sigur de comunicare. Întrucât unele producții rap înglobează trăsăturile de bază ale pamfletului și au ton pamfletar, ele pot fi etichetate drept pamflete. O trăsătură care se remarcă în cazul pamfletului-rap este expresivitatea, care este generată de ironie, elemente populare, familiare, argotice, rimă, făcând producția pamfletară atractivă pentru public.

Cuvinte-cheie: *pamflet, rap, denigrare, divertisment, expresivitate, ironie, limbaj violent, argou, rimă.*

RAP: A NEW FORM OF PAMPHLET

Nowadays, pamphleteers are looking for new means of expression that will give them the opportunity to create in freedom and protect them from legal liability for their statements. Thus, rap becomes a secure channel of communication. Because some rap productions contain the basic features of the pamphlet and have a pamphlet tone, they can be labelled as pamphlet. A feature that stands out in the case of the pamphlet-rap is the expressiveness, which is created by irony, popular, familiar and argotic elements, rhyme, thus making the pamphlet production attractive to the public.

Keywords: *pamphlet, rap, denigration, entertainment, expressiveness, irony, violent language, argot, rhyme.*

Introducere

Perioada de glorie a pamfletului românesc o constituie începutul secolului al XX-lea, culminând cu activitatea pamfletară a lui Tudor Arghezi. Perioada comunistă a însemnat pentru pamfletul românesc tăcere, pamfletarii ascunzându-și gândurile printre rânduri, după cuvinte și simboluri. După prăbușirea URSS pamfletul devine mai prezent ca niciodată în publicistică, „defularea lingvistică" a poporului românesc fiind „o urmare firească, la nivel emoțional," a căderii regimului opresiv, după cum menționează cercetătoarea Doina Marta Bejan [1].

În prezent pamfletul este foarte răspândit în publicistică, la radio și televiziune și, în special, în mediul online. Evident, pamfletul de astăzi se deosebește prin formă și conținut de cel de pe timpul lui Arghezi, există mult pamflet „fals", la tot pasul apare eticheta „pamflet" pentru a absolvi de responsabilitate pentru afirmațiile făcute. Totuși, există și în prezent pamfletari veritabili, care nu aruncă înjurături în dreapta și în stânga doar de dragul ratingului, ci știu să pună sens în expresiile tăioase și să câștige simpatia publicului grație limbajului „mustos". Odată ce controlul asupra cuvântului devine tot mai rigid în contextul respectării dreptului la imagine și al apărării împotriva calomniei, pamfletarii caută noi mijloace de exprimare. Pamfletarii s-au „ajustat" la condițiile contemporane, utilizând noile tehnologii de comunicare. În acest sens cercetătorul Cédric Passard subliniază rolul Internetului în promovarea pamfletului, considerând că acesta „constituie, fără îndoială, singurul domeniu public în care discursul pamfletar poate încă beneficia de o libertate destul de mare" [2].

Astfel, pamfletul pare să se metamorfozeze astăzi în blog, chat, forum și chiar rap. Poate că dintre formele menționate rapul pare cea mai neobișnuită și cea mai discutabilă, dar realitatea ne face să acceptăm ideea că pentru pamfletari rapul constituie un canal „sigur" de comunicare. Rapul, practic, nu se supune rigorilor legislației privind dreptul la imagine și protecția demnității umane, întrucât este o producție artistică, iar creația artistică este protejată, la rându-i, de legislație. Astfel, rapul devine o formă privilegiată, deoarece autorul său are libertatea de a se exprima și de a crea, fiind absolvit de răspundere juridică. Se observă că pamfletul-rap prinde destul de bine în rândul utilizatorilor de Internet. De exemplu, un pamflet despre BAC, intitulat „Am belit-o", realizat de un elev, a luat peste 20 de milioane de vizualizări pe Youtube! [3], devenind chiar subiect de știre. Este uimitor ce impact poate avea un pamflet-rap pe Internet, fiind disponibil pentru milioane de oameni. Prin urmare, nu trebuie să subestimăm rolul rapului în evoluția pamfletului, ci să oferim o șansă acestei perspective de evoluție a genului pamfletar.

Rapul – o nouă formă de pamflet

Pentru acest demers științific am selectat 5 pamflete-rap de pe canalul de Youtube al lui Cristian Poe: *O cheamă Viorica* [4], *Dragnea la pușcărie* [5], *Mircea Badea – Mister K.O.* [6], *România In WW3* [7], *Țaranca*

la oraș [8], pe care le vom analiza în vederea identificării elementelor care confirmă statutul de pamflet al acestor producții muzicale.

De ce aceste producții muzicale pot fi etichetate drept pamflete? Evident, încadrarea lor în categoria pamfletului este discutabilă, chiar dacă autorul însuși le numește „pamflet". Totuși, considerăm că ele pot fi categorisite drept pamflete, deoarece poartă în ele vervă pamfletară și posedă trăsăturile de bază ale pamfletului, după cum vom detalia mai jos.

1. Tratarea unui subiect de actualitate

Pamfletele-rap abordează fie personalități contemporane bine-cunoscute (Viorica Dăncilă, Liviu Dragnea, Mircea Badea), fie o problemă socială actuală/un aspect al societății contemporane (comportamentul fetelor cu moravuri ușoare, lipsa virilității în rândul băieților din noua generație de tineri).

2. Atacul direct la persoană

Pamfletele selectate atacă direct persoane concrete (Viorica Dăncilă, Liviu Dragnea, Mircea Badea) sau anumite clase (fetele de la țară cu moravuri ușoare, băieții „nebărbați"). Atacul direct se materializează prin numirea concretă a persoanei sau a grupului: „O cheamă Viorica, deșteaptă tare,/Ea e prim-ministru, țara-n curs de… dezvoltare", „Liviule, Liviule, băiatule,/Marș la pușcărie, tu și-ntregul PSD", „Sunt eu, Mirciulică, bombardierul de la Antenă", „E război, fraților, e război, dar avem cei mai buni soldați – să vină băieții!", „O cheamă Sânziana, e venită de la țară". Aceste pamflete au un obiect concret, bine recunoscut de către receptor și de care receptorul se dovedește a fi interesat.

3. Atacul trăsăturilor fizice

Acest procedeu era deseori utilizat chiar de Arghezi, prin aceasta sporind efectul luării în derâdere. Pamfletarul-raper, de asemenea, atacă trăsăturile fizice ale persoanelor: „Hai, hai, Liviu, pune-ți dinții", „Hai, hai, cin' ți-a făcut freza/Că ai, Viorico,-un cap, de zici că ți-a murit coafeza", „Cu dinții cariați, …, mustața arsă", „pământul de sub unghiuțe", „miroase toată a maioneză". Prin deprecierea aspectului fizic pamfletarul insultă și mai mult atacatul, lovind puternic în imaginea acestuia.

4. Abordare unilaterală

Pamfletele-rap conțin o abordare unilaterală și subiectivă a obiectului, reprezentând doar punctul de vedere al pamfletarului. Lipsește o analiză multiaspectuală a problemei, cu argumentări bine închegate; raperul subliniază o idee pe care o vrea înțeleasă și acceptată de public. De exemplu, prim-ministrul e incompetent și trebuie să demisioneze, conducătorul partidului e corupt și trebuie să ajungă la închisoare etc.

5. Denigrarea imaginii adversarului

Pamfletarul nu ocolește aspectele negative, punctele vulgare, el spune lucrurilor pe nume și merge direct în ofensivă. El urmărește să pună în derizoriu persoana abordată și să-i denigreze imaginea, mânuind dibace limbajul vulgar, trivial. Aceste elemente lexicale distrug imaginea personajului și lovesc serios în autoritatea și personalitatea acestuia.

6. Implicare afectivă

Spre deosebire de polemică, de exemplu, care se bazează pe argumente construite logic și funcție persuasivă, pamfletul-rap se bazează pe afectivitate. Astfel, pamfletarul se adresează emotivității receptorului și urmărește să producă senzații tari, pentru că dacă îi reușește să-l emoționeze, neapărat îi atrage simpatia și îl convinge. Un rol esențial aici îl are temperamentul pamfletarului, pentru că nu oricine poate face pamflet, cu atât mai mult pamflet-rap.

7. Expresivitatea limbajului

Expresivitatea reprezintă o trăsătură de bază a pamfletului, care îi asigură conectarea cu publicul și atractivitatea. Toate speciile publicistice se caracterizează printr-un anumit grad de expresivitate, dar în pamflet expresivitatea atinge cote maxime. Pamfletarul-raper ignoră de multe ori normele literare pentru a crea efecte stilistice impresionante.

Mijloace de sporire a expresivității în pamfletul-rap

În pamfletele-rap selectate expresivitatea se realizează la toate nivelurile, prin diverse procedee.

La nivel fonetic, expresivitatea se redă prin modificări fonetice ale cuvintelor, în principal prin apocopă: *anu', cin', lu', mortu', permisu', poa', săpunu', scrisu', Sfântu', sportu', telefonu', tre', unu'*. Recurgerea la acest procedeu este motivată de necesitatea de a rosti cuvintele într-un tempo grăbit și de a respecta măsura versurilor. Totodată, utilizarea apocopei conferă textului un ton colocvial.

Tot de aspectul fonetic al textului ține și rima, care face textul dinamic și ușor de reținut pentru receptor:

- *Mircea, bombardier, și-mi place sportu'*
  Și în ring îmi place deseori să fac pe mortu'.
- *Adevărul... nu-i ce s-a văzut în exterior.*
  Dacă mă întrebi pe mine, i-am dat o barbă-n picior.
- *Nu avem forță pe mare, nu avem nici avioane,*
  Dar avem BMW E46 – 12 batalioane.

În pamfletul-rap rima depășește funcția decorativă și contribuie la construcția semnificației textuale. Totodată, rima constituie și un test de creativitate pentru pamfletarul-raper – în rap apar îmbinări dintre cele mai neașteptate: *marțafoi – război, stomac – cardiac, țeapă – ceapă, freză – maioneză, viteză – geneză, gură – cultură, vecina – hemoglobina.*

Datorită rimei și acompaniamentului muzical, pamfletul-rap prinde bine în rândul ascultătorilor și se reține mult mai ușor. Și, spre deosebire de pamfletul obișnuit, poate fi ascultat de mai multe ori, pentru că se transformă într-o sursă de divertisment.

De asemenea, la nivel fonetic am identificat un caz de omofonie, ca procedeu de amplificare a expresivității: „Marș la pușcărie, tu și-ntregul ***PSD***!/…/Mie de ce să-mi ***pese de***?/De ce să-mi ***pese de*** tine?". Rostirea accentuată pe silabe a cuvintelor „să-mi pese de" subliniază ideea pe care o transmite pamfletarul-raper: dacă partidului nu îi pasă de oameni, de ce oamenilor ar trebui să le pese de partid? Acest joc de cuvinte „PSD" și „pese de" creează un efect stilistic de surprindere și suscită interesul receptorului.

La nivel morfosintactic, menționăm că un rol important pentru sporirea expresivității îl au interjecțiile*: hai!, poc!, he!, marș!, o!,* care redau emoții și atitudinea emițătorului (dispreț, indignare, ură), precum și repetițiile: „dormi, dormi, dormi", „hai, hai, hai", „de ce să-mi pese de?, de ce să-mi pese de?", „la geneză, la geneză, la geneză", care au rolul de a sublinia o idee, de a insista asupra unui punct de vedere, pentru ca textul să fie mai convingător. De asemenea, se observă și repetiții de fragmente mai mari, adică refrene, care sunt specifice pentru piesele muzicale – ele sporesc expresivitatea, dar participă și la structurarea textului.

La nivel lexico-semantic, principala sursă de expresivitate este ironia, care generează umor grație contrastului dintre ceea ce se spune și ce se înțelege de fapt. O modalitate de creare a ironiei este copierea manierei de a vorbi a persoanei atacate: „Orice om ființă umană/ E supus ca să greșească,/ Că ca mine nu e una/ Care știe să vorbească./ Ei zice că n-am școală,/ Scrie chiar și pe pancarte./ Nu e vina mea că-n română/ E prea multe «acoarde»". În acest fragment este imitată maniera de vorbire a Vioricăi Dăncilă și raperul a comis intenționat greșeli de exprimare: greșeli de acord („ei zice", „e prea multe acoarde"), cacofonie („că ca mine"), exprimare ambiguă („Orice om ființă umană/E supus ca să greșească"), pentru a sublinia incompetența și lipsa de elocvență în exprimare ale personajului. Parodierea manierei de a vorbi a personajului produce emoții pozitive receptorului, îl amuză și exercită funcție persuasivă.

Alte exemple de ironie:

- „Hai, hai, hai pune-ți dinții-n gură!/ Când ieși de la pârnaie,/ Vreau ministru la cultură" – cuvinte atribuite, de asemenea, personajului Dăncilă. Accederea unei persoane criticate de incompetență în comunicare și în îndeplinirea obligațiilor la funcția de ministru de cultură ar însemna o rușine pentru minister și pentru toată țara.
- „A-nvățat engleza-n Spania/De la profa de chineză" – ironia este creată prin deprecierea competenței de comunicare în limba engleză a persoanei atacate, recurgând la absurd.
- „Liviule, Liviule, băiatule,/ Marș la pușcărie, tu și-ntregul PSD./ Te-așteaptă băieții cu biluțe pe ciomag,/ Ți-au pregătit patul, spun că te-așteaptă cu drag." – ironia apare în special din combinarea cuvintelor incompatibile „ciomag" – „drag", precum și de „ți-au pregătit patul", care împreună accentuează dorința unei părți a societății ca personajul în cauză să fie pus la închisoare – dorință pe care o verbalizează raperul în numele societății.
- „Stele, de ce le văd, că nu e noapte?/ În jur se-aud acum sute de mii de șoapte." – aceste versuri reflectă momentul înfrângerii rușinoase a lui Mircea Badea în meciul cu Teodor Tedi Emi, pe care îl desconsidera înainte de meci. Ironia se conturează în special în primul vers, care trimite la expresia „a vedea stele verzi", ce se folosește atunci când cineva primește o lovitură puternică. Tocmai asta s-a întâmplat cu personajul – a fost bătut bine de adversarul său.
- „Adevărul… nu-i ce s-a văzut din exterior./ Dacă mă întrebi pe mine: i-am dat o barbă-n picior./ M-am culcat pe burtă, eram prea obosit, vă jur/…/ I-am dat o barbă-n genunchi, după care am căzut/ Că eram prea

obosit și am crezut că l-am bătut" – ironia se creează prin distorsionarea realității de către personaj: el încearcă să-și îndreptățească înfrângerea încât ajunge ridicol, cică nu adversarul i-ar fi dat un picior în barbă, ci personajul i-ar fi dat „cu genunchiul în picior". Refuzul de a-și recunoaște înfrângerea și încercarea de a da explicații infantile creează efectul umoristic, punându-l în ridicol pe atacat.

- „E război, fraților, e război, dar avem cei mai buni soldați – să vină băieților!" – efectul ironic se produce prin feminizarea substantivului „băieți". Forma „băieților" folosită la începutul rapului anunță tema și dă ton ironic întregului text.
- „Poc! Poc! Dau cu poșeta după tine./ Poc! Poc! Infanteria pe patine./ Poc! Poc! Să nu vă puneți cu noi,/ Că avem curele Gucci și o să le rupem pe voi." – se ironizează comportamentul băieților din tânăra generație, care se ocupă mai mult de aspectul lor fizic (așa cum o fac fetele!) decât de lucruri serioase și esențiale pentru bărbați. Războiul nu este pentru ei, căci ei știu de haine, accesorii, dar numai nu de armată și luptă.

După cum observăm, ironia este un element-cheie de realizare a expresivității în pamfletul-rap. Ironizarea situațiilor negative nu produce emoții negative receptorului, ci, dimpotrivă, urmărește „să binedispună, să facă haz de necaz" [9]. Ironia servește expresivității și, în același timp, asigură rapului tonul pamfletar.

De asemenea, în pamfletele-rap cercetate apar cuvinte și expresii populare, familiare, regionale: *ăsta, ăștia, ciordeală, coaie, c*r, a da ortul popii, d-aia, domniță, a f*te, marțafoi, mă-sa, păpușoi, a se pișa, zdreanță* și numeroase argouri: *balcon* (sân), *baștan* (om bogat și influent), *a băga boala* (a excita), *boss* (șef), *bunăciune* (femeie sexy), *cocalar* (om de nimic), *a nu da doi bani* (a avea o părere proastă), *a da cu flit* (a ironiza/a alunga), *a face mișto* (a ironiza), *iarbă* (droguri), *oaie* (femeie proastă), *pârnaie* (închisoare), *a pune botul* (a fi de acord/a fi păcălit), *pupincurist* (lingușitor, slugarnic), *a i se rupe filmul* (a-și pierde cunoștința), *a termina* (a distruge), *a trage în țeapă* (a avea contact sexual), *yo* (eu), *zdreanță penală* (individ declasat, infractor). Aceste elemente, încărcate de semnificații peiorative, depreciative, ironice, zeflemitoare, vulgare, conferă textelor expresivitate, exprimând atitudinea de dezgust pentru problemele societății: corupția, iubirea de bani, incompetența, lipsa de educație, comportamente primitive etc.

Limbajul pamfletar – între agresivitate și originalitate

Trebuie să menționăm că pentru pamfletele-rap selectate este specific limbajul violent, care realizează mai multe funcții: persiflarea adversarului, discreditarea și distrugerea imaginii acestuia, generarea umorului, dinamizarea lecturii, crearea efectului de surpriză ș.a. Lexeme precum *târfele, fă, prostule, coaie, pupincuriști* etc. nu doar denigrează imaginea persoanei abordate, dar mai creează și efectul de surpriză, acționând puternic la nivel emoțional asupra receptorului.

Cercetătoarea R.Cesereanu a clasificat lexemele cu tentă negativă care se referă la persoane, utilizate în scopul denigrării imaginii, în nouă registre [10]. În pamfletele-rap cercetate am identificat următoarele registre:

a) registrul subuman: *analfabeți, pupincuriști, fraieri, proști, coaie, târfe, cățel, marțafoi, curve, zdrențe, cocalari*;

b) registrul infracțional: *infractori, zdreanță penală*;

c) registrul bestiar: *oi*;

d) registrul funebru: *mortu', moartea*.

Cele mai multe lexeme negative se încadrează în registrul subuman și atacă umanitatea adversarului, conferindu-i acestuia un statut inferior. Tocmai prin intermediul acestor lexeme pamfletarul își atinge scopul: distrugerea imaginii persoanei atacate și a autorității acesteia.

Trebuie să menționăm totuși că există deosebire între pamfletele argheziene și cele selectate în cadrul acestei cercetări în ceea ce privește limbajul violent. T.Arghezi, creatorul esteticii urâtului, utilizează cuvinte vulgare (*bale, botul, împuțit, îndopat, labele, mațele, părțile de dindărăt, râgâială, spurcăciune* etc.), dar știe să le îmbine astfel încât să creeze imagini poetice generatoare de semnificații profunde. Limbajul pamfletelor-rap studiate coboară până la cel mai de jos nivel al vulgarității, raperul permițându-și folosirea unor cuvinte precum *coaie, c*r, p*da mă-tii, se p*șă, f*tu-te*. Cea mai importantă funcție pe care o realizează un astfel de limbaj este aceea de a-l uimi până la șoc pe receptor. Întrucât aceste lexeme nu abundă în text, ci apar doar uneori, ele devin niște accente speciale de captare a atenției receptorului.

Evident, utilitatea agresivității verbale este discutabilă, dar în situația în care elementele vulgare sunt folosite de către un pamfletar dibace, ele adaugă semnificație și conferă textului un caracter inedit.

Concluzii

În concluzie, menționăm că rapul este o formă nouă de pamflet ce câștigă tot mai mult teren în spațiul media românesc. Grație Internetului, pamfletul-rap este accesibil unui public larg și poate fi ascultat de multe ori,

devenind o sursă de divertisment. Totodată, datorită faptului că rapul este o producție artistică, pamfletarul-raper este ocrotit de lege și nu poartă răspundere pentru încălcarea dreptului la imagine sau calomnie, astfel că este liber să creeze. Ironia, elementele populare, familiare, argotice, rima, modificările fonetice sporesc expresivitatea pamfletului-rap și îl fac atractiv pentru public, iar limbajul violent adaugă semnificație și originalitate.

Referințe:

1. BEJAN, D.M. *Huliganismul verbal și limbajul violenței în presa românească actuală*. Disponibil: http://www.philippide.ro/distorsionari_2008/029-032%20BEJAN_RED.pdf. [Accesat: 01.02.2021]
2. PASSARD, C. Le pamphlet meurt-il de liberté? En: *Mots. Les langages du politique*, 91/2009, p.19-33. Disponibil: http://journals.openedition.org/mots/19175. [Accesat: 01.02.2021]
3. *Am belit-o*. Disponibil: https://www.youtube.com/watch?v=OpheXZjDuZY&ab_channel=NoapteaT%C3%A2rziu.
4. *O cheamă Viorica*. Disponibil: https://www.youtube.com/watch?v=ONBIwdPbzCg&ab_channel=CristianPoe. [Accesat: 01.02.2021]
5. *Dragnea la pușcărie*. Disponibil: https://www.youtube.com/watch?v=3dFkSHIF_tA&ab_channel=CristianPoe. [Accesat: 01.02.2021]
6. *Mircea Badea – Mister K.O*. Disponibil: https://www.youtube.com/watch?v=N5aKHo_1jiY&ab_channel=CristianPoe. [Accesat: 01.02.2021]
7. *România In WW3*. Disponibil: https://www.youtube.com/watch?v=haGN57HyjzA&ab_channel=CristianPoe. [Accesat: 01.02.2021]
8. *Țaranca la oraș*. Disponibil: https://www.youtube.com/watch?v=5xi4wwB1TaE&ab_channel=CristianPoe. [Accesat: 01.02.2021]
9. BEJINARIU, L.-E. *Analiza discursului mediatic. Ironia ochilor în „3,14" din Dilema veche.* http://www.dstoica.ro/wp-content/uploads/2014/01/IroniaDilema.pdf. [Accesat: 01.02.2021]
10. CESEREANU, R. *Imaginarul violent al românilor*. Ediția a II-a, revăzută. Tracus Arte, 2016. Disponibil:https://www.academia.edu/42610577/Ruxandra_Cesereanu_IMAGINARUL_VIOLENT_AL_ROM%C3%82NILOR. [Accesat: 01.02.2021]

Date despre autor:
Ana FERAFONTOV, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: anaferafontov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0413-6461

Prezentat la: 22.02.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.88-92

CZU: 81`42:001 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024503

ORGANIZAREA INTERACȚIUNII CONVERSAȚIONALE ÎN DISCURSUL ACADEMIC

Mihaela ENI

Universitatea de Stat din Moldova

În prezentul articol ne propunem să analizăm structura discursului academic din perspectiva interacțiunii conversaționale. Pornind de la ideea susținută de cercetătorii lingviști, conform căreia enunțul este interpretat drept unitate sintactică folosită pentru realizarea actelor de vorbire, iar discursul fiind secvența de enunțuri care îl alcătuiesc, vom încerca să identificăm, în baza unui discurs academic rostit la o manifestare științifică, actele de vorbire și să le analizăm, stabilind tipurile perechilor de adiacență formate de actele de vorbire și structura interacțiunii conversaționale, în cazul unui dialog.

Cuvinte-cheie: *discurs/text academic, interacțiune conversațională, acte de vorbire, perechi de adiacență.*

ORGANISATION OF CONVERSATIONAL INTERACTION IN ACADEMIC DISCOURSE

In this article, we aim to analyse the structure of academic discourse from the perspective of conversational interaction. Starting with the idea supported by linguists, according to which the statement is interpreted as the syntactic unit used to perform speech acts, and the speech being the sequence of statements that make it up, we will try to identify the speech acts based on an academic speech made at a scientific event and analyse them by establishing the types of adjacency pairs formed by speech acts and the structure of conversational interaction in the case of a dialogue.

Keywords: *academic speech/text, conversational interaction, speech acts, adjacency pair.*

Introducere

Comunicarea a devenit la sfârşitul secolului XX şi la început de mileniu unul dintre cele mai cercetate domenii ale vieţii umane. Studiul comunicării este poate cel mai complex, datorită părerilor diversificate ale cercetătorilor în abordarea acesteia. Dezvoltarea comunicării umane din secolul XX a condus spre diversificarea preocupărilor pentru studierea discursului, din toate sferele vieții. Mai puțin se află în atenția cercetătorilor discursul academic din sfera științifică, deoarece acest tip de discurs presupune un limbaj obiectiv, oficial, neutru, concis, cu o compoziție bine articulată, compactă, riguroasă, austeră, care la prima vedere nu ar încălca normele și regulile de construcție a unui discurs. Perspectiva pragmatică a discursului academic la fel rămâne un subiect deschis, cu multiple aspecte care generează discuții, deoarece discursul academic are un impact major asupra științei, societății și asupra dezvoltării acestora.

Organizarea discursului academic și interacțiunea cercetătorilor cu publicul larg în scopul prezentării rezultatelor științifice obținute a devenit o problemă complexă. Deseori, oamenii de știință încearcă să evite contactul și interacțiunea cu publicul pentru a-și prezenta rezultatele, din diverse motive, cum ar fi teama de a fi atacați sau criticați; de asemenea, atunci când aceștia interacționează cu publicul ar putea avea parte de intervenții și întrebări care nu țin exact de domeniul lor, fapt ce i-ar pune într-o situație neplăcută, care le-ar afecta reputația de cercetător. Comunicarea rezultatelor obținute din sfera științei într-un mod clar, coerent este foarte importantă și necesară pentru societate. Acest aspect, și anume – studierea discursului academic al oamenilor de știință, prezintă o latură importantă a științei lingvistice mai cu seamă în această perioadă, când societatea are anumite așteptări de la știință. Comunicarea eficientă a rezultatelor obținute de către oamenii de știință și înțelegerea acestora de către societate în această perioadă este absolut necesară. Pentru realizarea eficientă a acestei comunicări, discursul academic trebuie să respecte, pe de o parte, regulile de construcție a unui discurs și să aibă un limbaj adecvat stilului, iar, pe de altă parte, să fie accesibil și publicului larg. Discursului/textului academic îi sunt consacrate mai puține studii în privința structurii acestuia și modului de manifestare din punct de vedere pragmatic.

Rezultate și opinii privind organizarea interacțiunii conversaționale în discursul academic

În privința termenului *discurs*, în general, cercetătorii încă nu au ajuns la un numitor comun privind includerea acestuia în rândul unităților lingvistice (foneme, morfeme, frază) sau ca disciplină individuală, fiind alcătuit din enunțuri. Din perspectivă pragmatică, discursul este analizat în baza unităților care îl compun, acestea fiind enunțurile. Orice enunț, pe lângă faptul de a descrie lumea, servește vorbitorului de a face diferite

lucruri. În cadrul unui discurs enunțurile care îl alcătuiesc pot exprima diverse forțe ilocuționare. Astfel, din perspectivă pragmatică, a identifica forța ilocuționară aplicată unui conținut propozițional înseamnă a descrie un act de vorbire. Unitatea de bază a comunicării conjugată cu pragmatica este actul de vorbire care se realizează în anumite situaţii de comunicare. În unele lucrări de specialitate enunțul și actele de vorbire se definesc una prin alta. Astfel, actul de vorbire este interpretat drept unitate elementară a comunicării care asigură transmiterea unui mesaj formulat prin intermediul unui enunț de la un comunicant la altul. La rândul său, enunțul este interpretat ca fiind unitatea sintactică folosită pentru realizarea actelor de vorbire [1, p.16].

J.Moeschler [*apud* 2] distinge: o analiză a actelor de vorbire realizată la nivelul enunţului şi o analiză a actelor de vorbire realizată la nivelul discursului. Analiza la nivelul enunţului presupune o examinare a actelor de vorbire sub aspectul existenţei lor în limbă, ceea ce echivalează cu analiza unităţilor în cauză din punctul de vedere al manifestării lor izolate, fără a se avea în vedere comportamentul lor în structura schimburilor verbale. Această modalitate de analiză prevede descrierea actului de vorbire ca entitate caracterizată printr-o anumită forţă ilocuţionară aplicată unui conţinut propoziţional. Analiza actelor de vorbire realizată la nivelul discursului presupune examinarea actelor de vorbire într-un plan funcţional mai larg. Actele de vorbire sunt considerate acţiuni performate prin utilizarea limbii în situaţii concrete de comunicare, implicând o interacţiune a interlocutorilor. Am putea menționa aici succint că deosebirea esenţială dintre aceste două tipuri de analiză a actelor de vorbire rezidă în faptul că, în timp ce prima este o analiză acţională (actul de vorbire văzut ca entitate realizată prin producerea unui enunţ), cea de a doua este, de fapt, o analiză interacţionistă (actul de vorbire văzut ca unitate utilizată în cadrul anumitor structuri conversaţionale specifice). Analiza interacţionistă are în vedere relevarea aspectului legat de utilizarea actelor de vorbire în discurs. Acest tip de analiză presupune examinarea actelor de vorbire ca elemente ale interacţiunii conversaţionale, accentul fiind pus pe regulile care reglementează înlănţuirea lor în structura perechilor de adiacenţă. Fiind definit drept o „unitate minimală a structurii interacţionale", actul de vorbire este examinat prin prisma corelaţiei act de vorbire – context de realizare. În felul acesta, actele de vorbire sunt caracterizate nu doar în raport cu mijloacele de realizare, ci şi în raport cu circumstanţele concrete ale comunicării în care locutorul îşi formulează enunţul.

Actele de vorbire reprezintă nişte unităţi care se manifestă la nivelul interacţiunii conversaţionale, caracterizându-se printr-un anumit comportament discursiv. Conform teoriei clasice a actelor de vorbire al cărei fondator este J.Austin (1962), dezvoltate de J.Searle (1972), care a pus bazele unei analize ample a actelor de vorbire, şi de D.Vanderveken (1988), care a completat descrierile lui J.Austin şi J.Searle, actele de vorbire sunt examinate din perspectivă ilocuţionară, şi anume – din perspectiva valorilor care le caracterizează şi din punctul de vedere al mijloacelor folosite pentru exprimarea lor. Prin urmare, în cazul în care actele de vorbire erau examinate doar dintr-o perspectivă ilocuţionară, uneori se afirmă că teoria actelor de vorbire în varianta lui J.Austin şi J.Searle nu este aplicabilă la domeniul conversaţiei. Trebuie precizat că acest aspect este readus în centrul atenţiei cercetătorilor prin investigaţiile unor lingvişti, cum ar fi lingvista franceză C.Kerbrat-Orecchioni [*apud* 2]. Anume în lucrările acestei cercetătoare concepția clasică a actelor de vorbire este completată cu o concepţie interactivă. Prin urmare, teoria actelor de vorbire începe să se intereseze nu doar de actele de vorbire ca entităţi de sine stătătoare, ci şi de secvenţele interacţionale în care ele sunt utilizate. Totodată, actele de vorbire sunt examinate în strânsă legătură cu contextul și cu situația comunicativă în care ele funcţionează. Unitatea de bază a interacţiunii conversaţionale nu mai este actul de vorbire văzut ca entitate izolată, ci o secvență constituită din cel puțin două acte, dintre care unul inițiază perechea de adiacență și altul o încheie. Perechea de adiacență este definită ca fiind o secvență alcătuită din două enunțuri produse de doi locutori diferiţi, ele aflându-se în poziție de succesiune imediată, astfel încât să existe un element recunoscut ca cel dintâi și un altul drept cel de al doilea. Perechile de adiacenţă reprezintă, astfel, nişte secvenţe verbale formate din intervenţii strâns legate între ele. În structura fiecărei intervenţii a perechii de adiacenţă funcţionează unul sau mai multe acte de vorbire. Exemple considerate clasice de perechi de adiacenţă sunt secvenţele cu următoarea structură: întrebare – răspuns; invitaţie – acceptare sau refuz; compliment – reacţie corespunzătoare (acceptare sau refuz); salut – răspuns la salut; ordin – acceptare sau refuz; mulţumire – reacţie corespunzătoare etc. [3, p.54]. În structura unui discurs academic pot fi identificate perechea de adiacență *salut-răspuns*, orice tip de discurs începe cu salutul publicului, răspunsul fiind evocat fie în mod verbal sau nonverbal; de asemenea, poate fi atestată perechea de adiacență *întrebare-răspuns*. Acestea fiind cele mai frecvent întâlnite perechi de adiacență care formează actele de vorbire, care, la rândul lor,

formează enunțurile (sau pot fi chiar enunțuri, după cum consideră unii cercetători) și care asigură astfel interacțiunea conversațională și structura unui discurs academic.

Revenind la teoria actelor de limbaj se pot distinge două etape, aşa cum a fost ea dezvoltată de J.Austin: prima, care se referă la distanţa dintre afirmaţiile care îndeplinesc un act şi cele care descriu realitatea; în a doua, afirmaţiile care descriu realitatea devin un caz (foarte) particular al afirmaţiilor care realizează un act [4]. Clasificarea actelor de vorbire este un subiect foarte discutat printre cercetători. Pentru clasificarea actelor de vorbire este important nu doar specificul forţei ilocuţionare, ci şi anumite particularităţi ale conţinutului propoziţional exprimat prin enunţurile respective, precum şi contextul în care acestea sunt produse. J.Searle a constatat că, de fapt, posibilităţile reale de a folosi limba în acţiune sunt limitate. Cercetătorul identifică 5 posibilităţi, numite acte de vorbire, şi anume: 1) putem spune celorlalţi cum sunt lucrurile; 2) îi putem determina pe alţii să facă anumite lucruri; 3) ne putem angaja noi înşine să facem anumite lucruri; 4) putem exprima propriile sentimente şi aptitudini; 5) putem schimba realitatea prin anumite fraze [*apud* 5].

Astfel, dacă luăm în considerare factorii expuşi mai sus, intenția comunicativă, conținutul propozițional, contextul de producere, putem distinge următoarele tipuri de acte de vorbire: actele de vorbire de tip *informațional*, actele de vorbire de tip *acțional*, actele de vorbire de tip *expresiv*, actele de vorbire de tip *declarativ*. Vom încerca să analizăm un discurs academic rostit de o personalitate marcantă a culturii române, scriitorul Nicolae Dabija. Discursul *Partea noastră de veșnicie – Limba Română* [6] a fost rostit la Academia de Științe a Moldovei cu ocazia sărbătorii naționale Ziua Limbii Române. Nicolae Dabija a impresionat publicul prin discursul său științific bine organizat în omagiul adus Limbii Române. În acest discurs științific vom încerca să identificăm prezența actelor de vorbire în care, conform fondatorului teoriei actelor de vorbire J.Austin, *orice enunțare a unei propoziții în actul de comunicare presupune realizarea unui act ilocuționar.*

1. Actele de vorbire de tip *informațional* urmăresc vehicularea informaţiei în actul de comunicare, cu ajutorul lor se comunică sau se obţin informaţii. Prin urmare, conţinutul lor propoziţional reprezintă descrierea unei situaţii, eveniment, stări de lucruri din realitate.
   Ex.: Academia de Științe a Moldovei de după independență n-a recunoscut niciodată existența așa-zisei limbi moldovenești [6, p.108].
   Ex.: Limba stă la fundamentul unei culturi, așa cum credința stă la fundamental unui sanctuar [6, p.92].
2. Actele de vorbire de tip *acțional* vizează să impună realizarea unei acţiuni de către participanţii la interacţiune. Scopul lor este, astfel, de a-i orienta pe participanţii la actul de comunicare să realizeze anumite acţiuni. Conţinutul lor propoziţional exprimă viitoarea acţiune care urmează să fie realizată de interlocutori.
   Ex.: Fiecare să-și spună rugăciunea în limba în care s-a născut, ne îndeamnă sfânta Scriptură [6, p.91].
3. Actele de vorbire de tip *expresiv* reprezintă o manifestare în plan verbal a sentimentelor, emoţiilor şi a atitudinilor vorbitorului vizavi de o stare de lucruri verbalizată prin conţinutul propoziţional al enunţului respectiv. Conţinutul lor propoziţional comportă o descriere a relaţiilor emoţionale şi intelectuale stabilite între interlocutori în cadrul comportamentului lor social.
   Ex.: Pentru mine ea este limba nașterii mele. Cu ea comunic cu cerul [6, p.91].
   Ex.: Limba e duminica nostră. Și rana nostră [Ibidem].
4. Actele de vorbire de tip *declarativ* sunt actele care provoacă, instituie o nouă stare de lucruri prin faptul de a declara ceva într-un anumit cadru instituţional. Conţinutul lor propoziţional descrie o acţiune realizată prin simpla rostire a unui enunţ.
   Ex.: Numind lucrurile – le stăpânim. Gândindu-le – le putem lăsa moștenire.
   Suntem, trăim, comunicăm – cu ajutorul, prin intermediul, în puterea cuvintelor [6, p.91].
   Ex.: Nu există cultură, civilizație, istorie, literatură, știință fără limbă [Ibidem].

Din punct de vedere pragmatic, textul sau discursul academic este înțeles ca fiind o unitate de interacțiune intenționată, constituită din elemente verbale, non-verbale și paraverbale, organizate și relaționate în mod explicit și implicit. Organizarea interacţiunii conversaţionale este determinată de o serie de factori, cum ar fi: contextul situațional al comunicării, statutul participanților la interacțiune, orientarea lor spre atingerea anumitor obiective etc. După cum bine se ştie, pentru interacţiunea conversaţională este obligatorie prezenţa a cel puţin doi participanţi care prin intervenţiile lor alternative contribuie la desfăşurarea procesului de

comunicare. Prin urmare, pentru acest tip de comunicare verbală este important nu doar faptul că un emiţător produce un enunţ care este receptat şi interpretat de către receptor, ci şi reacţia de răspuns a interlocutorului la replica precedentă a locutorului. Dialogul vizează atât procesul de transmitere a unui mesaj de la emiţător la receptor, cât şi modul în care interlocutorul reacţionează la intervenţia locutorului. În cadrul discursului academic analizat *Partea noastră de veșnicie – Limba Română*, observăm prezența dialogului la nivelul textului și al discursului. În momentul rostirii discursului observăm reacția receptorilor la replicile emițătorului, acestea fiind, de exemplu, aplauzele. De asemenea, atestăm construcția textului analizat, și anume – inserția unui dialog prin reproducerea acestuia de către emițător, observăm structura conversației dintre interlocutori:

După ce aceștia mi-au explicat într-o bună limbă românească, i-am întrebat:

– Dar voi de ce naționalitate sunteți?

Și unul dintre ei mi-a răspuns:

– Noi suntem de naționalitate copii [6, p.101].

În *Gramatica limbii române* distingem următoarele elemente ale structurii interacţionale prin care se caracterizează o conversaţie: actul, mişcarea, intervenţia, schimbul, tranzacţia, conversaţia. Prezentând organizarea internă a dialogului ca pe o structură ierarhică de niveluri, autorii *Gramaticii limbii române* menţionează că structura dialogului rezultă din articularea unor unităţi simple în unităţi din ce în ce mai complexe. Unitatea minimală este considerată a fi actul de vorbire. Unitatea de rang imediat superior, care are ca părţi constitutive actele de vorbire, este mişcarea comunicativă. Mai multe mişcări se includ în intervenţiile fiecărui locutor. Două sau mai multe intervenţii compun schimbul. Schimburile formează o tranzacţie. Tranzacţiile, legate prin relaţii semantice şi sintactice, intră în structura unei conversaţii sau discuţii [7, p.797].

Tot în cadrul aceluiași discurs atestăm reproducerea unui dialog construit pe baza întrebărilor retorice ale emițătorului, care au scopul de a sugera o idee importantă în raport cu subiectul abordat. Emițătorul recurge la acest procedeu nu pentru a-și expune direct opinia, dar cu scopul de a induce receptorul spre a ajunge singur la concluzia pe care o sugerează.

– Mersul stelelor este făcut de către oameni sau de către Dumnezeu?

– De către Dumnezeu.

– Calendarul este făcut de către oameni sau de către Dumnezeu?

– De către oameni...

– Și atunci ce schimbăm: mersul stelelor sau calendarul?

Același lucru se întâmplă și cu articolul 13 din Constituție.

– Ce e mai ușor să schimbăm: articolul 13 din Constituție sau toată istoria noastră, Adevărul Științific, afirmațiile clasicilor, concluziile celor mai mari lingviști din lume? [6, p.108].

Astfel, în conformitate cu studiile cercetătorilor din domeniu, analiza actelor de vorbire poate fi aplicată în analiza discursului, ceea ce presupune o interacțiune conversațională, prezența unui dialog unde emițătorul produce anumite reacții receptorilor, uneori aceștia fiind antrenați în acest dialog în mod direct participând în cadrul conversației, alteori manifestându-și reacția prin elementele non-verbale.

Concluzii

În concluzie, menționăm că textul (științific) academic este elaborat în funcție de competențele lingvistice și cognitive ale emițătorului, iar discursul rostit este influențat de contextul lingvistic, social, psihologic. Orice discurs academic este marcat de o intenţie și integrat într-un spaţiu psiho-socio-cultural. În mediul academic discursul este organizat conform normelor și limbajului specific, enunțurile fiind unitatea sintactică de bază în construcția acestuia. La rândul lor, enunțurile sunt alcătuite din acte de vorbire, iar, uneori, chiar identificate cu actele de vorbire. Interacțiunea conversațională într-un discurs academic se realizează cu ajutorul perechilor de adiacență care sunt considerate unități minimale ce formează actele de vorbire, care, la rândul lor, asigură coerența și coeziunea discursului, trăsături esențiale ale unui discurs academic.

În susținerea existenței actelor de vorbire în organizarea interacțiunii conversaționale servesc și spusele cercetătoarei Caterine Kerbrat-Orecchioni: „De dimineață până seara oamenii întreabă, răspund, argumentează, răspund, promit, se laudă sau se plâng, mulțumesc, fac reproșuri, elogii sau confidențe etc. În plus, de dimineață până seară ei încearcă să interpreteze (conștient sau inconștient) ceea ce fac ceilalți când vorbesc, altfel spus, ce tipuri de acte realizează" [*apud* 3, p.59].

Referințe:

1. BĂRBUȚĂ, I. *Structura pragmasemantică a enunțului în limba română*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2012.
2. PĂTRUNJEL, A. *Performarea actelor de vorbire în discurs*: Teză de doctor în filologie, 2019.
3. CONSTANTINOVICI, E. Perechile de adiacenţă în structurarea actelor de vorbire. În: *Philologia*, 2013, nr. LV. Disponibil:https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Perechile%20de%20adiacenta%20in%20structurarea%20actelor%20de%20vorbire.pdf (Accesat: 22.11.2020)
4. MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj-Napoca: Echinox, 1994. Disponibil: https://ru.scribd.com/doc/27050399/dictionar-de-pragmatica (Accesat: 20.10.2020)
5. CONSTANTINOVICI, E. *Aspecte pragmatice ale comunicării.* Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/180--185.pdf (Accesat: 22.11.2020)
6. Limba noastră-i o comoară... *Lecturi academice de Ziua Limbii Române 2005-2016*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2016.
7. GUȚU ROMALO, V., coord. *Gramatica limbii române*. Vol.II: *Enunţul*. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2005. 1036 p.
8. KERBRAT-ORECCHIONI, C. *Les actes de langage dans le discours*. Paris: Nathan, 2001. apud: CONSTANTINOVICI, E. Perechile de adiacenţă în structurarea actelor de vorbire. În: *Philologia*, 2013, nr.LV. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Perechile%20de%20adiacenta%20in%20structurarea%20actelor%20de%20vorbire.pdf (Accesat: 22.11.2020)

Notă: Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii,* cifrul 20.80009.0807.19.

Date despre autor:
Mihaela ENI, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice,* Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: mihaella_eni@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2571-2701

Prezentat la 20.04.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.93-98

CZU: 81`42:[32:81`276.5:796] **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024521**

CONOTAȚIILE METAFOREI CONCEPTUALE SPORTIVE ÎN DISCURSUL POLITIC

Ana PLEȘCA

Universitatea de Stat din Moldova

Metafora este figura de stil de nivel lexico-semantic și constă în folosirea unui termen impropriu, dar plastic și sugestiv, în locul termenului propriu. Deși discursul politic, ca orice alt discurs instituțional în general, este mai puțin liber decât vorbirea cotidiană, politicienii fac uz de un spectru impunător de imagini axate pe metafore. În acest studiu vom analiza metaforele provenite din domeniul sportiv, ținând cont de context, căci fără context metafora nu poate fi înțeleasă. În dezvoltarea acestei teme se vor examina următoarele aspecte: a) apartenența termenilor metaforici la terminologia sportivă ca domeniu-sursă; b) gruparea semantică unitară a metaforelor în jurul lexemului de bază și c) frecvența metaforelor conceptuale sportive în discursul politic. În urma analizei structurilor metaforice axate pe terminologia sportivă, am ajuns la concluzia că acestea sunt foarte productive și că ajută la îndeplinirea principalelor funcții ale discursului politic actual: concizie, expresivitate și persuasiune.

Cuvinte-cheie: *metaforă, imagine metaforică, domeniu-sursă, sport, termeni sportivi, discurs politic.*

THE CONNOTATIONS OF SPORTS CONCEPTUAL METAPHOR IN POLITICAL DISCOURSE

The metaphor is a lexico-semantic stylistic device and consists in using an inappropriate, but plastic and suggestive term, instead of the proper term. Although political discourse, like any other institutional discourse in general, is less free than everyday speech, politicians make use of an imposing spectrum of images based on metaphors. In this study we will analyse the sports metaphors, taking into account the context, because metaphor cannot be understood outside the context. In the development of this topic, the following aspects will be examined: a) the affiliation of metaphorical terms to sports terminology as a source field; b) the unitary semantic grouping of metaphors around the basic lexeme and c) the frequency of sports conceptual metaphors in political discourse. Following the analysis of metaphorical structures focused on sports terminology, we came to the conclusion that they are very productive and help to fulfil the main functions of current political discourse: conciseness, expressiveness and persuasion.

Keywords: *metaphor, metaphorical image, source-field, sports, sports terms, political discourse.*

Introducere

La accentuarea expresivității discursului politic contribuie multiple procedee: de gândire, de gramatică, de sintactică, de modificare de sens a cuvintelor, de expresie a imaginației sau a emotivității. Una dintre cele mai plastice modalități de creare a imaginilor este **metafora** – tropul care ține de domeniul lexicului și face parte din categoria figurilor de transfer, căci reprezintă înlocuirea unui cuvânt prin altul pe baza unor analogii, juxtapuneri, asocieri, adică pe baza unui transfer de sens. Atragem atenție asupra faptului că termenul impropriu cu care este înlocuit termenul propriu nu este folosit ca sinonim, ci ca imagine care să evoce obiectul asemănat. În prezent, opiniile cercetătorilor converg spre ideea că metafora a încetat să mai fie doar un „mit ornamental", o figură de stil doar cu valoare expresivă. Ea a pătruns și în diferite tipuri de discursuri, devenind, astfel, „un complex proces discursiv de corelare conceptuală și semiotică cu implicații de ordin cognitiv, comunicativ și lingvistic" [1, p. 255].

Paradigma comunicațională (analiza fenomenelor sociale în termenii comunicării) presupune a considera *obiectivitatea* lumii comune, *subiectivitatea* membrilor unei colectivități și *socialitatea* conduitelor, faptelor și evenimentelor ca emergențe intenționale, ca realizări sociale implicând operații și o activitate organizată, concentrată, un mediu de intersubiectivitate constituit din așteptări normative și morale, criterii de judecată și ierarhii de valoare în emergență continuă și pe care membrii colectivității și le impun reciproc printr-un acord tacit, supus exigențelor coordonării acțiunii [2, p.27].

Analizând ipotezele lui Searle [3, p.83-111] în legătură cu mecanismul de procesare a creierului al unei propoziții cu metafore pentru a-i descifra sensul, conchidem: mai întâi, creierul construiește o interpretare *literală* a propoziției; apoi, dacă interpretarea literală are sens, se declară mulțumit, iar dacă interpretarea literală nu are sens sau este neadevărată, creierul caută o interpretare metaforică. Pentru a lămuri structura metaforică a expresiei, se recurge la categoria conotației. Conceptul *conotației* a fost explicat pe larg de Elena Slave în monografia sa, în capitolul „Metafora ca unitate" [4, p.8-26, 42-46]. Ceea ce trebuie să reținem e că există o *conotație*

naturală a termenilor și o *conotație contextuală*. Anume aceasta din urmă, când termenii sunt deplasați din contextul lor natural într-un altul, dă naștere, de cele mai multe ori, metaforei" [*Ibidem*, p.44].

De menționat că depăşirea conceptului de metaforă ca apanaj al retoricii, ca ornament sau ca un simplu fapt de limbă şi orientarea definitivă spre obiectivism apare odată cu dezvoltarea cognitivismului, ai cărui reprezentanţi, Lakoff şi Johnson, lansează ideea că metaforele sunt structuri conceptuale, care sunt prezente în sistemul conceptual al omului, precedând manifestarea lor în limbaj: „… metafora este prezentă pretutindeni în viața de zi cu zi, nu doar în limbaj, ci și în gândire și acțiune. Sistemul nostru conceptual, în cadrul căruia noi gândim și acționăm, este metaforic în esență. (…) el joacă astfel rolul central în definirea realității cotidiene. Și dacă noi avem dreptate presupunând că sistemul nostru conceptual poartă un caracter metaforic, atunci gândirea noastră, experiența noastră cotidiană și comportamentul nostru, într-o măsură considerabilă, sunt condiționate de metafore" [5, p.8]. Prin urmare, metafora reprezintă o categorie cognitivă a gândirii și a limbajului uman, prin care se creează conținuturi cognitive noi sau „domenii conceptuale" ale gândirii în cadrul unor „spații mentale", anterioare și independente de funcționarea limbajului [6]. Astfel, metaforele „reconstruiesc un model de gândire, o corespondență conceptuală între două domenii diferite: domeniul-sursă (DS) și domeniul-țintă (DȚ)" [7, p. 63].

În acest studiu, ne-am propus drept obiectiv de bază analiza metaforelor conceptuale care au ca domeniu-sursă terminologia sportivă, iar ca domeniu-țintă discursul politic. Jucând un rol important în construcția realității, metafora se dovedeşte a fi un cod expresiv aparte, pitoresc şi vital în registrul stilistic al discursului politic. Discursul politic acceptă metaforele conceptuale oferite de diferite domenii, inclusiv de cel sportiv.

Analiza imaginilor metaforice folosite de politicieni dezvăluie o rețea semnificativă de teme, motive, asociații stabile etc. În societatea informațională comunicarea reprezintă nu doar o soluție pentru transferul de cunoștințe, opinii, informații, aptitudini, valori, dar și o problemă. Dezvoltarea mass-media clasice, a new media, în special, și tentația de ingerință a factorului politic la nivel național și global în industria media ridică multe semne de întrebare față de criteriile de neafiliere, echidistanță și deontologie ale acestora. Cu voia lor sau, uneori, fiind manipulate de actorii politici, mass-media nu reprezintă doar un vehicul de reflectare a realității materializate în știri, reportaje, comentarii, dar și o sursă de persuadare, manipulare, fake news.

Discursul politic acceptă metaforele conceptuale oferite de diferite domenii, inclusiv de cel sportiv. Acest fenomen e absolut explicabil, deoarece sportul ca fenomen social suscită un interes larg, este o acțiune familiară majorității oamenilor, naște pasiuni. Utilizarea termenilor sportivi într-un discurs politic face această comunicare mult mai pe înțelesul maselor largi, căci, cum just observă Aura Bărîcă într-un articol în care analizează prezența metaforei sportive în presa românească, „pentru majoritatea oamenilor, un meci de fotbal este, probabil, mai uşor de înţeles, decât o confruntare în jurul unei mize politice, iar folosirea unor termeni fotbalistici în discursurile pe marginea celei din urmă este aptă să inducă un sentiment de confort cognitiv" [8, p.33]. De notat că metafora conceptuală de tipul „POLITICA ESTE SPORT" a fost stipulată de G.Lakoff şi T.M.Johnson [5] și se axează pe faptul că politicienii prezintă confruntările politice, în special campaniile electorale, ca pe niște întreceri sportive, cu adversari, cu înfrângeri și biruință.

În discursul politic autohton se utilizează, întâi de toate, metafore alcătuite în baza lexemelor preluate în general din sfera sportului, din cadrul reglementar al acestuia, și intrate în limbajul standard [2]. Deoarece ***competiția*** (concurs, întrecere) este caracteristică atât sportului, cât și politicii, acest termen-axă din domeniul sportiv e întâlnit cel mai des în discursurile politice, mai cu seamă în cele electorale, începând cu sintagma *competiție politică*:

„cerințe care blochează participarea în *competiția politică*" [9];

„o *competiție politică* se transformă într-un act cinic" [10];

„*competiția electorală* s-a desfășurat într-o conjunctură politică…" [11];

„Pentru… a preveni utilizarea metodelor ilicite în *competiția* democratică…, propunem următoarele intervenții" [12].

O competiție presupune întotdeauna existența ***concurenților***, și acest termen sportiv este utilizat în discursurile politice: „se fac încercări de a nimici sau de a impune la tăcere *concurenții politici*" [13]; „Mai mulți *concurenți electorali*... au primit donații" [14].

Termenul este folosit atât ca substantiv (ca în exemplele de mai sus), cât și ca adjectiv: „Asta a presupus slăbirea și anihilarea partidului *concurent*" [15] .

Metaforele create în baza termenilor sportivi *competiție* și *concurent* nu se utilizează doar în politică, deoarece concurența și spiritul competițional sunt caracteristice și altor domenii (economic, social, didactic), la fel ca și

termenul sportiv ***start.*** Exemplificăm utilizarea metaforei create în baza acestui termen în discursul politic: „se dă *start* oficial pentru campania electorală" [16]; „RM este la *startul* unui nou sezon politic" [17]; „RM are nevoie de mulți ani pentru a ajunge din urmă țările baltice, cu care a pornit de la același *start* atunci când și-au obținut independența" [18]. Astfel, are loc transferul denumirii unui concept asupra altuia în baza asemănării unor trăsături ale acestor concepte.

Printre termenii sportivi care stau la baza creării unor metafore folosite în discursul politic mai menționăm:

Meci: „unii politicieni nu vor sau nu știu să joace un *meci* politic" [19]; „Asistăm la un *meci* dintre PLDM și PD, pe care-l arbitrează PL" [20]. Ultimul exemplu conține și un alt termen sportiv – „a arbitra".

Arbitru: „șeful statului joacă rolul unui *arbitru*…, fiind detașat de partidele politice" [21]; „un președinte care este membru de partid nu poate fi un *arbitru* în societate" [22]; „unica soluție este dialogul…cu participarea cetățenilor care și sunt unicul *arbitru* al acestui dialog" [23].

Scor: „a câștigat alegerile cu un *scor* electoral de…" [24]; „partidul a obținut cel mai bun *scor*" [25]; „*scorul* final al fiecărei fracțiuni politice a fost calculat…" [26].

Remiză: „Nu cred că rezultatele (alegerilor din RM – *n.n.*) sunt un mare plus pentru America. Rusia și SUA înregistrează aici o *remiză*" [27].

Cea mai mare parte din metaforele sportive sunt preluate din fotbal – „sportul-rege" și adaptate politicului:

Bară: „am dat-o în *bară* cu votarea acestor două candidaturi politice" [28]; „o dă din *bară-n bară*" [29].

Minge: „*mingea* este pe terenul partidului democrat" [30]; „acum *mingea* e pe terenul fracțiunilor parlamentare" [31].

Ofsaid (= în afara terenului): „nu a știut să se poziționeze și a rămas în *ofsaid* privind evoluția situației de pe scena politică" [32]; „dacă PL decide să meargă cu blocul ACUM la alegeri, V.M. se pomenește în *ofsaid*" [33].

Cartonaș (galben / roșu) (= avertizare / eliminare): „RM riscă un *cartonaș roșu* de la partenerii externi" [34]; „Noi astăzi vă arătăm *cartonașul galben*…., mâine veteranii și întreaga societate vă arată *cartonașul roșu*" [35]; „deputații au arătat *cartonaș roșu* corupției din Moldova"; „nu guvernăm, manevrăm *cartonașe* colorate" [36].

Repriză: „a prestat încă o *repriză* de ipocrizie" [37]; „noi *reprize* de scandal în Parlament" [38].

Fentă (= păcăleală): „s-ar putea să fie o înțelegere, dar s-ar putea să fie și *o fentă*" [39].

Fault (= abuz, procedeu neregulamentar): „este vorba și de comportamentul șocant, și de declarații sforăitoare, uneori aproape de *fault*" [40].

Termenii-axă ai metaforelor sportive sunt atât substantive, cât și verbe:

a fenta (= a deruta, a păcăli): „vizita lui Rogozin este mai degrabă de *a fenta* UE" [41];

a dribla (= a ocoli, a duce în eroare, a înșela): „nu se știe ce reguli *a driblat*" [42]; „tensiunile au debordat, când președintele *a driblat* Guvernul" [43]; „decizia îndoielnică de *a dribla* printr-un referendum constituțional" [44];

a pasa (= a trimite mingea unui coechipier): „partidele politice *pasează* responsabilitatea de la unul la celălalt" [45];

a faulta (= a proceda neregulamentar): „reușim să ne *faultăm* singuri, când trebuie să luăm o decizie importantă" [46].

Printre metaforele politice axate pe termeni preluați din alte sporturi (acestea indică denumirea sportului sau atribute sportive) atestăm:

Ping-pong: „relațiile de *ping-pong* între politică și guvernare" [47]; „*ping-pong*-ul de acuzații între PD și PSRM" [48]; „recomandările Curții de Conturi se reduc la un *ping-pong* prin scrisori și cheltuieli de hârtie" [49].

Centură: „în această *centură* de state neutre" [50]; „(în politică) cel mai des sunt lovite sub *centură* femeile" [51]; „orice decizie pare arbitrară, o lovitură sub *centură*" [52].

Cursă: „partidul s-a lansat în *cursa* electorală" [53]; „anunț că voi rămâne în *cursa* electorală" [54]; „RM și UE sunt parteneri de *cursă* lungă" [55].

Slalom: „e greu să faci *slalom* printre amenințări și intimidări" [56].

Adesea „jocul politic" este asemuit cu un joc de șah. Prin aceasta se explică multitudinea de metafore preluate anume din „sportul minții":

Șah / mat: „*șah*, dar încă nu *mat* pentru V.P." [57]; „*șah, mat* la prezident!" [58]; „e un *șah-mat* pentru Alianță" [59].

Tablă de șah: „(în problema balcanizării) situația de pe *tabla de șah* se resetează" [60]; „schimbările de pe *tabla de șah* a Guvernului – o nouă etapă a jocului politic" [61].

Pion: „trebuie să prietenim cu Europa, însă să nu fim un *pion* în mâinile Bruxelles-ului” [62].

Domeniul-sursă „sport” oferă discursului politic atât termeni, cât și expresii pentru crearea metaforelor conceptuale:

Ultima sută de metri (= final, sfârșit): „autoritățile sunt pe *ultima sută de metri*” [63]; „nu exclud ca pe *ultima sută de metri* PD să iasă din umbră” [64]; „ deciziile cu privire la o coaliție... vor fi luate pe *ultima sută de metri*” [65];

A ridica (a plasa) mingea la fileu (= a crea condiții favorabile): „nu trebuie să așteptăm *mingea* să fie plasată la fileu” [66];

Situație de pat (= situație fără ieșire)**:** „am intrat într-o *situație de pat*” [67].

Uneori însăși imaginea sportului o substituie pe cea politică. Astfel sunt create imagini metaforice complexe: „țările sunt mutate ca niște pioni pe tabla de șah” [68]; „schimbările de pe *tabla de șah* a Guvernului – o nouă etapă a jocului politic” [69]. Alteori, metaforei sportive i se alătură metafore din alte domenii, mai cu seamă din cel militar: „Nu cred că rezultatele (alegerilor din Moldova – *n.n.*) sunt un mare plus pentru America. Rusia și SUA înregistrează aici o *remiză.* Americanii i-au adus în Parlament pe cei pe care îi vor susține în viitor. Așa-numiții tineri reformatori. Și acum aceștia vor dezlănțui *lupta* împotriva „moștenirii trecutului” în Moldova” [70].

De notat că și presa abundă în metafore sportive, uneori citându-i chiar pe politicieni: „Igor Dodon nu este străin fenomenului sportiv...cică, șutează nemilos când cineva îi *ridică mingea la fileu*” [71], alteori comentând evenimentele politice: „*Meci de box* politic la vârf, *repriza* întâi: *remiză* și *pat tehnic*” [72]. Metafora sportivă este întâlnită cu precădere, dar nu exclusiv, în contextele legate de viața politică. Jurnaliștii le preiau pe unele dintre acestea din discursurile politicienilor și le plasează în contexte diferite: „Construcția blocurilor sociale la Soroca este *pe ultima sută de metri*” [73]; „Miorița-n *ofsaid.* Primarul alungă oierul de pe pășune” [74] etc.

Dacă în mass-media metaforele sunt manifestări lingvistice ale subiectivității jurnalistului, atunci în discursul politic acestea țin de imaginarul lexical al politicianului.

Concluzii

În concluzie putem afirma că structurile metaforice axate pe terminologia sportivă sunt foarte productive și că sunt utilizate din plin în discursul politic actual. Preluarea termenilor și expresiilor din domeniul-sursă „sport” pentru crearea metaforelor utilizate în discursurile politice se explică prin popularitatea și familiaritatea acestuia. Omul politic care recurge în discurs la metafore sportive aspiră, probabil, la o audiență lărgită.

O altă concluzie ce derivă din analiza efectuată este că metaforele conceptuale sportive ajută la îndeplinirea principalelor funcții ale discursului politic actual: concizie, expresivitate și persuasiune, ceea ce denotă potențialul metaforic al termenilor sportivi.

În cele din urmă, concluzionăm că metafora sportivă, ca și structurile metaforice care au la bază termeni din alte domenii-sursă, are puterea de a modifica percepția asupra unor evenimente sau personaje publice. În acest context, atenționăm că folosirea metaforelor în orice discurs trebuie să fie dozată, iar dificultatea utilizării acestora constă în a găsi punctul de echilibru între extravaganța asocierilor și clișeul plat.

Referințe:

1. MILICĂ, I. *Lumi discursive. Studii de lingvistică aplicată*. Iași: Junimea, 2013. 296 p.
2. DRĂGAN, I. *Paradigme ale comunicării de masă.* București: Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, 1996. 303 p.
3. SEARLE, J.R. Metaphor. In: *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. Ed. Ortony A., 1993. Disponibil: https://ro.scribd.com/doc/186521555/A-Ortony-Metaphor-and-Thought [Accesat: 14.02.2021]
4. SLAVE, E. *Metafora în limba română.* București: Editura Științifică, 1991. 305 p.
5. LAKOFF, G., JOHNSON, M. *Metaphors we live by* [online]. London: The university of Chicago press, 2003. 193p. Disponibil: http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/B758/pdf [Accesat: 14.02.2021].
6. FAUR, E. Semantica cognitivă și „teoria metaforei conceptuale”. O abordare din perspectivă integrală. În: *Limba română* [online], 2014, LXIII (3), p.340-356. Disponibil: http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A10136/pdf [Accesat: 10.02.2021]
7. BUTIURCĂ, D. *Lingvistică și terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*. Iași: Institutul European, 2015. 236 p.
8. BĂRÎCĂ, A. Metafora sportivă în presa românească actuală. În: *Revista de științe socio-umane,* 2006, nr.3(4), p.30-36, disponibil pe: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/30_36_Metafora%20sportiva%20in%20presa%20romaneasca%20actuala.pdf [Accesat: 12.02.2021]
9. https://cpr.md/2017/05/04/cum-schimbam-clasa-politica-prin-simplificarea-procedurii-de-inregistrare-a-partidelor-document-de-pozitie/ [Accesat: 16.02.2021]

10. https://gov.md/ro/content/guvernul-vine-cu-unele-precizari-privind-intrevederea-dintre-prim-ministrul-pavel-filip-si [Accesat: 16.02.2021]
11. http://alegeri.md/w/Alegerile_parlamentare_din_2014_%C3%AEn_Republica_Moldova [Accesat: 17.02.2021]
12. https://cpr.md/orheilandromat-caritate-politica/ [Accesat: 18.02.2021]
13. https://newsmaker.md/ro/sexul-in-politica-moldoveneasca-cine-si-cum-a-fost-santajat-cu-video-uri-intime-si-de-ce-acestea-functioneaza/ [Accesat: 17.02.2021]
14. https://www.zdg.md/stiri/stiri-sociale/concurenti-electorali-cu-donatii-de-la-persoane-fizice-care-nu-au-venituri-declarate/ [Accesat: 16.02.2021]
15. https://observatorul.md/social/2018/01/18/39607_ce-fel-de-regim-guverneaza-republica-moldova [Accesat: 17.02.2021]
16. https://a.cec.md/ro/astazi-25-ianuarie-in-republica-moldova-se-da-start-oficial-campaniei-electorale-2781_92305.html [Accesat: 19.02.2021]
17. http://tribuna.md/2019/09/01/top-10-evenimente-care-ar-putea-marca-noul-sezon-politic/ [Accesat: 19.02.2021]
18. https://moldova.europalibera.org/a/revista-presei-matinale/30132699.html [Accesat: 16.02.2021]
19. http://protv.md/politic/acuzatiile-de-ieri-un-joc-politic-petruti-asistam-la-un-meci-dintre-1---108019.html [Accesat: 17.02.2021]
20. https://point.md/ru/novosti/politika/prima-dezbatere-dintre-igor-dodon-i-maia-sandu-intre-adevar-i-minciuna [Accesat: 19.02.2021]
21. http://www.constcourt.md/libview.php?l=ro&idc=7&id=1111&t=/Media/Noutati/Interdictia-pentru-Preedintele-tarii-de-a-fi-membru-de-partid-constitutionala [Accesat: 18.02.2021]
22. https://www.prime.md/ro/decizia-curtii-constitutionale-presedintele-tarii-nu-poate-fi-membru-de-partid-si-nu-poate-promova-i_65134.html [Accesat: 18.02.2021]
23. http://www.pprm.md/?view=articles&id=3364 [Accesat: 19.02.2021]
24. http://www.e-democracy.md/elections/ [Accesat: 20.02.2021]
25. http://socialistii.md/declaratie-psrm/ [Accesat: 16.02.2021]
26. http://www.viitorul.org/ro/content/cele-mai-bune-%C8%99i-cele-mai-proaste-politici-locale-din-moldova [Accesat: 17.02.2021]
27. https://noi.md/md/politica/zatulin-in-moldova-deocamdata-remiza-pentru-rusia-si-sua [Accesat: 17.02.2021]
28. https://adevarul.ro/moldova/politica/deputat-pas-parlamentul-dat-o-bara-votarea-domnicai-manole-vladimir-Turcan-functia-judecator-ccm-1_5d5bbcb8892c0bb0c6b9b9f1/index.html [Accesat: 20.02.2021]
29. https://deschide.md/ro/stiri/politic/52410/Candu-%C3%AEi-r%C4%83spunde-lui-Br%C3%A2nzan-O-d%C4%83-din-bar%C4%83-%C3%AEn-bar%C4%83-ArenaChi%C8%99in%C4%83u-este-%C8%99i-va-r%C4%83m%C3%A2ne-proprietatea-statului.htm[Accesat: 19.02.2021]
30. http://www.pprm.md/ [Accesat: 18.02.2021]
31. http://tribuna.md/2019/04/21/top-10-evenimente-care-au-marcat-politica-din-rm-in-perioada-post-electorala/ [Accesat: 18.02.2021]
32. https://www.b1.ro/stiri/externe/romania-in-ofsaid-privind-situatia-de-la-chisinau-280000.html [Accesat: 20.02.2021]
33. https://deschide.md/ro/stiri/politic/41191/Opinie-Dac%C4%83-PL-decide-s%C4%83-mearg%C4%83-cu-blocul-%E2%80%9EACUM%E2%80%9D-la-alegeri-V-Munteanu-se-pomene%C5%9Fte-%C3%AEn-offside.htm [Accesat: 17.02.2021]
34. http://jurnal.md/ro/politic/2017/7/19/deputat-pldm-rm-risca-un-cartonas-rosu-de-la-partenerii-externi-daca-se-voteaza-sistemul-mixt-si-eu-voi-participa-la-protest/ [Accesat: 17.02.2021]
35. http://tv8.md/2017/07/27/video-cartonas-rosu-pentru-rogozin-diplomatul-rus-va-fi-intalnit-cu-proteste-la-chisinau/ [Accesat: 19.02.2021]
36. http://www.glasul.md/viitorul-parlament-va-fi-si-mai-detestabil-unul-fara-echivalent-in-istoria-rm-compus-din-oameni-de-tipul-lui-plahotniuc-si-shor/ [Accesat: 16.02.2021]
37. https://circulpolitic.ro/rares-bogdan-despre-prestatia-viorica-dancila-in-parlamentul-european-vv-dancila-a-facut-pe-desteapta-si-a-livrat-inca-o-repriza-de-ipocrizie/ [Accesat: 16.02.2021]
38. https://www.canal3.md/ro/reprize-de-scandal-in-plenul-parlamentului_19808.html [Accesat: 18.02.2021]
39. http://tribuna.md/2016/11/02/revolutia-de-care-are-nevoie-republica-moldova/ [Accesat: 20.02.2021]
40. https://noi.md/md/analitica/in-spatele-poporului-unde-ar-putea-duce-tara-populismul-in-politica-partea-a-2-a [Accesat: 19.02.2021]
41. https://www.report.md/esential/Igor-Munteanu-Miza-jocului-rusesc-este-o-Transnistrie-cu-drept-de-veto-intr-o-viitoare-constructie-statala-177 [Accesat: 19.02.2021]
42. https://moldova.europalibera.org/a/vitalie-ciobanu-anul-2018-%C8%99i-subordonarea-total%C4%83-ru%C8%99inoas%C4%83-a-justi%C8%9Biei-actului-politic/29695930.html [Accesat: 18.02.2021]
43. https://moldova.europalibera.org/a/disputa-ostaticilor-a-ajuns-la-posibila-rechemare-a-ambasadorului-andrei-negu%C5%A3a/29770196.html [Accesat: 20.02.2021]
44. http://www.jc.md/petru-bogatu-putin-aduce-totusi-%E2%80%9Ekirgizstan%E2%80%9D-ul-in-republica-moldova/ [Accesat: 17.02.2021]

45. https://point.md/ru/novosti/politika/mogherini58-ajutam-rm-sa-iasa-din-criza-dar-solutzia-e-la-chishinau [Accesat: 19.02.2021]
46. http://tv8.md/2017/07/27/video-cartonas-rosu-pentru-rogozin-diplomatul-rus-va-fi-intalnit-cu-proteste-la-chisinau/ [Accesat: 19.02.2021]
47. https://www.timpul.md/articol/cultura-politica-din-republica-moldova-este-catastrofala-34190.html [Accesat: 20.02.2021]
48. https://www.moldova.org/video-pe-scurt-despre-ping-pong-ul-de-acuzatii-dintre-pd-si-psrm/ [Accesat: 20.02.2021]
49. http://www.ccrm.md/marian-lupu-recomandarile-curtii-de-conturi-se-reduc-la-un-ping-pong-prin-scrisori-si-cheltuieli-de-hartie-1-4378 [Accesat: 18.02.2021]
50. https://moldova.europalibera.org/a/vladimir-socor-este-o-naivitate-din-partea-unora-s%C4%83-%C8%99i-imagineze-c%C4%83-vor-ob%C8%9Bine-garan%C8%9Bii-de-securitate-pentru-neutralitate-/29777285.html [Accesat: 18.02.2021]
51. http://www.pl.md/libview.php?l=ru&idc=78&id=4545 [Accesat: 17.02.2021]
52. http://beta.deschide.md/ro/news/editorial/22741/Iulian-CHIFU--Ion-Sturza-%C8%99i-echilibrul-spectrului-politic-%C3%AEn-RM.htm [Accesat: 16.02.2021]
53. https://unimedia.info/ro/news/9dda639d67345a1f/partidul-verde-ecologist-s-a-lansat-in-cursa-electorala.html [Accesat: 16.02.2021]
54. http://ppe.md/iurie-leanca-ramane-in-cursa-electorala-si-indeamna-toti-alegatorii-indiferent-de-culoarea-politica-sa-il-sustina/ [Accesat: 16.02.2021]
55. https://moldova.md/ro/content/pavel-filip-dupa-ultimul-de-guvernare-republica-moldova-este-mai-aproape-de-europa [Accesat: 18.02.2021]
56. https://www.moldova.org/politiciana-care-face-slalom-printre-amenintari-si-intimidari/ [Accesat: 17.02.2021]
57. https://moldova.europalibera.org/a/27446468.html [Accesat: 17.02.2021]
58. http://evzmd.md/politica/268-politic/64823-%C8%99ah,-mat-la-%E2%80%9Eprezident%E2%80%9D-eugen-sturza,-nominalizat-repetat-la-func%C8%9Bia-de-ministru-al-apararii.html [Accesat: 20.02.2021]
59. https://www.democracy.md/?view=articles&id=1047 [Accesat: 16.02.2021]
60. http://www.bogdantsirdea.eu/2014/04/22/tabla-de-sah-si-riscul-de-balcanizare-a-republicii-moldova/ [Accesat: 16.02.2021]
61. http://jurnal.md/ro/politic/2018/1/11/schimbarile-pe-tabla-de-sah-a-guvernului-o-noua-etapa-a-jocului-politic/ [Accesat: 19.02.2021]
62. http://a-tv.md/md/index.php?newsid=18041 [Accesat: 18.02.2021]
63. https://primelestiri.md/ro/autoritatile-de-la-chisinau-sunt-pe-ultima-suta-de-metri-cu-pregatirile-pentru-alegerile-europaramen---92007.html [Accesat: 17.02.2021]
64. https://moldova.europalibera.org/a/29961552.html [Accesat: 20.02.2021]
65. https://agora.md/stiri/57421/socialistii-nu-exclud-o-coalitie-cu-democratii--cum-explica-seful-statului-o-eventuala-alianta?PageSpeed=noscript [Accesat: 19.02.2021]
66. http://independent.md/leanca-ghimpu-sa-nu-mai-astepte-mingi-la-fileu/ [Accesat: 17.02.2021]
67. https://deschide.md/ro/stiri/editorial/80790/Iulian-Chifu--B%C4%83t%C4%83lia-pentru-credibilitate-%C8%99i-sus%C8%9Binere-politic%C4%83-din-Republica-Moldova.htm [Accesat: 17.02.2021]
68. https://point.md/ru/novosti/v-mire/rogozin-a-comparat-republica-moldova-cu-un-pion-in-jocul-de-shah-intre-sua-shi-rusia [Accesat: 20.02.2021]
69. https://www.jurnal.md/ro/politic/2018/1/11/schimbarile-pe-tabla-de-sah-a-guvernului-o-noua-etapa-a-jocului-politic/
70. https://moldovenii.md/md/news/view/section/542/id/44857 [Accesat: 16.02.2021]
71. https://observatorul.md/tableta/2019/08/16/61109_volei-in-stil-moldovenesc-acum-ridica-mingea-la-fileu-dodon-ataca [Accesat: 18.02.2021]
72. https://www.realitatea.net/stiri/ultimele-stiri/meci-de-box-politic-la-varf--repriza-intai--remiza-si-pat-tehnic_5dcc9281406af85273d80314 [Accesat: 17.02.2021]
73. http://www.canal2.md/news/constructia-blocurilor-sociale-la-soroca-pe-ultima-suta-de-metri_54249.html [Accesat: 17.02.2021]
74. https://ro.sputnik.md/society/20180719/20663864/cioban-primar-oi-pasune-ingrasamant-fertilizare.html [Accesat: 16.02.2021]

Date despre autor:
Ana PLEȘCA, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: plesca_ana1985@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8753-1856

Prezentat la 31.03.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.99-104

CZU: 371.335:811.111`243 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024550**

THE ROLE OF VISUAL MATERIALS IN TEACHING ENGLISH

Victoria FIODOROV

Universitatea de Stat din Moldova

This article first attempts to point out the importance of using visual materials in EFL classrooms and the advantages of using them in EFL teaching, highlights new modern methods used in the practice of teaching English, namely teaching English through images. Having an interdisciplinary character, this study aims to promote interactive methods that require the mechanisms of thinking, intelligence, imagination and creativity. This method focuses on stimulating interest in the knowledge taught by capturing attention due to visual presentation, thus eliminating the risks of inattention because of routine and boredom, the development of logical and creative thinking, stimulating imagination and training communicative skills.

Keywords: *interdisciplinary, communicative skills, critical thinking, interactive methods, teaching-learning.*

ROLUL MATERIALELOR VIZUALE ÎN PREDAREA LIMBII ENGLEZE

În articol sunt prezentate noi metode moderne folosite în practica predării limbii engleze şi avantajele lor, şi anume – predarea limbii engleze prin intermediul imaginilor. Având un caracter interdisciplinar, studiul are drept scop promovarea metodelor interactive care solicită mecanismele gândirii, ale inteligenţei, ale imaginaţiei şi creativităţii. Această metodă este axată pe stimularea interesului faţă de cunoştinţele predate prin captarea atenţiei datorită prezentării vizuale, eliminându-se astfel riscurile neatenţiei datorate rutinei şi plictiselii, pe dezvoltarea gândirii logice şi creative, pe stimularea imaginaţiei şi formarea competenţelor comunicative.

Cuvinte-cheie: *interdisciplinaritate, competențe comunicative, gândire critică, metode interactive, predare-învățare.*

Introduction

We live in the age of information and communication where the role of visual representations has increased enormously. Visual language has become a very important means of communication in the modern society in which the value of photographs and pictures, for instance, has dramatically increased over the last century. Pictures or visual representations are effective ways to convey complex concepts when using them to either supplement or substitute the written word. One of the most important advantages is that they can be presented in a wide variety of ways, including brochures, posters, flip charts, blackboard drawings, slides, filmstrips and photos. Using all these materials in teaching a foreign language implies the same common goal – to encourage students to look more deeply at the pictures and thus, stimulate students' feelings and empathy, as well as their curiosity and questions.

It is also a well-established fact that we all communicate visually in the many social situations of our everyday lives. Our eyes are drawn to the faces of people around us, and we read them, consciously or subconsciously. We read other people's body language in real life, as well as when we watch films or look at photographs or paintings representing people, because it gives extremely useful hints about their thoughts and actions. That is why when people have special learning needs, such as low literacy skills or increased stress, or when they do not speak English as a primary language, it may be especially important to use visual teaching tools.

Given the importance of visual communication in real life, teaching English through pictures remains one of the most creative and effective new techniques in teaching a foreign language that can be used for any students regardless their level of English. Over time, it was revealed that different paintings and pictures used in the EFL classroom can become an important part of the curriculum. Art can be used to stimulate language acquisition in a creative, enjoyable and memorable way. It also can help to motivate learners to talk about themselves and revise grammar, writing and vocabulary activities. What is also important is that no prior knowledge of art or artists is required – even the most creative activities can be done by every student irrespective of their experience or background knowledge, or ability.

Apart from all these benefits, there is also a very practical one. Being able to describe what one sees is an essential basic skill that has to be trained when learning a language. Pictures/paintings can provide exposure

to "real language" used in authentic settings and in the cultural context in which the foreign language is spoken. This issue also has a very pragmatic dimension, as students in many countries, including Moldova, in case they want to study abroad, have to pass the international English language proficiency exams, such as IELTS, TOEFL, CAMBRIDGE, etc. An important part of the English language proficiency exam is the oral exam, where students have first to describe, then analyse and interpret up to three pictures or photographs (e.g., Cambridge oral test). The oral exam demonstrates the knowledge and mastery of a subject matter, its primary purpose is to demonstrate presentation, speaking and interpersonal communication skills. That is why it is undoubtedly a significant advantage for the students to have done regular training in this type of activity before they take their final exams.

Material and methods

When working with visual material, pictures and paintings for example, one needs to be aware of the main tenets, techniques and the lasting influence of this method.

According to A. Raimes, pictures (drawings, posters, photographs, cartoons, slides, magazine advertisements, diagrams, charts and maps) can be valuable resources for teaching because they represent ideas and they can help a person grasp, understand and remember the information quickly. They provide a shared experience for students in the class, a common base that leads to a variety of language activities. For most people, they also provide critical contacts with the real world. In addition, the author also states that a picture can be the basis not just for one task but many, such as sequencing of sentences to the writing or original dialogues, letters report or essays. Furthermore, due to the fact that everybody likes to look at pictures, their use in the classroom provides a stimulating focus for students' attention. A picture brings the outside world into the classroom in a vividly concrete way [1]. Finally, a picture is a valuable resource as it provides:

- a shared experience in the classroom;
- a need for common language forms to use in the classroom;
- a variety of tasks;
- a focus of interest for students.

Additionally, A. Wright adds that pictures give contribution to students' interest and motivation, sense of language in context and stimulate students' ideas [2]. The role of pictures in productive skills (speaking and writing) are:

1. Pictures can draw students' motivation and attention and make them participate in learning;
2. Pictures can create contextualised language learning activity;
3. Pictures may raise interpretation objectively and subjectively;
4. Pictures may refer to response of questions, or as controlled practices;
5. Pictures can stimulate and give information in dealing with conversation, storytelling and discussion.

Furthermore, the same author mentions that there are five practical criteria of pictures to be applied in the classroom: (1) easy to prepare, (2) easy to organise, (3) interesting, (4) meaningful and authentic, (5) sufficient amount of the language in order to justify its conclusion in the language lesson. A picture is a general language which is able to be understood and can be enjoyed everywhere [2].

J. Heaton states that, in everyday life, students may sometimes be required to describe people, objects, places and even processes. There will also be times when they have to write about sequences of events, incidents, etc. and give directions. Pictures provide students with ideas for such tasks, enabling them to pay their full attention to using written language [3].

Generally speaking, there is quite a number of advantages inherent in including visual material in lessons, whether these are language lessons or other subjects. R. Gower, D. Philips and S. Walters illustrate this thesis in their handbook *Teaching Practice*. They explain that visuals "attract the students' attention and aid concentration", that they "add variety and interest to a lesson", but they also "help to make the associated language memorable" [4]. The two former positive aspects of using visuals are especially valuable in a school that works with ninety-minute lessons. Concentrating for ninety minutes requires much more of an effort than doing the same for fifty or less. Yet, it is true that these attributes of visuals are also useful in all other schools.

The handbook then illustrates how visuals achieve this effect. R. Gower, D. Philips and S. Walters argue that visuals can be used to "arouse interest and concentrate attention at the beginning of a lesson", to "elicit already known language" and "create a need for language which the teacher then satisfies", but also to

"stimulate discussion" [4]. Arousing interest and focusing the students' attention are always positive. Similarly, it's always worthwhile creating occasions where students can use the areas of language they have already learnt, as it reinforces their capability in those areas.

The last way in which visual material can support the language learning process mentioned by Gower, Philips and Walters was by stimulating discussion. Discussions are useful classroom activities in their own right, because learners engage in meaningful conversations in the target language. Furthermore, they help develop their analytical and critical thinking skills, because discussions usually force the speakers to form and voice their opinions [4].

To stimulate discussions and to make students be able to communicate on different topics, by enriching their vocabulary, learners need a lot of vocabulary because it is one of the pillars of progress in learning a foreign language. P.M. Lightbown and N. Spada support this claim in their excellent work *How Languages are Learned*. According to them, "the acquisition of vocabulary has become one of the most active areas in second language acquisition research and the importance of vocabulary can hardly be overestimated" [5]. There appears to be general agreement among researchers on this and it is generally confirmed that "vocabulary learning is a major goal in most teaching programmes".

For example, in order to describe a picture, the learners will need a lot of new words that will help them to express their opinions and analyse all the details. The teacher will give them a guideline how to do this. At first, they have to say some general facts about pictures, such as:

Describe a painting according to the plan:

1. the subject of a painting (what is depicted in it)
2. the composition (how space is arranged) and the colours
3. the details
4. the impression made by the picture

Then, the useful vocabulary:

To begin with, you should say that the painting belongs to a particular genre. It can be:

- *the portrait*
- *the landscape (seascape, townscape)*
- *the still life*
- *the genre scene*
- *the historical/ mythological painting*

The activity may go further, and the learners can tell some information about the painter:

This artist lived in the ……century and worked in the style known as…… Classicism, Romanticism, Realism, Impressionism, Surrealism, Cubism, Expressionism, Abstract Art.

They can also mention the colours and the composition:

- *warm/ cold colours*
- *bold colours*
- *oppressive colours*
- *bright colours*
- *deep colours*
- *light colours*
- *soft and delicate colours*

Having described the picture, the learners will have to give their opinion about the painting, using the following adjectives suggested by the teacher:

- *lifelike = true to life*
- *dreamlike = work of imagination*
- *confusing*
- *colourful*
- *romantic*
- *lyrical*
- *powerful*
- *outstanding*
- *heart-breaking*

- *impressive*

To my mind, it is a … picture, which shows (….say what you see)

If one of the lesson objectives is to revise grammar, the teacher will point out what exactly the learners have to use, for example:

- *In the centre/middle of the painting we can see a ….*
- *In the foreground there is a….*
- *In the background there are….*
- *In the far distance we can make out the outline of a…*
- *On the left/right stands/sits…*
- *There is/there are/there was/there were….*
- *Participle clauses: a woman wearing a cap, a man dressed in a monk…*

This activity shows how the language can be acquired in a creative, enjoyable and memorable way using pictures in the classroom, that has become much easier since technology has developed.

Therefore, it is recommended to engage students "in activities that require them to attend carefully to the new words and even use them in productive tasks" [6]. Another factor in vocabulary acquisition is the variety of contexts in which new words are encountered. The intention is to demonstrate the opportunities for vocabulary acquisition offered by the incorporation of art in an English course. On the one hand, the learners will be dealing with the more technical, art-related words and expressions, like 'painter', or 'to arrange a scene', and 'background', to mention but a few examples. On the other hand, students will have to use the vocabulary needed to describe the scene that is depicted and its context, which are as wide-ranging as the subject matter of the paintings. As learners develop their vocabulary knowledge, they acquire not only new words, but also new meanings associated with words they have already learned. These are acquired gradually, as words are met in different contexts and eventually, a word might have extensive and complex meaning associations. It is clear that vocabulary intake is facilitated by repeatedly encountering words in different contexts. Therefore, the conclusion is to offer a variety of activities designed in such a way as to guarantee this variety. If it is difficult to include this variety in one lesson, one can easily distribute the activities among different lessons in a sequence.

For these reasons, interdisciplinary learning and teaching are beneficial by offering manifold opportunities for language lessons. The teachers of foreign languages are constantly in search of new topics to discuss in class. The traditional topics encountered in lower-level classrooms are the language needed in everyday exchanges, whereas reading and literature analysis are reserved for higher level classes. It should be clear, though, that this can only be a narrow view of reality. There is a beneficial side effect to including a wider range of topics, for example, music, science or painting, in the English lessons. It makes learning and teaching more varied and more interesting for those involved in the learning process – the learners and teachers. Therefore, ideally, lesson time would be used more efficiently, and more learning should be taking place.

In recent decades, however, the topics traditionally treated in other subjects have found their way into the English language classrooms. It makes sense, after all, for students who are learning a language, to improve their knowledge of the culture and history of the people who speak it. An important factor to consider is that students who study history at leaving class level do not get to know very much about the history and culture, or civilisation in general of the English-speaking countries. The main reason for this narrowing down is time constraints, because most classes have only two English lessons per week.

While teaching with images has been at the core of disciplines like art history for decades, all courses can benefit from the use of visual materials in class lectures, assignments, exercises and resources [7]. Images can be an effective way of presenting abstract concepts or groups of data. Teachers who used this method reported that their use of images in the classroom led to increased student interactivity and discussion. Teaching with images can also help develop students' visual literacy skills, which contributes to their overall critical thinking skills and lifelong learning.

Images will be more effective in the classroom if they are meaningfully integrated into course curriculum. The teacher should think of ways pictures can support the delivery of content, illustrate class themes, serve as primary research materials or be built into assignments. For example, when the learners study the topic *A visit to the museum*, the teacher may use and integrate different visual materials at the lesson. First of all, the pupils will have a virtual visit of the museum by watching some videos. Here you can find some useful links of the most famous digital museums:

1. **British Museum, London**

https://britishmuseum.withgoogle.com/

2. **National Museum of the United States Air Force**

https://www.nationalmuseum.af.mil/Visit/Virtual-Tour/

3. **The Louvre**

France's most famous museum is currently offering seven virtual tours: The Advent of the Artist, Founding Myths: From Hercules to Darth Vader, Power Plays, The Body in Movement, Egyptian Antiquities, Remains of the Louvre's Moat and Galerie d'Apollon.

https://www.louvre.fr/en/online-tours#tabs

4. **Metropolitan Museum of Art**

This tour offers a 3D experience as if you're actually walking through the museum. Explore 30 exhibits in one sitting, featuring iconic paintings from even more iconic artists like Vincent Van Gogh, Johannes Vermeer and more.

https://www.youtube.com/watch?v=ePwPPGlv2N

https://www.youtube.com/watch?v=81cOWV3-

Then, the teacher may already show them some paintings that they will have to describe according to given criteria. The learners also may choose a painting that impressed them from this museum and present it to their classmates. It can be done as a project, individual or group assignment. Such activities will motivate learners to talk due to the fact that they will be more interested in the topic and will give them the freedom to choose what they are going to present and the way of doing this. The most important is if we can get our students to respond to a single image with a thousand of their own words, or a hundred, or ten or even one, under certain circumstances, that can be a significant step toward language production.

Sometimes teachers say that they have difficulty finding appropriate pictures. This may be the situation if a picture is looked for when one is needed to fit a particular concept or lesson. The "secret" is to collect pictures whenever and wherever they can be found, regardless of whether they fit an immediately perceived need. Eventually, the collection will grow. Sources of pictures are numerous, the following being probably the most obvious: calendars, magazines, posts, greetings, advertising, cards, posters and even mail order services. Nowadays, technology has indeed simplified many aspects of teaching and the teachers can find and show to their learners almost any painting, museum or other things using the Internet. The teachers can use different platforms that will help them to use visual materials or even to create their own, such as:

- Canva https://www.canva.com/
- Sway.office.com https://sway.office.com/
- Pinterest.com https://www.pinterest.com/ideas/

Images can be introduced into the course materials through:

- PowerPoint, Keynote Presentations
- Blackboard resources
- Other learning tools, such as Interactive Map Tool
- Primary source materials: photographs as historical documents, maps to teach directions, diagrams and technical drawings, printed paintings. The "physicality" of a print is appreciated: something that you can pass around and annotate. "Allowing students to hold an image, to see it up close, to look for texture, wear and tear, variations in shading, etc. is still an important value for some".

Class assignment: images can be powerful as illustrations, didactic materials or stimulating starting points for structural writing.

Conclusions

1. Although pictures, paintings and other visuals constitute the most effective, the most plentiful and least expensive teaching medium, it remains the medium that is least utilised. There is plenty of good teaching pictures almost anywhere you look.

2. The old saying that a picture is worth a thousand words may or may not be true. What is true, however, is that one appropriate picture can be a catalyst giving rise to the production of thousands of words and a multitude of creative and analytical thoughts.

3. Used appropriately and sequentially, pictures can not only illustrate a topic, but can also provide the experience base that learners require in order to profit from reading and writing and from numerous other learning experiences, including those associated with developing creativity.

References:

1. RAIMES, A. *Techniques in Teaching Writing*. Oxford: Oxford University Press, 1983, p.53. ISBN-13: 978-0194341318
2. WRIGHT, A. *Pictures for Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p.63. ISBN-13: 978-0521358002
3. HEATON, J. *Classroom Testing*. New York: Longman, 1990, p.24-45. ISBN-13: 978-0582746251
4. GOWER, R., PHILIPS, D., and WALTERS, S. *Teaching Practice*. Macmillan Education, 2005, p.70-74. ISBN 0435240595
5. LIGHTBONE P. & SPADA N. *How Languages are learned*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p.89. ISBN: 978 O 19 4541268
6. PHILLIPS, M. *The Effects of Visual Vocabulary Strategies on Vocabulary Knowledge*. Marshall University Press, 2016. 6 p.
7. CARPENTER, S., & OLSON, K. Are pictures good for learning new vocabulary in a foreign language? Only if you think they are not. In: *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 2015, no38(1), p.92-101.

Data about author:
Victoria FIODOROV, University Lecturer, PhD, Faculty of Letters, Moldova State University.
E-mail: vrotari_2003@yahoo.com

Prezentat la 09.02.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.105-113

CZU: [81`373`276.6:159.955](=111=135.1) DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024575

„MIGRAREA" TERMENILOR ÎN TRIADA INTELIGENŢĂ COGNITIVĂ – INTELIGENŢĂ EMOŢIONALĂ – INTELIGENŢĂ ARTIFICIALĂ (ÎN LIMBILE ENGLEZĂ ŞI ROMÂNĂ)

Cristina NICHITA

Universitatea de Stat din Moldova

În prezentul articol ne propunem să cercetăm procedeele semantice de formare a termenilor în triada inteligenţă cognitivă – inteligenţă emoţională – inteligenţă artificială pentru a putea identifica „migrarea" termenilor în triadă. Scopul cercetării noastre constă în abordarea transversală a terminologiei între domeniile din triadă, fără a exclude, desigur, limbajul comun, şi în calcularea unui raport ce creează o perspectivă clară asupra procesului de „migrare" a termenilor în domeniile de specialitate anunţate.

Cuvinte-cheie: *termen, procedeu semantic, formarea termenilor, „migrarea" termenilor, inteligenţă cognitivă, inteligenţă emoţională, inteligenţă artificială.*

TERMINOLOGICAL "MIGRATION" IN THE TRIAD OF COGNITIVE INTELLIGENCE – EMOTIONAL INTELLIGENCE – ARTIFICIAL INTELLIGENCE (IN ENGLISH AND ROMANIAN)

In the present study we investigate the semantic methods of term creation in the triad of cognitive intelligence – emotional intelligence – artificial intelligence in order to identify the "migration" of terms in the triad. The aim of our research is to carry out a transdisciplinary research on the terminology between the fields in the triad, without excluding, of course, the general language and to calculate the rapport that creates a clear perspective on the process of terminological "migration" in the aforementioned specialised fields.

Keywords: *term, semantic method, term creation, terminological "migration", cognitive intelligence, emotional intelligence, artificial intelligence.*

Introducere

În contextul contemporan al dezvoltării ştiinţei şi tehnologiilor, mai ales în contextul unui nou tip de inteligenţă – *inteligenţa artificială,* considerăm oportună analiza termenilor acestui domeniu în comparaţie cu terminologia din domeniul inteligenţei umane, şi anume – din două domenii cu o continuitate în acest sens: *inteligenţa cognitivă* şi *inteligenţa emoţională*. Această abordare pune în prim-plan studiul transversal al terminologiei din triada inteligenţă cognitivă – inteligenţă emoţională – inteligenţă artificială şi, de asemenea, îşi propune să studieze şi formarea termenilor în corelaţie cu limbajul comun. În acest sens, o perspectivă cuprinzătoare este analiza procedeelor semantice de formare a termenilor, care relevă un tablou general despre „migrarea" termenilor în cadrul triadei din prezentul studiu.

Despre „migrarea" termenilor

Atunci când vorbim despre *„migrarea" termenilor,* ne referim la *procedeele semantice de formare a termenilor*; şi anume: terminologizarea, reterminologizarea şi determinologizarea, descrise în lucrările cercetătorilor Juan Sager şi Maria Teresa Cabré [1,2]. De asemenea, nu putem evita operarea cu noţiunile de limbaj comun (sau limbaj general), limbaje de specialitate sau terminologia din domenii de specialitate specificate.

Procedeul de *terminologizare* presupune crearea termenilor din unităţi preluate din limbajul comun. Când ne referim la *reterminologizare,* presupunem „migrarea" termenilor dintr-un domeniu de specialitate în alt domeniu de specialitate. În acest context, ne vom axa pe metafora terminologică şi conceptuală (pentru termenii care au seme comune) şi pe metonimizare (unde se omite sau se adaugă un sem la termenul nou de tip acţiune – consecinţă, conţinut – conţinător, specific – general, semn – obiect semnificat) [3]. Direcţia procedeului de *determinologizare* este dinspre limbajul specializat spre limbajul comun (general).

Triada inteligenţă cognitivă – inteligenţă emoţională – inteligenţă artificială

Inteligenţa este o calitate mintală care constă, conform definiţiei date de cercetătorul Robert Sternberg, în abilităţile de învăţare din experienţă, de adaptare la situaţii noi, înţelegere şi aplicare a conceptelor abstracte

și în utilizarea cunoştinţelor pentru manipularea mediului, iar latura *cognitivă* nu este unica parte a inteligenței umane; inteligența umană este mai degrabă o combinație selectivă a acestor procese care au ca scop o adaptare eficientă [4]. Abia mai târziu a apărut denumirea de *inteligență emoțională*, definită de Daniel Goleman prin fundamentele sale: conștiința de sine, autocontrolul, conștiința socială și capacitatea de administrare a relațiilor [5]. Alți psihologi adepți ai direcției *cognitive* au studiat inteligența umană prin construirea unor modele computerizate ale cogniției umane. Dicționarul Explicativ al Limbii Române definește *inteligența artificială* ca o capacitate a sistemelor tehnice evoluate de a obține performanțe cvasiumane [6].

Subiectul articolului se racordează la tema de cercetare doctorală *Abordarea cognitivă a terminologiei din triada inteligență cognitivă – inteligență emoțională – inteligență artificială (în limbile română și engleză).* Folosim abrevierile IQ – pentru terminologia din inteligența cognitivă; EQ – pentru terminologia din domeniul inteligenței emoționale, IA – pentru terminologia din domeniul inteligenței artificiale, LC – pentru lexemele din limbajul comun și ALTE DOMENII – pentru termenii care migrează din alte domenii neconexe cercetării noastre.

Corpusul terminologic

Am urmărit să elaborăm un corpus care se bazează pe o culegere de texte abordate din perspectivă terminologică pentru compilarea fișelor terminologice din interesul nostru de cercetare. Corpusul terminologic a reunit 119 fișe terminologice bilingve (în limbile engleză și română), rezultate din 273 de fișe de colectare monolingve, colectate pe baza a 65 de articole științifice din reviste de specialitate, dintre care 21 de articole sunt în limba engleză. Termenul-vedetă l-am ales să fie în limba engleză, deoarece este vorba de un domeniu emergent și care s-a dezvoltat mai mult în spațiul anglofon.

Criteriile în baza cărora am selectat corpusul comparat de texte sunt: *articole/publicații* din *reviste științifice specializate* în domeniile de referință scrise *în limba engleză și în limba română în original* pe parcursul *ultimilor ani* și publicate de *edituri de renume* și de *autori recomandați*.

Am identificat 50 de termeni din domeniul inteligenței cognitive, 24 – din cel al inteligenței emoționale și 45 – din domeniul inteligenței artificiale. Astfel, din corpusul terminologic compilat încercăm să identificăm direcțiile de migrare a termenilor și să calculăm un raport de migrare a termenilor în urma analizei corpusului. Definițiile în acest studiu au fost preluate din Dicționarul Oxford și din DEX [6,7].

Analiza corpusului: Inteligența cognitivă

De la limbajul comun spre terminologia inteligenței cognitive

În domeniul inteligenței cognitive, un domeniu relativ tânăr, observăm termeni care au o definiție din limbajul general, deși este dificil a delimita consecutivitatea proceselor de terminologizare, determinologizare și un alt reflux spre terminologizare. Astfel, ne referim la un proces de specializare – terminologizare, precum putem observa în exemplul de mai jos:

Exemplu de terminologizare:

- **behavior – comportament**

din limbajul comun:

– the *way* in which one *acts* or conducts oneself, especially *towards others* (felul în care cineva procedează sau se poartă, în special în raport cu ceilalți);
– *modalitate de a acționa* în anumite împrejurări sau situații*; conduită, purtare, comportare.*

din limbajul specializat:

– the *way* in which an *animal or person* behaves in response to a *particular situation or stimulus* (felul în care un animal sau o persoană se poartă ca răspuns unei situații sau unui stimul);
– ansamblul *manifestărilor* obiective ale *animalelor* și ale *oamenilor* prin care se exteriorizează *viața psihică.*

Terminologizarea are loc prin încadrarea în domeniul de specialitate respectiv a lexemului datorită unor noțiuni despre *manifestarea vieții psihice*.

Direcția de migrare a termenilor

Astfel, putem observa terminologizare la lexeme din limbajul comun, în direcția:

LC → IQ

pentru următorii termeni din corpusul acestui studiu: *ability – abilitate, attention – atenție, behavior – comportament, belief – convingere, imagination – imaginație, intention – intenție, learning – învățare, symbol – simbol, thought – gândire.*

„Migrarea" termenilor din multiple domenii de specialitate spre domeniul inteligenței cognitive

În cadrul corpusului terminologic am identificat unități terminologice care au fost supuse procesului de modificare semantică și de migrare terminologică spre domeniul inteligenței cognitive.

La nivel de raportare și comparație, includem direcțiile în reterminologizare pentru domeniul receptor – inteligența cognitivă:

- ✓ Inteligența cognitivă ← Inteligența artificială:
  decode – a decodifica; encode – a codifica; mapping – atribuire; pattern – model; projection – proiecție; update – reînnoire;
- ✓ Inteligența cognitivă ← Inteligența emoțională:
  adaptation – adaptare; expression – expresie;
- ✓ Inteligența cognitivă ← Alte domenii:
  performance – performanță; *production – producție*; *signal – semnal*.

Prin urmare, dezvoltarea tehnologică are impact direct și asupra terminologiei domeniului inteligenței cognitive.

În continuare, propunem exemple de *metaforă* și *metonimie* pentru domeniul receptor al terminologiei inteligenței cognitive. Includem, în special, terminologia inteligenței artificiale ca sursă de metaforizare, având în vedere că metaforizarea este o sursă de conceptualizare pentru unii termeni din domeniul inteligenței cognitive, și terminologia inteligenței emoționale ca sursă de metonimizare pentru termeni din domeniul inteligenței cognitive, având în vedere că ambele fac parte din inteligența umană, fiind posibilă o relație de contiguitate.

Exemple de reterminologizare:

Metaforizarea

Un termen aparent necaracteristic domeniului inteligenței cognitive este **encode**. Echivalentul în limba română este *a codifica*. După definițiile următoare:

– *convert* into a coded *form* (a converti într-o anumită formă)

– *a reuni legi* disparate, norme juridice *într-un cod*;

se referă la ceea ce *întrunește legi/instrucțiuni/informații formal*.

Având în vedere domeniul inteligenței artificiale căruia îi aparține în engleză, reterminologizarea prin metaforă se produce la următorul nivel:

– *convert* (information or an *instruction*) *into a particular form* (a converti informații sau instrucțiuni într-o anumită formă);

– *convert* into a coded *form* (a converti într-o anumită formă),

unde putem observa o extensie metaforică spre domeniul inteligenței cognitive cu o utilizare mai largă a termenului *encode*/a codifica, făcându-se apel la faptul că *orice conținut poate fi codificat în orice formă*.

Contextul în care se regăsește este:

în limba engleză –

Now, that sensory encoding differs from reality filtering which are partially independent processes involving different neural structures [8]*;*

în limba română –

Pentru fiecare epocă îi sunt caracteristice un anumit sistem al cunoașterii mai mult sau mai puțin omogen și coerent, susținut de practici specifice urmând teme, reprezentări și modele dominante care codifică și privilegiază criterii de certitudine, validate pentru o anumită ierarhie a genurilor și formelor de cunoaștere relativ distincte, atitudini și valori care mențin sistemul cunoașterii [9].

Se face referire la noțiuni din domeniul inteligenței cognitive, precum: *structuri neuronale, sistem al cunoașterii, forme de cunoaștere* ș.a., ceea ce îl face să fie un termen practic absorbit complet în domeniul inteligenței cognitive.

Metonimizarea

Un proces de resemantizare, care, în corpusul nostru, aparține terminologiei din domeniile inteligenței cognitive și inteligenței emoționale, s-a produs în cazul termenului **expression**, care inițial a apărut în domeniul inteligenței umane și apoi a fost preluat în tehnologiile informaționale. Sensul în inteligența cognitivă este:

– the *action* of *making known* one's thoughts or *feelings* (o acțiune care dezvăluie gândurile sau sentimentele cuiva)

în inteligența emoțională:

– a *look* on someone's face that *conveys* a particular *emotion* (mimica feței cuiva care transmite o anumită emoție).

În cazul de față, constatăm o metonimizare de tip: FAȚĂ → GÂNDURI.

Contextul în care se regăsește în prezent termenul respectiv corespunde domeniului *inteligenței cognitive*:

în limba engleză –

In languages such as English, its expression is fairly covert and is dependent on subtle syntactic_patterns [10];

în limba română –

Aceasta îi ajută să înţeleagă rapid şi just ceea ce oamenii îşi spun unul altuia (expresia verbală) în contextul unei anumite situaţii, relaţii reciproce concrete [11], în care putem găsi noțiunile *verbal, context, relație* ș.a., ceea ce poate include termenul-vedetă în terminologia din domeniul inteligenței cognitive.

Direcțiile de migrare a termenilor

La nivel de reterminologizare, pentru terminologia din domeniul inteligenței cognitive este specifică metaforizarea cu domeniul de origine al inteligenței artificiale,

IQ ← IA

Deși, conceptual, domeniul inteligenței cognitive este o sursă de „inspirație" pentru inteligența artificială, totuși înregistrăm situații când putem vorbi despre un reflux semantic. Terminologia din inteligența artificială se inspiră conceptual din inteligența cognitivă, creează termenul, iar terminologia din domeniul inteligenței cognitive preia termenul pentru o exprimare prin procedeul de metaforizare:

(IQ → IA →IQ)

(decode – a decodifica; encode – a codifica; mapping – atribuire; pattern – model; projection – proiecție; *update – reînnoire)*

făcând ca inteligența artificială să funcționeze ca o bună sursă de reterminologizare pentru inteligența cognitivă. Iar metonimizarea este inspirată din terminologia domeniului inteligenței emoționale, ambele fiind parte a domeniului inteligenței umane:

IQ ← EQ

(*adaptation – adaptare*; *expression – expresie)*

Metonimizarea este posibilă datorită conexiunii conceptuale dintre aceste două tipuri de inteligențe: inteligența cognitivă și inteligența emoțională; astfel se constituie situații de contiguitate conceptuală.

Putem observa, de asemenea, termeni din distincte domenii de specialitate, care nu sunt incluse în cercul de interese ale studiului nostru:

IQ ← ALTE DOMENII

(cu termeni precum: *performance – performanță*; *production – producție*; *signal – semnal*)

Acest fenomen exprimă un nivel notabil de migrare a termenilor în cadrul terminologiei inteligenței cognitive.

Analiza corpusului: Inteligența emoțională

De la limbajul comun spre terminologia inteligenței emoționale

Terminologizarea este un procedeu care presupune o specializare a lexemelor și integrarea lor într-un sistem conceptual, care, în cazul inteligenței emoționale, se manifestă moderat.

Exemplu de terminologizare:

Recognition este creat prin terminologizare, având în vedere particularitățile componențiale:

– *identification* of someone or something or person from previous encounters or knowledge (identificarea cuiva, a ceva sau a unei persoane din întâlniri anterioare sau cunoștințe);
– *acknowledgement* of the existence, *validity*, or legality of something (acceptarea existenței, validității sau legalității a ceva),

ceea ce demonstrează importanța și transformarea/acceptarea lexemului ca termen, având un *rol hotărâtor de demonstrare a validității a ceva*.

Direcția de migrare a termenilor

Astfel, putem observa terminologizare la lexeme din limbajul comun, în direcția:

LC → EQ

pentru astfel de termeni identificați în corpusul nostrum, precum: *expression – expresie, recognition – recunoaștere, state – stare*.

„Migrarea" termenilor din multiple domenii de specialitate spre domeniul inteligenței emoționale

Pentru terminologia din domeniul inteligenței emoționale este mai rar întâlnit un proces de reterminologizare complet. Totuși, câțiva termeni identificați în corpusul terminologic conțin elemente de reterminologizare.

Exemplu de reterminologizare:

Analizăm termenul *(self-)* **regulation**, împreună cu sinonimul lui – *(emotion)* **regulation**. Echivalentele acestor termeni în limba română sunt *autoreglare* și *gestionarea emoțiilor*, care explică sinonimia dintre termeni.

Pentru a identifica „migrarea" termenului, comparăm definițiile atât pentru limba engleză, cât și pentru limba română în ambele domenii cu care se produce simularea conceptului:

în limba engleză:

– *control* or maintenance over the rate or speed of (a machine or *process*) *so that it operates properly* (control sau mentenanță a funcționării sau vitezei unei mașini sau a unui proces pentru o bună operare);
– how you *control* and manage *yourself* and *your emotions*, inner resources, and *abilities* (modul în care cineva se controlează, și anume – emoțiile, resursele interioare și abilitățile proprii);

în limba română:

– a *reglementa* funcționarea unui organ, a unui *sistem* etc. *dintr-un organism viu*;
– *control exercitat* asupra propriei sale *personae*,

unde reterminologizarea se formează prin simularea unui proces și, anume – *simularea controlului pentru a realiza/funcționa bine*. Iar *regulation*, având mai multe sinonime, variante terminologice, este folosit ca o extensie metonimică și pentru *emotion regulation*, fiind perceput în domeniul inteligenței emoționale într-o relație de tip GENERAL→SPECIFIC.

Contextele în care se regăsește termenul sunt:

în limba engleză –

Thus, another line of research introduced an alternative approach: promoting participant's active involvement in achieving a self-regulatory goal [12]*;*

în limba română –

BTPIE conține un anumit număr de scale pentru fiecare dintre cele cinci componente structurale ale inteligenței emoționale: autoreglarea, conștiința de sine, motivația, empatia, abilitățile sociale [11].

Contextele ne oferă noțiuni sugestive că termenul aparține terminologiei domeniului inteligenței emoționale: *BTPIE, inteligență emoțională, empatie, abilități sociale*.

Direcția de migrare

În terminologia domeniului receptor al inteligenței emoționale, sursă de reterminologizare este domeniul de origine – inteligența cognitivă, care, în cazul corpusului terminologic, se prezintă prin următorii termeni: *(emotional) intelligence – inteligență emoțională, (emotional) process – proces emoțional, (emotional) reaction – reacție emoțională, (emotion) regulation – gestionarea emoțiilor, (self-)regulation – autoreglare, (social) cognition – competențe interpersonale*, în direcția:

IQ → EQ

Un argument pentru „migrarea" termenilor între aceste domenii este faptul că ambele tipuri de inteligență sunt parte a domeniului generic al inteligenței umane.

Tendința de popularizare a termenilor din domeniul inteligenței emoționale

Terminologiei domeniului inteligenței emoționale îi este specific de asemenea procesul de determinologizare, având în vedere latura socială a acestuia. În corpusul terminologic compilat, cei mai mulți termeni vin din domeniul emoțiilor. În acest sens, cele mai determinologizate tipuri de emoții sunt cele care pot fi identificate/recunoscute sau popularizate prin lucrări, cu ajutorul imaginilor, explicațiilor etc.

Exemplu de determinologizare:

Joy este un termen din categoria emoțiilor din domeniul inteligenței emoționale. Definițiile exprimă:

– *a feeling* of *great pleasure* and *happiness* (un sentiment de plăcere și fericire);
– *sentiment* de *mulțumire vie*, de *satisfacție sufletească*.

Partea comună este *sentimentul de mulțumire* și împlinire sufletească (*cu plus de intensitate*). Iar contextul în care se regăsește confirmă apartenența la terminologia domeniului de referință:

în limba engleză –

Once seeing this footage, the audiences are firstly attracted by the smiling pictures and videos of the news reporter and produce the primary joy emotion immediately [13];

în limba română –

Ființele umane au dezvoltat pentru a putea supraviețui opt stări afective primare (de bază): bucurie, anticipare, mânie, dezgust, tristețe, surpriză, frică, încredere [14].

În aceste contexte, termenul apare pe lângă noțiuni, precum: *zâmbet, emoție, stare afectivă, anticipare, mânie, dezgust, tristețe, surpriză, frică* ș.a., toate aparținând terminologiei din domeniul inteligenței emoționale.

Direcția de migrare a termenilor în determinologizare

Există nu puține cazuri de determinologizare, adică vorbim despre direcția dinspre terminologia domeniului inteligenței emoționale spre limbajul comun, care includ direcția:

LC ← EQ

pentru următorii termeni identificați în corpusul nostru: *anger – furie, disgust – dezgust, emotion – emoție, fear – frică, joy – bucurie, sadness – tristețe, sensation – senzație, surprise – surpriză*.

Fenomenul poate fi explicat prin latura socială și popularizarea curentă a domeniului inteligenței emoționale.

Analiza corpusului: Inteligența artificială

De la limbajul comun spre terminologia din domeniul inteligenței artificiale

În terminologia domeniului inteligenței artificiale putem observa termeni care au fost supuși procesului de terminologizare. Lexemele din limbajul comun au trecut printr-un proces de specializare a sensului și au devenit termeni.

Exemplu de terminologizare:

- **noise – zgomot**

din limbajul comun

- a *sound*, especially one that is *loud* or *unpleasant* or that causes disturbance (sunet care este la volum înalt, neplăcut și cauzează deranj);
- *sunet* sau amestec de sunete discordante, *puternice*, care impresionează în mod *neplăcut* auzul;

din limbajul specializat

- random *fluctuations* that obscure or do not contain meaningful *data or other information* (fluctuații care nu conțin date sau alte informații importante);
- *perturbație* sonoră (de mică intensitate) care apare în orice mediu de transmisie a *semnalelor*.

În situațiile descrise mai sus, terminologizarea se produce *de la concret, prin metaforă, spre abstract – de la sunete reale la fluctuații sau perturbații de date/informații*.

Direcția de migrare

„Migrarea" și specializarea lexemelor prin terminologizare din corpusul nostru terminologic se observă în puține cazuri, precum: *computation – calcul* și *noise – zgomot*, după direcția dinspre limbajul comun spre inteligența artificială:

LC → IA

„Migrarea" termenilor din multiple domenii de specialitate în terminologia inteligenței artificiale

Ca proces semantic de terminologizare secundară sau redenominare, reterminologizarea preia conceptul dintr-un domeniu și transferă forma lui prin restricție sau extensiune semantică, prin metaforă și metonimie sau o combinație a acestor procese.

Conform *domeniului-sursă* și *direcția migrării termenilor spre domeniul inteligenței artificiale*, termenii care prezintă metafore se repartizează în felul următor:

✓ Inteligența cognitivă → Inteligența artificială
behavior – comportament, concept – concept, decision-making – luarea deciziilor, framework – cadru, image recognition – recunoașterea imaginilor, inference – inferență, interpretation – interpretare, memory – memorie, neural network – rețea neuronală, neuron – neuron, problem-solving – rezolvarea problemelor, signal – semnal, stimulus – stimul, symbol – simbol;

✓ Inteligența emoțională → Inteligența artificială
adaptation – adaptare, expression – expresie;

✓ Alte domenii → Inteligența artificială
fusion – fuziune, reaction – reacție, segmentation – segmentare.

Exemple de reterminologizare:

Metaforizarea

Termenul complex **neural network** din inteligența artificială este definit în inteligența cognitivă ca:

- an interconnected *system* of neurons, as in the *brain* or other parts of the *nervous system* (un sistem de neuroni interconectat, precum cel din creier sau alte părți ale sistemului nervos),

iar în inteligența artificială *neural network* este definit ca

– a computer *system* modelled on the human *brain* and *nervous system* (un sistem computerizat creat după modelul creierului uman și al sistemului nervos).

Conform definiției, în inteligența artificială modelul conceptual al rețelei neuronale este creierul și sistemul nervos. Se imită noțiunea de sistem, creier și sistem nervos. Termenul este mai întâi înregistrat pentru inteligența cognitivă, dar funcționează cu o frecvență mare în descrierea structurii inteligenței artificiale. Se observă că termenul a obținut o restricție semantică actuală.

Termenul echivalent în română *rețea neuronală* este echivalent și valabil pentru terminologia engleză din ambele domenii – atât inteligența cognitivă, cât și cea artificială, prezentând același model conceptual:

– *relațiile* regiunilor cerebrale și *performanța* lor în sarcini cognitive, conducând la înțelegerea *operațiilor* elementare;
– acel sistem format dintr-un număr variabil (adesea mare) de elemente *interconectate* (modelul matematic al neuronului) *ce conlucrează* pentru *rezolvarea* unei probleme, și anume – cel al funcțiilor sistemului nervos, format din neuroni *interconectați*, în care se petrec *operații*.

Vorbim despre procese de metonimizare la următorii termeni din domeniul inteligenței artificiale: *affective computing – calcul afectiv*; *artificial intelligence – inteligență artificială, deep learning – învățare profundă, evolutionary computation – calcul evolutiv, fuzzy – logică fuzzy, knowledge extraction – extragerea cunoștințelor, machine learning – învățare automată, neural computation – calcul neuronal,* dintre care majoritatea sunt termeni compuși.

Metonimizarea

Affective computing este un termen creat prin compunere, dar în cadrul acestuia are loc un proces de metonimizare. *Computing* este un termen din informatică, iar *affective* este creat prin metonimizare.

Affective este semul adăugat la *computing* pentru a include și a implica combinația conceptuală asimilată prin termenul complex *affective computing* dintre domeniul inteligenței emoționale și domeniul inteligenței artificiale; *affective* însemnând un termen care se referă la dispoziție, sentimente și atitudini, conform definiției: *relating to moods, feelings, and attitudes*. Metonimia în acest caz constă în înlocuirea domeniului cu termenul reprezentativ *affective*. Acest termen denotă o metonimie de tip SEMN→ORIGINE (Semn pentru Origine). Ceea ce înseamnă că această metonimie are rolul de a ține locul originii acestui termen, și anume – al domeniului inteligenței emoționale.

Termenul complex *affective computing* are echivalentul în limba română *calcul afectiv*. Iar analiza componențială relevă coincidența conținuturilor:

– the study and *development* of systems and *devices* that can *recognize*, interpret, process, and simulate human affects (studiul și elaborarea sistemelor și programelor care pot recunoaște, interpreta, procesa și simula afecte umane);
– detectarea și *recunoaşterea emoţiilor* pentru *construirea maşinilor* emoţionale.

Comun în ambele limbi este *construirea mașinilor care au funcția de recunoaștere a emoțiilor*. Termenul înglobează principiile de bază ale inteligenței emoționale pentru aplicarea în domeniul inteligenței artificiale. Considerăm că termenul poate fi reprezentativ pentru o ramură a inteligenței artificiale care asigură interdisciplinaritatea între inteligența umană și inteligența artificială.

Direcțiile de migrare

„Migrarea" terminologiei din domeniul inteligenței artificiale include metafore și metonimii; această terminologie fiind în strânsă legătură cu modelul conceptual al inteligenței umane și un domeniu care avansează, implicând noile tehnologii informatice. Astfel, metafora inspirată din domeniul inteligenței cognitive implică direcția:

IQ → IA

Termenii în corpusul terminologic creați prin acest procedeu sunt: *behavior – comportament, concept – concept, decision-making – luarea deciziilor, framework – cadru, image recognition – recunoașterea imaginilor, inference – inferență, interpretation – interpretare, memory – memorie, neural network – rețea neuronală, neuron – neuron, problem-solving – rezolvarea problemelor, signal – semnal, stimulus – stimul, symbol – simbol*. Iar în cazul inteligenței emoționale, ca domeniu de origine, au fost identificați termenii: *adaptation – adaptare, expression – expresie,* după direcția:

EQ → IA

Metonimizarea în terminologia domeniului inteligenței artificiale este preponderent inspirată din inteligența cognitivă, după direcția:

IQ → IA

Iar termenii creați prin metonimizare sunt: *affective computing – calcul afectiv*; *artificial intelligence – inteligență artificială, deep learning – învățare profundă, evolutionary computation – calcul evolutiv, fuzzy – logică fuzzy, knowledge extraction – extragerea cunoștințelor, machine learning – învățare automată, neural computation – calcul neuronal*. Metonimizarea aici constă în combinația dintre două seme care țin locul unei combinații dintre două domenii de origine. Din domeniul inteligenței emoționale se creează metonimii cu aferență spre latura afectivă sau complexă a inteligenței umane, de aceea poate fi vorba despre o direcție generală de tip:

IQ, EQ → IA

Un astfel de termen metonimizat în corpusul terminologic este: *deep learning – învățare profundă,* iar în corpus am identificat un termen în care domeniul de origine este doar terminologia domeniului inteligenței emoționale: *affective computing – calcul afectiv*, după direcția:

EQ → IA

Acest termen desemnează prin apariția sa în terminologia inteligenței artificiale un subdomeniu foarte complex al inteligenței artificiale, care își propune să se axeze pe principiile afectivității și inteligenței emoționale pentru un randament avansat al tehnologiilor care sunt proiectate pentru interacțiune umană.

Concluzii

„Migrarea" termenilor în triada inteligență cognitivă – inteligență emoțională – inteligență artificială se manifestă ca proces activ ce poate fi observat prin analiza procedeelor semantice de formare a termenilor. În toate domeniile din triadă „migrarea" termenilor are loc între limbajul comun, domeniile de specialitate și alte domenii neconexe. Se atestă „migrarea" termenilor practic între toate trei domenii din triadă (cu excepția direcției dinspre inteligența artificială spre inteligența emoțională). Limbajul comun contribuie la formarea termenilor în toate trei domenii. Determinologizarea este înregistrată mai frecvent în domeniul inteligenței emoționale, fiind un domeniu social și, prin urmare, cu tendințe spre o popularizare a informației vehiculate de acești termeni.

În urma analizei corpusului terminologic, au rezultat anumite date statistice: din 119 termeni-vedetă în limba engleză (cu echivalenții în limba română) – 65 de termeni sunt formați prin procedee semantice; ceea ce înseamnă că, în corpusul nostru, „migrarea" termenilor este confirmată pentru 54,6% dintre termeni. Per general, „migrarea" termenilor este un proces care se observă în special pentru terminologia din domeniul inteligenței artificiale (28 de termeni), apoi pentru domeniul inteligenței cognitive (20 de termeni) și mai puțin în terminologia inteligenței emoționale (17 termeni). Pe domenii aparte, în cadrul terminologiei din domeniul inteligenței artificiale (45 de termeni în total) „migrarea" termenilor se atestă pentru 62,2% dintre termini; pentru terminologia din domeniul inteligenței cognitive (50 de termeni în total) „migrarea" termenilor se atestă pentru 40% dintre termenii din domeniu, iar pentru termenii colectați din domeniul inteligenței emoționale (24 de termeni în total) „migrarea" termenilor se atestă pentru 70,8% dintre termeni.

Argumentele aduse confirmă că triada inteligență cognitivă – inteligență emoțională – inteligență artificială reprezintă trei domenii cu un nivel propriu de specializare, totodată fiind deschise unor interferențe conceptuale și funcționale între domeniile de specialitate, dar și cu limbajul general.

Referințe:

1. CABRÉ, M.T. *Terminology. Theory, methods and applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999.
2. SAGER, J.C. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997.
3. COTEANU, I. *Limba română contemporană: Vocabularul*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
4. STERNBERG, R.J. *Encyclopaedia of Human Intelligence*. New York, NY: Macmillan, 1984.
5. GOLEMAN, D. *Emotional Intelligence. Why it can matter more than IQ*. New York: Bantam, 1995.
6. *Dicționarul Explicativ al Limbii Române:* disponibil la adresa dex.ro [Accesat: 10.01.2021].
7. *Oxford Advanced Learner's Dictionary (Oxford Dictionaries)*: disponibil la https://www.oxfordlearnersdictionaries.com [Accesat: 10.01.2021].

8. SEITZ, R.J., ANGEL, H.F. Belief formation – A driving force for brain evolution. In: *Brain and Cognition*, vol.140, no.3. Massachussets: Elsevier Inc., 2020. 8 p.
9. INGLIS, I. Progresul științei și obstacolele epistemologice din perspectiva raționalismului integral al lui G.Bachelard. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe politice* (Chișinău), 2019, vol.179, nr.1, p.170-180.
10. STRICKLAND, B. Language reflects "Core Cognition": A new theory about the origin of cross-linguistic regularities. In: *Cognitive Science*, vol.41, no.1. Texas: Cognitive Science Society, Inc. 2017, p.70–101.
11. PLATON, I. Dimensiuni experimentale ale dezvoltării inteligenței sociale în perioada formării personalității în adolescența timpurie. În: *Revista Psihologie, revistă științifico–practică* (Chișinău), 2017, vol.30, nr.1-2, p.13-25.
12. ADAMCZYK, A-K, LIGEZA, T-S, WYCZESANY, M. The dynamics of pain reappraisal: the joint contribution of cognitive change and mental load. In: *Cognitive, Affective and Behavioral Neuroscience*, vol.20, no.2. New York: Springer, 2020, p.276–293.
13. WANG, Y. et al. Cognitive intelligence: Deep Learning, Thinking, and Reasoning by Brain-Inspired Systems. In: *International Journal of Cognitive Informatics and Natural Intelligence*, vol.10, no.4. Calgary: IGI Global, 2016, 20 p.
14. BENȚA, K.I. *Sisteme senzitive la context personalizate afectiv:* Autoreferat la teza de doctorat. Cluj-Napoca: UTCN, 2010. 32 p.

Date despre autor:
Cristina NICHITA, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice;* asistent universitar, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: nichita.cr@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4228-864X

Prezentat la 30.03.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.4(144)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.114-118

CZU: 130.3:316.72 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5024609

NEW TENDENCIES TOWARDS IDENTITY RECONFIGURATION BETWEEN INTERCULTURALISM AND TRANSCULTURALISM

Eudochia SAHARNEANU, Sorin SCUTELNIC

Moldova State University

Nowadays, due to the impact of information technologies, humanity has begun a movement of transcendence from cultural-axiological space and of the intercultural relations into other, far more extensive and harder to reach spheres. Under these circumstances, new identities are built, and the methodologies ensuing from interculturalism may be inefficient and incomplete to represent this new transcultural identity. Therefore, we need a new paradigm, which can propose different methodological research and which can explain the spiritual-value dimension.
Keywords: *culture, multiculturalism, interculturalism, transculturality, self-image, auto-images, hetero-images.*

NOI TENDINŢE SPRE RECONFIGURAREA IDENTITĂŢII
ÎNTRE INTERCULTURALISM ŞI TRANSCULTURALISM
În prezent, datorită impactului tehnologiilor informaţionale, omenirea a început o mişcare de transcendere a spaţiului cultural-axiologic şi a legăturilor interculturale în alte sfere mult mai extinse şi mai dificil palpabil. În aceste împrejurări se dejoacă noi constructe identitare, unde metodologiile venite din interculturalitate vor putea să redea ineficient şi chiar lacunar această nouă indentitate transculturală. De aici survine o necesitate de schimbare de paradigmă atât în dimensiunea metodologică de cercetare, cât şi în cea spiritual-valorică.
Cuvinte-cheie: *cultură, multiculturalism, interculturalism, transculturalism, imagine de sine, autoimagini, heteroimagini.*

Introduction

The contemporary society, in the state we know today, is characterised by hyper-modern, hyper-technological and hyper-competitive rhythms. As a result, there are mutations not only at the visible level of the economic and social relations but at the level of psychological and the spiritual dimensions as well, particularly affecting the self-structuring processes and the emotional state of the individual.

These changes have already affected people's way of being and of feeling both under the pressure of the accelerating life rhythms and under the influence of the weakening borders between the real and virtual realities. According to Bauman, a process of self-dissolution is taking place in the society that has become "liquid" [1]. The individual living in this liquid society is well informed about the new cultural events, scientific discoveries, politics. Also, this individual has to continually remodel himself, adapt quickly and continuously rebuild himself as an identity. Today, with accessible rapid means of transportation at our disposal, time and distance are shorter. The electronic media (e.g. the Internet) provides us with an instantaneous contact with the other. However, even with these new scientific developments a question remains: has our possibility for rapid physical and virtual travel really put us in contact with the other and fostered an understanding of the other [1, p. 76]?

The recognition that modern societies are no longer monolithic, that the imaginary social space has mushroomed into a multitude of identities has propelled us into a realization that we are in an era where interculturality, transculturalism and the eventual prospect of identifying a cosmopolitan citizenship can become a reality. However, we still remain circumscribed by our Little Italies, our China Towns etc., which beyond the pleasures of experiencing culinary delights, nevertheless create a self-illusion that we have attained a level of cultural awareness of the other [2]. Thus, further on we want to show the possible present structures of the human condition and the possible direction of its future change.

Culture as an element of humanity

To have a deeper understanding of the topic of "multi" and "transculturality", we need to start by defining a most primary concept – *culture.* According to E. Sapir *"culture is an organization of a phenomenon, of acts, objects, ideas, attitudes, values and use of the symbols.* Redfield speaks of **culture** as *"an organized body of conventional understandings manifest in art and artifact, which, persisting through tradition, characterizes*

the group [3]. Alternatively, in a contemporary variant, culture is defined as "*a social domain that emphasizes the practices, discourses and material expressions, which, over time, express the continuities and discontinuities of social meaning of a life held in common"* [4, p.53]. Sometimes "culture" is also used to describe specific practices within a subgroup of a society, a subculture, or a counterculture. In cultural anthropology, the ideology and analytical stance of cultural relativism holds that cultures cannot easily be objectively ranked or evaluated because any evaluation is necessarily situated within the value system of a given culture. It is significant that culture forms a symbolic field, and through this area people become aware of their existence. It is very important to understand these needs and to satisfy them because they help to reveal what drives human behaviour and thus what makes people want to achieve certain things in life. This is a very important moment without which we can't exist and fulfil our life. Another important principle is that we create inter-connections, symbiotic interrelation with others and, as a result, we create one mega-structure – this is culture.

At the core of each culture there is a half-rigid structure; through this structure, people establish connections and intersections among them – Cultural Basic Self-Image[1] [5, 6]. The elements of this metaphysical structure form an order and an equilibrium in relations between people like: gender, occupation, age, social position, etc. The basic cultural identity is a rigid construction, the value hierarchy is well-established in culture and represents human orientation directions from a certain culture which are: characteristics, abilities, values, rituals, behaviours, according to which we can deduce what is a real Romanian, Bulgarian or French like.

People in different cultures have strikingly different construals of the self, of others, and of the interdependence of two members of a cultural group. These construals can influence, and in many cases, determine the very nature of individual experience, including cognition, emotion, and motivation. Once people form groups – whether at home, socially or at work – they begin creating their own group culture based on the behaviours they expect, reinforce and reward [7].

Interculturality as an environment of cultural interrelation

When two cultures are at an intersection for hundreds of years, the basic cultural structures form within them certain areas of the other cultural self. As a consequence of this interaction, a series of interpretative processes has formed for a long time, and as a result of this interaction a hetero-image representation is built. As a result of these multiple contacts such as conflicts, tensions, economic changes, political agreements, a basic, second level, cultural image is formed, which is overtaken by the second cultural subject when they relate to the subject from the first culture. Finally, an ample modelling process of some intercultural spaces is created. The more intersections are formed between these cultures, the more possibilities to be understood and interpret each other[2] [8].

Of course, not all people in a basic cultural self can be open to dialogue or, at least, able to understand the other culture. Only a small part of the society is able to be sensitive to the other self-cultural. These people form the intercultural identity. While the existing bi-dimensional model defines integration as the simultaneous acceptance of different cultures as they are, the present study stresses the importance of reinterpreting components from both cultures as a basis for integration. The main characteristics of the Intercultural Identity are [9, p.75-76]:

- Intercultural Subjects can effectively communicate across cultures;
- They are able to move from particular to universal;
- These subjects have affinity with the unfamiliar and appreciate difference;
- They are open to alternatives;

---

[1] The term Basic Self-Image has a broad functionality in social psychology, and in particular in ethnopsychology. Baron defines Self-cultural as a tripartite structure: physical body, socially defined identity (roles and statutes), and personal knowledge about oneself. The key element – Basic Self Image, is the basis of many contemporary constructions to explain certain behavioral constants, attitudes, emotional phenomena, etc. psychologically as well as culturally: self-consciousness, self-focus, objective self-awareness, self-esteem, self-handicapping, self-efficacy, self-improvement, self-monitoring, etc. In 1980 Otto Klineberg initiated a research into intercultural psychology that aimed to make a comparison between collectivist and individualist cultures. In this study he introduces the concept of Basic Self Image, which becomes the basis for perceiving the central structure of "cultural specimen".

[2] This interrelation between "myself" and the "other" is much discussed in the field of Imagology – a new dimension of Ethno-psychology. "The other" is like "a mirror for me", and at the same time, I am a mirror to the other (two elements are detached from this passage: hetero-cultural self-image (a social representation of the member of another cultural group) and self-image of a cultural self (a social representation of myself in front of the other).

- They can transcend the narrow concept concerns of the group;
- They can move beyond the tribal to the universal needs of humanity.

In 1977, Peter Adler published a paper called 'Beyond Cultural Identity: Reflections on Cultural and Multicultural Man' which explores the rise of a new in-between cultural subject. He conceptualised – in gendered terms – a new personality type emerging in the Western societies. This new man [sic] developed certain attributes and characteristics that allowed him to be a facilitator and initiator of cross-cultural contacts. "Interculturalism presents a new set of policies and political programmes. It seeks to replace multiculturalism and provide a new paradigm for thinking about race and diversity" [10].

Multiculturalism as a form of social engineering

As a philosophy, multiculturalism began as part of the pragmatism movement at the end of the nineteenth century in Europe and the United States, then as political and cultural pluralism at the turn of the twentieth. It was partly in response to a new wave of the European imperialism in sub-Saharan Africa and the massive immigration of Southern and Eastern Europeans to the United States and Latin America. According to Peter Adler, "*interculturalism is about changing mindsets by creating new opportunities across cultures to support intercultural activity and it's about thinking, planning and acting interculturally*" [10].

The theory of multiculturalism starts from the premise – there are no pure cultures, but there is an intercultural mix. A member of a cultural space that wants to change, plus another member with the same wish, both are placed into an immediate proximity, when their common elements become a fundamental for their communication, as a result of their inter-relations, they will be able to initiate a family. The family assumes children, the children will be involved into the educational process in which they will develop basic social-cultural elements for that society. As a consequence, a new open-minded, more adaptive society is born [11].

For the multicultural strategy to apply, the following conditions are needed to be supplied. The first condition is: subjects of multicultural identity have to know who they are, what they stand for, how they have experienced society, and what roles they play in the society where they cohabit. The second one is: a multicultural consciousness will be developed, based on the understanding of social structure, of system of privileges and social oppression. They are able to see the world from the perspectives of others, especially the cultural diversity. The third condition is: subjects will show interest and make the effort in learning about individual differences in social context for all people, including the culturally diverse and socially marginalised. With a multicultural identity as the foundation and understanding of the system of oppression and privilege, the citizen will be able to manage the intersection of other cultural identities when he or she will work in the cultural diversity.

In the contemporary context, it is recognised that the multicultural strategy has failed, because the dialogue between cultures is too superficial from this point of view. Criticism of multiculturalism questions the ideal of the maintenance of distinct ethnic cultures within a country. Multiculturalism is a particular subject of debate in certain European nations that are associated with the idea of a single nation within their country. Critics of multiculturalism may argue against cultural integration of different ethnic and cultural groups to the existing laws and values of the country. The main critics of multiculturalism [12]:

- Implementation of multiculturalism principles initiated by aggressive policies which don't relate with the complex processes of intercultural interactions.
- The new immigrants have a low level of adaptation to the host culture.
- New latent superiority-inferiority tensions come out and generate conflicts and resistance between the cultural majority and the immigrant's culture.
- As a result of these tensions, generated by serious contrasts within the social memory, spaces of segregation (the main culture rejects the values of minor cultures) and separation (the minor culture doesn't accept the main values and these people isolate themselves) appear [2, p. 82].

Transculturality as a new state of identity

Present time dictates new identity structures, different from cultural, intercultural or multicultural point of view. Transculturation is a term coined by the Cuban anthropologist Fernando Ortiz in 1947 to describe the phenomenon of merging and converging cultures. Transculturation encompasses more than transition from one culture to another; it does not consist merely of acquiring another culture (acculturation) or of losing or uprooting a previous culture (deculturation). Rather, it merges these concepts and additionally carries the idea

of the consequent creation of new cultural phenomena (neoculturation). Transculturality is now understood differently from its conceptual past. Today, we can understand transculturality not as a co-operation between two elements (two cultures), but three elements: globalisation, interculturality and virtual reality (as broadly as possible).

Lamberto Tassinari (director of the transcultural magazine *Vice Versa* in Montreal), suggests that we can imagine and envision transculturalism as a new form of humanism, based on the idea of relinquishing the strong traditional identities and cultures which in many cases were products of imperialistic empires, interspersed with dogmatic religious values. Contrary to multiculturalism, which most experiences have shown re-enforces boundaries based on past cultural heritages, transculturalism is based on the breaking down of boundaries. In many ways transculturalism, by proposing a new humanism of the recognition of the other, based on a culture of "métissage", is in opposition to the singular traditional cultures that have evolved from the nation-state [13, p. 85-86].

B. Malinowski [14] said the following about transculturality: "It is a process in which both parts (two cultures) of the equation are modified, a process from which a new reality emerges, transformed and complex, a reality that is not a mechanical agglomeration of traits, not even a mosaic, but a new phenomenon, *original and independent*…it is an exchange between two cultures, both of them active, *both contributing their share*, and *both co-operating* to bring about a new reality of civilization."

The main characteristics of transculturality are [15, p.25-26]:

- Transculturalism is deeply suspicious of itself and of all statements. Its claim to knowledge is always redoubtable, self-reflexive, and self-critical;
- Transculturalism emphasizes on the problems of contemporary culture in terms of relationships, meaning-making, and power formation and the transitory nature of culture as well as its power to transform. The culture, in transcultural perception, is just a segment individual's progress;
- Transculturalism is interested in dissonance, tension, and instability as it is with the stabilizing effects of social conjunction, communalism, and organization. It is interested in the disintegration of groups, cultures, and power;
- Transculturalism seeks to illuminate the various gradients of culture and the ways in which social groups *create* and *distribute* their meanings.

Transcultural Identity employs a sum of features: high level of accommodation and individualisation, sceptical and cynical view, transcendence into nothing, supra-cultural creativity, "Outsideness", in the "middle" of many cultures, without rigid values and principles, internet-dependent individual, floating behind a group's boundaries, open space of "no culture", etc.

The place and the role that modern people have in the social structure are the way to represent their individuality. During their life, this modern self often changes their residence, their place of work, can change their friends and even their family and is connected with the virtual reality and the possibilities this reality can offer. Individuals, as well as their identity, are less dependent on the stability of the social characteristics like politics, education, social problems, etc. In the transcultural society, the human individual atomizes themselves, their identity no longer depends on their social position and status, but on the possibility of accommodation and reaction to the life challenges. Their behavioural patterns are continuously reviewed and questioned. The transcultural society makes the person unable to find themselves in the field of application of sustainable social practices.[3]

Conclusions

The contemporary society generates short-term cultural models and the group culture and its subcultures prevail. People identify themselves with their temporary interests, hobbies and personal achievements. The problem of transcultural identity is closely connected to the problem of the individualisation. The subject and their identity are in a continuous construction, in which this subject is forced to find an individual form of expression.

---

[3] Transculturalism places the concept of culture at the center of a redefinition of the nation-state or even the disappearance of the nation-state. This process of recognizing oneself in the other leads inevitably to a cosmopolitan citizenship. This citizenship, independent of political structures and institutions, develops each individual in the understanding that one's culture is multiple, métis and that each human experience and existence is due to the contact with other, who in reality is like, oneself.

Self-fulfilment in the contemporary culture and society is extremely diverse and doesn't provide people with certain responses. The meaning of the individualisation and trans-culturality concepts is to liberate the person from the inherited predeterminations of the social-cultural roles. Thus, the process of individualisation we find in transculturality makes the subject detach easily from the space, time, things, values and principles. Self-identity in transculturality is associated with individual choices. The universal direction of human orientation does not work today. This subject can be anywhere and at the same time nowhere.

There is no culture, there is no point in which we can anchor our identity because identity is fluid and if we believe that such an identity exists, then we become a prisoner to our culture. Culture becomes a floating signifier.

References:

1. BAUMAN, Z. *Culture as Praxis.* London: Routledge & Kegan Paul, 1973, p.36-57.
2. CUCCIOLETTA, D. *Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship*. In: *London journal of canadian studies 2001/2002,* vol.17, Plattsburgh State University of New York, Interdisciplinary Research Group on the Americas.
3. SAPIR, E. *Language, Race and Culture, published in The Making of Modem Man*. New York: Modern Library, 1931, p.142-154.
4. JAMES, P., MAGEE, L., SCERRI, A., STEGER, M. *Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability*. London: Routledge, 2015.
5. BARON, R., BYRNE, D. and JOHNSON, B. Exploring Social Psychology. Boston: Allyn & Bacon, 1998.
6. KLINEBERG, O. *Historical Perspectives: Cross-cultural Psychology in Handbook of Cross-Cultural Psychology*, vol.I, p.31-68.
7. CHELCEA, S. *Psihosociologie: Teorii, cercetări și aplicații*. Iași: Polirom, 2008.
8. IACOB, L. M. *Etnopsihologie și Imagologie. Sinteze și cercetări*. Iași: Polirom, 2003.
9. CANTLE, T. *Interculturalism: for the era of cohesion and diversity.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012.
10. ADLER, P. Beyond Cultural Identity: Reflections upon cultural and multicultural man. In: RW Brislin (ed). *Culture Learning: Concepts, applications and research*, East-West Center: Hawaii, 1997.
11. MAROTTA, V. The multicultural, intercultural and the transcultural subject. In: *Global Perspectives on the Politics of Multiculturalism in the 21st Century: A Case Study Analysis*, *Routledge*, 2014.
12. KURBACHEVA, O.V. *Transculturation and Multiculturalism: Prospects and Challenges of Intercultural Dialogue*. Tomsk, 2006.
13. TASSINARI, L. *Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship*.
14. MALINOWSKI, B. 'Introduction'. In: *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*, Alfred A. Knopf, New York, 1947.
15. LEWIS, J. From Culturalism to Transculturalism. In: *Jowa Journal of Cultural Studies,* vol.1, Issue 1. The Berkeley Electronic Press, 2002.

Data about authors:
Eudochia SAHARNEANU, professor, doctor habilitate, Moldova State University.
E-mail: saharneanu.eudochia@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3131-6767
Sorin SCUTELNIC, university lecturer, Moldova State University.
E-mail: sorin.scutelnic.80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5994-4394

Prezentat la 21.05.2021

ANASTASIA AMBUL-BALMUŞ DESPRE CRIMELE URSS COMISE FAȚĂ DE BASARABENI ÎN 1940-1941 (cazul raionului Cimişlia)

A fost scoasă de sub tipar și este oferită cititorilor monografia distinsei Doamne Anastasia Ambul-Balmuş, consacrată analizei şi expunerii politicii promovate de sovietici după cotropirea Basarabiei în iunie 1940 (Anastasia Ambul-Balmuş. *Dosarele infernului. Sudul Basarabiei în vârtejul sinistru sovietic al anilor 1940-1941*. Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Memoria, 2020. 312 p.).

Profesorul universitar doctor Ilie Popa, conducătorul neobosit al Filialei Argeş a Fundației Culturale „Memoria" (Piteşti), este semnatarul *Prefeței* (p.5-8), în care face o prezentare a volumului și scrie elogios despre contribuția deosebită a autoarei la cunoaşterea politicii concrete a bolşevicilor în Basarabia răpită.

Autoarea volumului, Anastasia Ambul-Balmuş, a examinat 54 de dosare, din care a aflat soarta tragică a 88 de oameni din raionul Cimişlia, arestați de organele represive sovietice în 1940-1941 (77 de persoane) şi în 1944-1947 (11 persoane). Aşa cum a constatat autoarea monografiei, 63 din cele 88 de persoane arestate au murit la scurt timp: 29 – la Ivdel, 26 – în închisoarea din oraşul Penza, restul – în alte lagăre ale morții din URSS (p.198). În Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Chişinău (fosta Arhivă a Partidului Comunist) autoarea a studiat procesele-verbale ale ședințelor organelor de conducere sovietice din raionul Cimişlia, demonstrând preocupările conducătorilor bolşevici.

Vom aminti: folosindu-se de susținerea Germaniei naziste şi beneficiind de superioritate militară, la 28 iunie 1940 URSS a cotropit teritoriile româneşti Basarabia, nordul Bucovinei, Ținutul Herța. Militarii și trupele de Interne (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, abreviat în limba rusă – NKVD) au fost primii care au trecut frontiera sovieto-română la Nistru și au luat sub controlul lor teritoriul și populația Basarabiei. Autoarea a constatat că la doar 13 zile de la invadare, pe 11 iulie 1940, în Cimişlia deja își începuse activitatea organizația raională a Partidului Comunist (bolşevic) al URSS. Aceşti bolşevici, toți în funcții de conducere, au fost mobilizați de autoritățile sovietice din Rusia, Ucraina (în *Anexe* a fost inclusă lista „eliberatorilor" veniți în Cimişlia). Anastasia Ambul-Balmuş îi nominalizează pe conducătorii raionali (Ivan Ivanovici Kukoba, originar din regiunea Poltava – prim secretar al comitetului raional de partid; Boris Nikolaevici Babici, din Harkov – şeful secției raionale a NKVD etc., a se vedea p.206 și urm.).

Aşa cum în conducerea raionului nu figura niciun basarabean, bolșevicii și-au pus ca scop să atragă de partea lor cât mai mulți băştinaşi, să-şi creeze o cât mai largă bază socială. Autoarea a constatat că interesul prioritar al noii conduceri a fost cel legat de bogăția acestui plai, de roadele pământului, ale muncii țăranilor. Pe noii-veniți i-a interesat „care era averea cetățenilor din localitățile raionului: ce și cât au" (p.208). Pe baza documentelor de arhivă, Anastasia Ambul-Balmuş a demonstrat că autoritățile raionale au fost preocupate de suprafețele de pământ aflate în posesia plugarilor cimişlieni, de reducerea loturilor mari, de punerea la dispoziția țăranilor cu puțin pământ a unor loturi suplimentare, de rechiziționarea produselor agricole. La ședințele organizației raionale de partid bolşevic niciodată nu au fost puse în discuție problemele reale ale sătenilor.

Pe baza dosarelor intentate fiecărei persoane, intrate în vizorul NKVD, autoarea demonstrează mecanismele aplicate de călăii stalinişti. În primul rând, sovieticii au fost interesați de persoanele care au făcut parte din aparatul de stat român – primari, viceprimari, secretari ai primăriilor, acestora incriminându-li-se colaborarea sau servirea statului „burghez". Bolşevicii au „vânat" foşti polițiști și jandarmi, învinuindu-i de persecuții ale imaginarilor „revoluționari" sau ale țăranilor săraci. Sovieticii au aplicat legislația URSS (prevederile articolului 54 din Codul penal al RSS Ucrainene – față de persoanele aflate pe teritoriul Basarabiei și ale articolului 58 din Codul penal al Federației Ruse – față de persoanele scoase cu forța din Basarabia). Aceasta a fost o crimă comisă de sovietici, pentru că basarabenii erau cetățeni ai României și asupra lor nu puteau fi aplicate legile bolşevice. Apoi, primarii localităților au fost aleși în funcția dată de către săteni/orășeni și îndeplineau obligațiunile legitime. Primarii satelor aveau studii speciale, cunoşteau limbi străine, unii dintre ei au fost veterani ai Armatei țariste în anii Primului Război Mondial, aveau gospodării-model, demne de urmat pentru restul plugarilor noştri. Iată de ce anume ei (și familiile lor) au fost trecuți primii pe lista de deportare în Siberia.

Urmează incriminări politico-ideologice: dosarele studiate de doamna Anastasia Ambul-Balmuş demonstrează interesul anchetatorilor comunişti față de activitățile politice ale persoanelor arestate: până la 28 iunie 1940, din ce partide au făcut parte? Ce funcții și activități au realizat? Din răspunsurile persoanelor

interogate aflăm adevărul: partidele politice din România interbelică au fost formaţiuni legale, au activat în conformitate cu legile ţării şi apartenenţa la acestea nu a însemnat în niciun caz crimă.

Un al treilea aspect al interesului maşinăriei represive staliniste a fost cel legat de averea persoanelor arestate: câte hectare de pământ avea? Câţi oameni angajaţi avea în gospodăria proprie, ce alte activităţi economice, comerciale a practicat? În zadar li se răspundea anchetatorilor stalinişti că, în unele cazuri, la recoltare sau la alte munci de sezon în ajutor veneau rudele, iar dacă erau angajate persoane străine – ele erau remunerate conform înţelegerilor dintre angajator şi angajat, că proprietarii şi angajaţii lucrau „cot la cot". Chiar dacă au fost conflicte de muncă, ele urmau a fi soluţionate de Statul Român pe baza legislaţiei în vigoare la acel moment. În România exista Parlament, Guvern, activau partidele politice, sindicatele etc., şi nu era treaba bolşevicilor să facă ei „dreptate". Politica URSS în Basarabia a fost de subjugare a oamenilor, de trimitere pe baze „benevole" a zeci de mii de tineri pe şantierele Federaţiei Ruse şi ale Ucrainei, de scindare a comunităţilor săteşti şi învrăjbire a oamenilor, de creare a unei baze sociale a regimului de ocupaţie.

Pe baza documentelor studiate, Anastasia Ambul-Balmuş a confirmat specificul deportării din RSS Moldovenească în noaptea de la 12 spre 13 iunie 1941. Şi locuitorii oraşului şi ai raionului Cimişlia, trecuţi în lista deportaţilor, au suferit acelaşi calvar ca ceilalţi basarabeni. Dosarele analizate de autoare demonstrează că după trecerea Nistrului (sau în staţia de cale ferată Basarabeasca) bărbaţii au fost separaţi de soţii şi copii, urcaţi cu forţa armelor în alte trenuri şi expediaţi în Siberia. La întrebarea femeilor îngrijorate de cele întâmplate, comandanţii militari sovietici au minţit „genial": ei sunt duşi pentru a pregăti locurile de trai pentru restul familiei. În realitate, aşa cum a demonstrat autoarea cărţii, bărbăţii basarabeni au fost duşi la Ekaterinburg (atunci Sverdlovsk), iar de acolo spre nord, la Ivdel – centrul administrativ al unei reţele de lagăre de muncă, de exterminare. Astfel, cu doar câteva excepţii, persoanele ajunse în Ivdel la scurt timp (1941-1942) au murit.

Sunt cutremurătoare paginile în care autoarea monografiei a redat tragedia Foametei din RSSM, din anii 1946-1947, provocată de conducerea comunistă a URSS şi a numitei RSSM. Au murit de foame familii întregi – părinţii cu 5 şi mai mulţi copii; în unele cazuri s-a ajuns la canibalism, la omucideri, la alte crime odioase. „La Chiril Turutea, din 8 membri ai familiei au murit 7: soţia şi 6 copii, iar el a plecat unde l-au dus ochii; la Valentina Cicati – soţul cu patru copii; la Ion Găină – soţia cu trei copii. Mare jale a fost în familia lui Luca Cazacu, unde din 10 membri opt au decedat, adică, din februarie până în luna mai 1947 toţi copiii au murit; la Constantin Bunduchi din 6 membri ai familiei au murit cinci..." (p.233) şi lista continuă.

Din păcate, până în prezent, conducerea Republicii Moldova nu a recunoscut oficial crima comisă de guvernul RSSM faţă de propriul popor, iar în Chişinău nu avem cel puţin un monument ridicat în memoria victimelor Foametei (în comparaţie cu Kiev, Odesa sau alte oraşe din Ucraina, ridicate în memoria victimelor Holodomorului).

Un merit deosebit al doamnei Anastasia Ambul-Balmuş constă în faptul că Domnia sa a pledat activ pentru înveşnicirea memoriei victimelor regimului stalinist de ocupaţie, ridicând în Cimişlia şi în câteva localităţi rurale din raionul Cimişlia monumente deosebit de importante pentru generaţiile de azi şi cele care vor urma.

După recucerirea Basarabiei în 1944, sovieticii au revenit la practicile politice promovate în primul an de ocupaţie. Autoarea a examinat şi prezentat esenţa învinuirilor aduse câtorva preoţi din raionul Cimişlia, persoane învinuite de agitaţie antisovietică, de colaborare cu autorităţile române în anii războiului, de legături cu România de peste Prut etc. Ca rezultat – ani grei de munci silnice în fundurile imensei Siberii.

Bazată pe documente inedite din arhive, cartea este un studiu deosebit de valoros pentru cultura şi ştiinţa istorică românească, este o piedică serioasă în calea uitării (poate prea rapide?) a dramelor prin care a trecut poporul nostru.

Monografia include 73 anexe – facsimile ale dosarelor, cercetate de Anastasia Ambul-Balmuş, imagini ale persoanelor deportate, monumente ridicate în memoria celor ce au căzut victime ale călăilor bolşevici etc.

Este important faptul că autoarea a utilizat mărturiile unor supravieţuitori ai deportărilor sau ale martorilor oculari ai tragicelor evenimente.

Felicitări autoarei!

prof.univ., dr.hab. ***Anatol PETRENCU***,
membru de onoare al AOŞR
E-mail: anatol_petrencu@yahoo.com